

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
Розділ 1. GERMANСЬКІ MOVI TA IНDOЄBPOПEЙСЬКА MOBHA CПІЛЬНІCTЬ.....	7
1.1. Mовні гілки індоевропейської сім'ї.....	7
1.2. Германська група мов: сучасні та давні.....	10
1.3. Порівняльно-історичний метод.....	11
Висновки.....	14
Тематика рефератів.....	14
Рекомендована література.....	14
Розділ 2. CУСПІЛЬНО-ПолІТИЧНІ TA КУЛьТУРНО-РЕЛІГІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДАВНІХ GERMANЦІВ.....	16
2.1. Найдавніші свідчення про германців.....	16
2.2. Давньогерманські племена і народності.....	18
2.3. Суспільний устрій давніх германців.....	20
2.4. Міфологія і релігія германців.....	21
2.5. Велике переселення народів і утворення германських держав.....	25
Висновки.....	29
Тематика рефератів.....	30
Рекомендована література.....	30
Розділ 3. MOVI GERMANСЬКИХ НАРОДНОСТЕЙ TA ПЕРШІ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ.....	33
3.1. Рунічне письмо.....	33
3.2. Mови германських народностей IV–XV ст.....	35
3.3. Особливе місце готської мови у вивченні германських мов.....	43
Висновки.....	45
Тематика рефератів.....	45
Рекомендована література.....	46
Розділ 4. ПОРІВНЯЛьНО-ІCTOPИЧНА ХАРАКТЕРИCTИКА АКЦЕНТУАЦІЇ, BOKАЛІЗМУ TA KОНCОНАНТИЗМУ ДАВНЬОGERMANСЬКИХ MOB.....	49
4.1. Типи словесного наголосу.....	49
4.2. Фонетична система давньогерманських мов.....	50
4.3. Комбінаторні зміни голосних.....	52
4.4. Переголошення (умлаут). Дифтонгізація та монофтонгізація.....	52
4.5. Чергування голосних (аблаут).....	53
4.6. Редукція ненаголошеного вокалізму.....	55
4.7. Система консонантизму.....	55
4.8. Західнонімецьке подовження приголосних.....	60
4.9. Закон Гольцмана.....	60

Висновки.....	61
Тематика рефератів.....	61
Рекомендована література.....	61

Розділ 5. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНІХ І СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ. ІМЕННИК.....	64
5.1. Морфологічна структура слова в спільноіндоєвропейській та германських мовах.....	64
5.2. Іменник в індоєвропейській мові-основі.....	64
5.3. Морфологічна класифікація іменників у давніх германських мовах.....	65
5.4. Граматичні категорії іменника в давніх та сучасних германських мовах.....	68
Висновки.....	72
Тематика рефератів.....	72
Рекомендована література.....	72

Розділ 6. ПРИКМЕТНИК, ПРИСЛІВНИК, ЧИСЛІВНИК, ЗАЙМЕННИК У ДАВНІХ ТА СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ.....	77
6.1. Граматична будова прикметника.....	77
6.2. Прислівник у германських мовах.....	80
6.3. Характеристика будови займенника.....	81
6.4. Числівник у германських мовах.....	86
Висновки.....	88
Тематика рефератів.....	88
Рекомендована література.....	88

Розділ 7. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНІХ ТА СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ. СИСТЕМА ДІЄСЛОВА.....	91
7.1. Граматичні категорії дієслова в мові-основі.....	91
7.2. Граматичні категорії дієслова в давньогерманських мовах.....	92
7.3. Морфологічна класифікація дієслів.....	99
7.4. Категорії інфінітива та дієприкметника в германських мовах.....	105
Висновки.....	106
Тематика рефератів.....	107
Рекомендована література.....	107

Розділ 8. СИНТАКСИЧНА СИСТЕМА ДАВНЬО-ГЕРМАНСЬКИХ МОВ.....	111
8.1. Основні характеристики індоєвропейського синтаксису.....	111
8.2. Просте речення в давньогерманських мовах.....	112
8.3. Ускладнення простого речення нефінітними конструкціями.....	113

8.4. Складне речення в давніх германських мовах.....	114
Висновки.....	116
Тематика рефератів.....	116
Рекомендована література.....	116

Розділ 9. ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИЙ СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД: ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА СПАДЩИНА VS. ВЛАСНЕ ГЕРМАНСЬКА ЛЕКСИКА.....	120
9.1. Мовні контакти.....	120
9.2. Спільноіндоєвропейська лексика.....	121
9.3. Власне германська лексика.....	123
9.4. Запозичення з класичних мов. Шляхи запозичення.....	124
9.5. Розвиток інструментальної лексики в англійській мові VII– XVII ст. як приклад історичних змін номінативних одиниць.....	125
Висновки.....	151
Тематика рефератів.....	151
Рекомендована література.....	151

Розділ 10. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК.....	158
--	------------

КОРОТКИЙ ГОТСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК.....	172
--	------------

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	178
---------------------------------------	------------

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку мовознавства позначений посиленням інтересом науковців до вивчення природи мовних явищ та їх витоків. Серед необхідних лінгвістичних дисциплін, які закладають основи підготовки філологів-германістів, особливе місце належить “Вступу до германського мовознавства”. Головна мета курсу – сформувати у студентів вищих навчальних закладів ґрунтовні знання з германістики як важливої складової історичної лінгвістики.

У посібнику розглянуті ключові поняття порівняльно-історичного методу – потужного інструменту вивчення процесу еволюції мов та їх спорідненості. Студенти отримають відомості про побут та культуру давніх германців, їх писемність, релігію і міфологію. Висвітлені основні принципи фонетичної та граматичної будови германських мов та особливості їх розвитку в різні історичні періоди. Вивчення лексичного складу германських мов супроводжується значною кількістю прикладів, зокрема семантичні процеси в англійській лексиці досліджуються на тлі розвитку номінативних одиниць на позначення інструментальності (зброя, знаряддя виробництва, медичні інструменти, засоби пересування тощо) в писемних пам’ятках VII–XVII ст.

Матеріал посібника поділено на теоретичний і практичний блоки. Кожен з дев’яти теоретичних розділів містить тематику рефератів і список основної та додаткової літератури. Практичну частину посібника складають плани семи семінарських занять, тестові або практичні завдання до кожної з тем семінарів. Посібник містить короткий готсько-український словник, який студенти можуть використовувати для виконання практичних завдань.

Розділ 1.

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ ТА ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА МОВНА СПІЛЬНІСТЬ

- 1.1. Мовні гілки індоєвропейської сім'ї.
- 1.2. Германська група мов: сучасні та давні.
- 1.3. Порівняльно-історичний метод.

1.1. Мовні гілки індоєвропейської сім'ї

У світі існує близько 6 909 мов. Якщо до цієї цифри додати 250 мертвих, то загальна кількість мов, відомих людству, сягає 7159. За ознакою спільного походження від мови-основи, їх групують у мовні сім'ї (індоєвропейська, семіто-хамітська, фінно-угорська, урало-алтайська, малазійсько-полінезійська, баскська тощо). Мовні сім'ї, у свою чергу, поділяються на групи.

Індоєвропейська мовна сім'я є однією з найбільших у світі. Для неї використовували також такі назви як “арійська”, “індогерманська”, проте більш поширеним став термін “індоєвропейська сім'я”, оскільки це відповідає її географічній протяжності. Спільним предком усіх мов, що належать до цієї сім'ї, є протоіндоєвропейська (спільноіндоєвропейська) мова-основа, якою спілкувалися 5–6 тис. років до н.е. Розпад мовної єдності, в результаті якого виникла індоєвропейська сім'я споріднених мов, відбувся приблизно за тисячу років до н.е. Спільна мова, з якої виникли споріднені мови, отримала назву “мови-основи” або “прамови”. Найчастіше це гіпотетично реконструйована мовна модель, система наукових фактів, отриманих за допомогою порівняльно-історичного методу.

Питання про “прабатьківщину індоєвропейців” є доволі дискусійним. Одні припускають, що це степи західної Азії, інші називають Балкани (В.І.Георгієв, І.М.Д'яконов), центральну Європу, причорноморські та прикаспійські степи (О.Шрадер, О.Бремер), північну Європу, область між середньою Волгою і Південним Уралом (М.Гімбутас), Малу Азію (Т.В.Гамкрелідзе, В.В.Іванов). Переважна більшість вчених визнає, що індоєвропейська спільність племен і народностей розвивалася в умовах численних міграцій по значній території Євразійського континенту, від п-ва Індостан до Британії.

Відповідно до географічного положення, індоєвропейські мови поділяють на групи, основними з яких є: індійська або індоарійська, іранська, хетто-лувійська або анатолійська, італійська, романська, кельтська, германська, балтійська, слов'янська, тохарська, а також вірменська мова, грецька мова, албанська мова. (див. Карту 1).

Окрім того, збереглися фрагментарні пам'ятки низки індоєвропейських мов, поширених у давні часи, які згодом зникли:

фригійська, фракійська, іллірійська, венетська та ін. Схематичний розподіл мов, що входять до складу індоєвропейської сім'ї, представлений на рис. 1.

Найдавніші писемні пам'ятки індоєвропейських мов, що дійшли до нас (IV ст.) свідчать, що індоєвропейська прामова мала досить виразне діалектне членування. Діалекти спільноіндоєвропейської мови різнилися між собою на фонетичному, граматичному та лексичному рівнях. Основні дві групи діалектів класифікують як групи кентум (*centum*) і сатем (*satem*), відповідно до розвитку в окремій індоєвропейській мові велярного вибухового (проривного) приголосного *[k]. У доісторичний період для мов кентум (хетські, кельтські, германські, італійські, грецькі та тохарські) *[k] зберігся в ініціальній позиції певних слів, як от латинське *centum* "сто". Для мов сатем (албанська, вірменська, балтійські, слов'янські, індійські, іранські) *[k] став свистячим (палатальним або альвеолярним) як в авестійській *satem* "сто". Лінія розподілу, що простягнулася від Скандинавії до Греції, відділяє сатем або східну групу від кентум або західної групи, за виключенням тохарської, яка є мовою кентум на території сатем.

Германські мови належать до мов кентум, проте певні морфологічні особливості зближують їх зі слов'янськими та балтійськими (сатем). Провівши статистичний аналіз, В.В.Левицький визначив, що германські мови виявляють подібність свого лексичного складу з грецькою, латинською та індоіранськими мовами. Найбільша подібність лексичного складу властива германським, балтійським та слов'янським мовам. Зіставивши частоту вживаності слів у Біблії, В.Манчак дійшов висновку, що германські мови споріднені насамперед зі слов'янськими, потім з італійськими й балтійськими і лише після цього, з іншими індоєвропейськими мовами. Ці дані узгоджуються з висновками, зробленими багатьма визначними мовознавцями XIX–XX ст. (А.Шлейхером, В.Порцігом, В.І.Георгієвим, А.В.Десницькою, Т.В.Гармкелідзе, В.В.Івановим та ін.).

Карта 1. Розподіл груп мов індоєвропейської сім'ї

Протоіндосввропейська мова

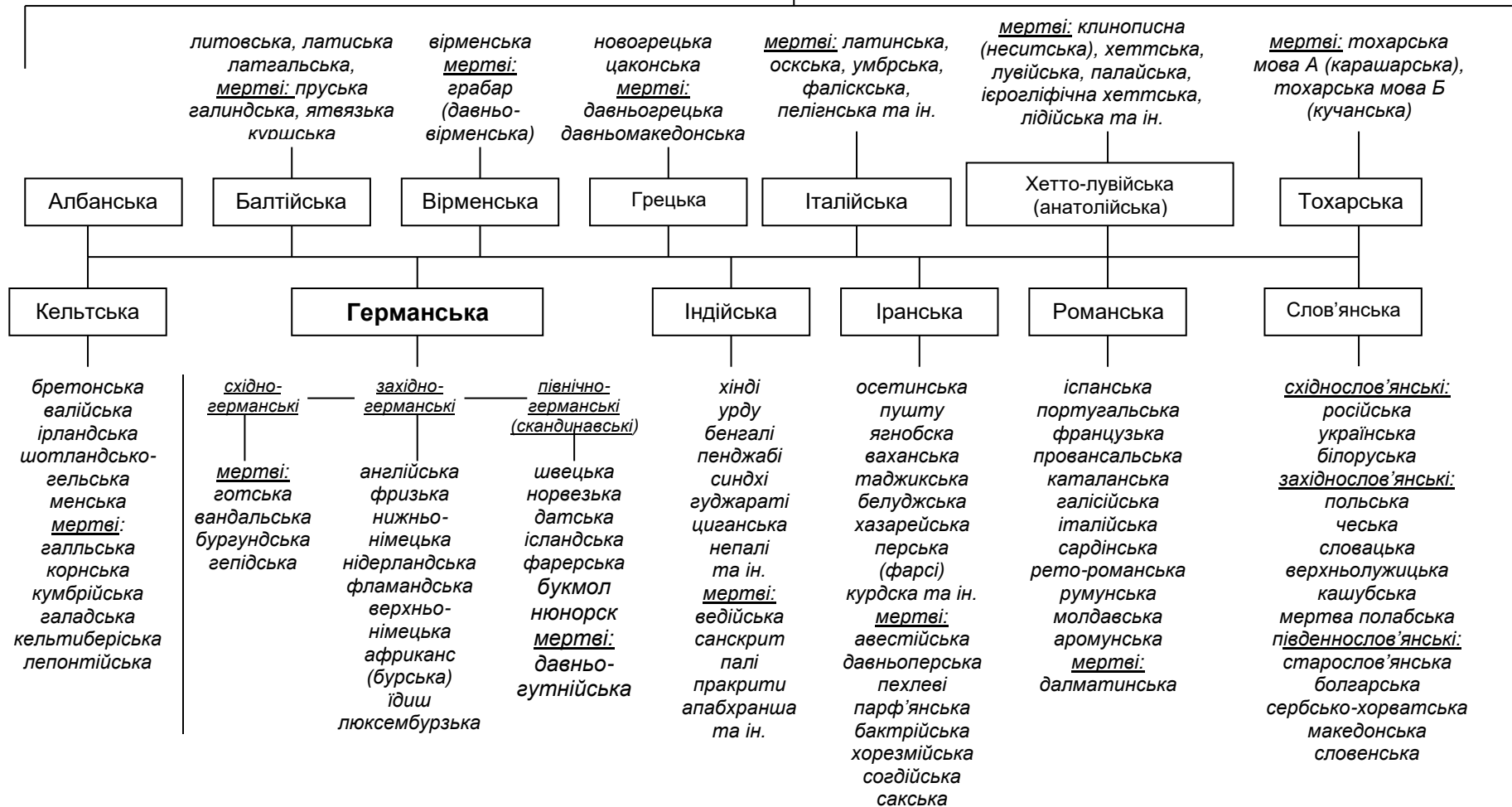

Рис. 1. Основні гілки індосввропейської мовної сім'ї

1.2. Германська група мов: сучасні та давні

Існують припущення, що виділення германців в окрему мовну спільність відбулося приблизно в II тисячолітті до н.е. Гіпотетично реконструйовану мову, з якої розвинулися германські діалекти, прийнято називати “прагерманською” (“протогерманською”). Оскільки мова реконструйована, вона не засвідчена в писемних пам’ятках. На думку В.Леманна, початок прагерманської мови збігається в часі з пізньою стадією розвитку протоіндоєвропейської мови (приблизно від 2500 р. до н.е.). Окремі дослідники, зокрема В.Краузе, вирізняють також поняття “спільногерманська”, розуміючи під ним стан германської мови, коли починається розпад її на окремі діалекти.

Ю.О.Жлуктенко вирізняє 2 періоди відокремлення спільногерманської мови від індоєвропейської:

1. Ранньогерманський (до 500 р. до н.е.) – від епохи виокремлення з західного індоєвропейського ареалу до стабілізації спільногерманської мови. Для цього часу властиве збереження тих мовних рис, які характеризують індоєвропейську мову-основу (наприклад, музичний наголос).

2. Пізньогерманський (500 р. до н.е. – початок н.е.) – від стабілізації спільногерманської мови до її розпаду на окремі групи германських діалектів. Відмітною рисою цього періоду є наявність певних фонетичних, лексичних та граматичних характеристик, які вирізняють германську групу мов (наприклад, фіксований наголос на першому складі) та спричиняють її членуванню.

У класифікації германських мов розрізняють три підгрупи (див. Рис. 1): західну, північну та східну. **Західногерманська** підгрупа включає такі сучасні мови як *от*: *англійська, німецька, нідерландська (голландська), африкаанс (бурська), їдиш, фризька, фламандська* (територія Бельгії). Спорадично виокремлюють *люксембурзьку* мову. **Північногерманську (скандинавську)** підгрупу утворюють сучасні *ісландська, норвезька, фарерська* (західноскандинавські мови), *датська, швецька* (східноскандинавські мови). **Східногерманські мови** – вимерлі (до них належали *готська, вандальська, бургундська, гепідська* тощо).

Давні германські мови

Східногерманські мови.

Такі мови як готська, вандальська, бургундська та ін. вимерли ще в ранньому середньовіччі, а їх носії асимілювалися з носіями інших мов, що завоювали територію їх проживання. Так, від мов бастарнів та бургундів до нашого часу дійшли лише окремі слова. Пам’ятки писемності готською мовою датуються IV ст. н.е. та відбивають найбільш ранній стан однієї з германських мов, а отже і германських мов у цілому. Факти готської мови вважають точкою відліку для порівняльно-історичних та типологічних досліджень.

Західногерманські мови.

Формування західногерманських мов відбулося на основі інгвеонських та істевонських діалектів.

З інгвеонських діалектів розвинулися давньоанглійська, давньофризька, давньосаксонська. *Давньоанглійська* мова сформувалася на основі племінних інгвеонських діалектів англів, саксів та ютів. З діалектів фризьких племен утворилася *давньофризька*. Діалекти племен саксів лягли в основу *давньосаксонської* мови.

Серед істевонських діалектів найбільш значущими є франкські діалекти. Так, частина західних нижньофранкських діалектів у взаємодії з діалектами фризів і саксів стала ґрунтом для створення *давньонідерландської*. Інша частина західних франків змішалася з романізованим населенням Галії. Середньо- і верхньофранкські діалекти змішалися з діалектами ерміонських племен, давши початок *давньоверхньонімецькій* мові.

Північногерманські мови.

Північногерманські племена спілкувалися на різних діалектах *давньопівнічної*, яка в X ст. розпалася на 2 гілки: західну та східну. Західна дала початок *давньонорвезькій*, а її південно-західні діалекти в IX–X ст. були перенесені в Ісландію, де з них розвинулася *давньоісландська* мова, а також на Фарерські острови, де сформувалася *фарерська* мова. Східна гілка лежала в основі розвитку *давньошведської* та *давньодатської*.

1.3. Порівняльно-історичний метод

Порівняльно-історичний метод – сукупність спеціальних процедур дослідження, спрямованих на встановлення спорідненості мов та закономірностей їх розвитку шляхом їхнього порівняння на різних історичних етапах.

Підґрунтям до зародження цього методу була поява в XVI–XVII ст. перших граматик рідних мов. Основними лексикографічними працями XVI–XVIII ст. є словники “важких” слів в Англії (XVI ст.), тлумачний словник С.Джонсона (1755 р.), етимологічний словник нідерландської мови Кіліана (1599 р.), тлумачний словник німецької мови, укладений К.Штилером (1691 р.), багатотомний словник І.Аделунга (1774–1786 рр.), словник шведської мови Е.Шродеруса, “свео-гетський словник” Х.Спегеля. В Данії створений, але не опублікований тлумачний словник датської мови М.Мота.

Вивчення окремих германських мов призвело до усвідомлення їх подібності. Так, наприкінці XVII ст. англієць Дж.Хікс видає порівняльну граматику готської, англосаксонської та франксько-німецької.

Відкриття англійським сходознавцем В.Джоунзом у 1786 році санскриту наблизило мовознавців до створення порівняльно-історичного методу. Наголошувалося на близькості мов, яка могла виникнути тільки в результаті їх походження зі спільного джерела. Про це писав також

наприкінці XVIII ст. Ф.Шлегель у праці “Про мову і мудрість індійців”. Відмічалися подібні риси в морфології санскриту, латинської, грецької, перської та германських мов, проте вони не отримали систематизації та наукового обґрунтування.

Лише в XIX ст. з виникненням порівняльно-історичного методу, в якому порівняння стало засобом, а історичний підхід до мови – головним принципом дослідження, були пояснені відповідності індоєвропейських мов та відтворено процес їх розвитку.

Виникнення порівняльно-історичного мовознавства пов'язано з іменами німецьких лінгвістів Ф.Боппа, Я.Грімма, датського мовознавця Р.Раска та російського дослідника О.Х.Востокова. У 1816 Ф.Боппом уперше була описана система дієвідміни санскриту в порівнянні з грецькою, латиною, перською та германськими мовами, та доведено спільність їх походження. У праці “Дослідження походження давньопівнічної або ісландської мови” Р.Раск довів спорідненість германських мов, а також провів паралелі між ними та іншими індоєвропейськими мовами. Велика роль у розробці порівняльно-історичного методу належить Я.Грімму, який, описуючи граматику німецької мови, у виданні “Німецької граматики” (*Deutsche Grammatik*) використав метод порівняння з іншими германськими мовами. Заслугою О.Х.Востокова стало відкриття генетичної спорідненості слов'янських мов (“Рассуждения о славянском языке, служащие введением к грамматике сего языка, составяемой по древнейшим оного письменным памятникам”). У другій половині XIX ст. стрімкого розвитку в порівняльно-історичному мовознавстві набули славістика, балтистика, романістика, іраністика, кельтологія, індологія, семітологія.

Особливим етапом удосконалення порівняльно-історичного методу був молодограматичний (Г.Пауль, І.Шмідт, К.Бругман, Б.Дельбрюк, А.Норен, Г.Остхоф) – II пол. XIX ст.–I пол. XX ст. Увагу сфокусували на вивченні конкретних фонетичних, граматичних і лексичних явищ. Була висунута теза, що всі фонетичні зміни відбуваються відповідно до законів, що не знають виключення, а якщо девіації спостерігаються, то вони викликані дією іншого закону. Щоб пояснити виключення з правил, молодограматика звернулися до принципу аналогії, який був викладений у книзі Г.Пауля “Принципи історії мови”.

У 1871 р. Б.Дельбрюк випускає збірку “Синтаксичні дослідження”, а Бреаль у 1897 р. – “Досвід семантики”. У 1879 р. вийшла праця Ф. де Соссюра “Мемуар про первинну систему голосних в індоєвропейських мовах”. З нових позицій написана праця А.Мейє (1916) “Основні особливості германської групи мов”, у якій він намагався реконструювати реальну динаміку мовного розвитку і показати особливості германських мов.

У подальших розробках порівняльно-історичний метод ґрунтується на дослідженні синтаксису та семантики, теорії номінації, діалектології (Г.Шухардт, Р.Мерингер, Ж.Жильєрон, М.Бартолі, М.Марр). Починаючи з 20-х рр. XX ст. нові методики порівняльно-історичного методу спираються

на структурні, ареальні, типологічні, статистичні методи, метод глотохронології (М.Сводеш). Розпад індоєвропейської мовної сім'ї вивчається за допомогою комплексного методу системно-типологічної реконструкції (Т.В.Гамкрелідзе, В.В.Іванов).

У першій половині ХХ ст. широкого розвитку набули уральське мовознавство, тюркологія, монголістика. Коло мов, що підлягають порівняльно-історичному дослідженню, постійно розширюється (тунгусо-маньчжурські, китайсько-тибетські, австронезійські, семіто-хамітські мови Африки, мови банту тощо). Розвиваються дослідження далекої спорідненості мов (ностратичні мови).

Прийомами порівняльно-історичного методу є наступні:

1. *Доведення спорідненості мовних фактів.* Так, наприклад, порівнявши дані низки індоєвропейських мов, Я.Грімм сформулював закон першого пересуву приголосних, який встановлює відповідність і.-є. **dh* || герм. **ð* (пор. також. гот. *d*, днв.-англ. *d*). Проте *dh* був зафіксований лише в санскриті, в інших мовах йому відповідають такі звуки як: скр. *dh*, грец. *th*, лат. *f*, *b*, *d*, ірл. *d*, лит. *d*, ст.-слов. *ð*. Оскільки такі відповідності повторюються систематично в низці мов, вони є закономірними рефlekсами **dh* у цих мовах. Наприклад: санскр., *mádhyā*, грец. *μεσος*, лат. *medius* ірл. *míde* 'середній', ст.-слов. *межда* 'межа', гот. *midjis*, днв.-англ. *middel*, днв.-сакс. *middi* 'середина'.

2. *Зовнішня або внутрішня реконструкція* (відновлення) певної гіпотетичної форми, до якої зводять усі реально існуючі, зафіксовані в писемних пам'ятках форми. Реконструйовану форму називають *архетипом*. У лінгвістичних роботах його позначають зірочкою (*). Прикладом реконструкції є германський архетип **-az* (закінчення форми однини називного відмінка іменника чоловічого роду). Така реконструкція ґрунтується на існуванні в мові скандинавських рунічних надписів форми **dagaR**. Оскільки відомо, що в скандинавських мовах **R** розвинулося з **z** (див. закон ротацізму), було відновлено зазначений архетип.

3. *Встановлення відносної хронології.* Свідченням цього є встановлення періоду, коли в германських мовах завершилися фонетичні процеси, пов'язані зі зміною проривними приголосними в германських мовах типу артикуляції, відомі як перший пересув приголосних (кін. V – поч. VI ст.).

4. *Визначення ареалу мовних явищ.* Кожне мовне явище має свої межі поширення, тому встановлення ареалу розповсюдження мовних ознак є одним з головних завдань порівняльно-історичного мовознавства (під *ареалом* розуміють територію розповсюдження спільних фонетичних, граматичних і лексичних ознак, виявлених за допомогою методики ізоглос). Наприклад, лексичні ізоглоси в межах західногерманського ареалу свідчать про тісні зв'язки між мовами цієї групи (близько 60 одиниць): днв.-англ. *cníht*, днв.-в.-нім. *kneht*, днв.-фр. *knecht*, днв.-сакс. *kneht* 'слуга'.

ВИСНОВКИ.

Індоевропейська мовна сім'я, до якої належать германські мови, є однією з найчисельніших у світі. Германська мовна група поділяється на три підгрупи: західногерманську, північногерманську та східногерманську. До останньої належать виключно вимерлі мови, тоді як до двох попередніх – як сучасні, так і давні мови. Потужним інструментом вивчення процесу еволюції мов є порівняльно-історичний метод, який дозволяє дослідити їх спорідненість та розвиток шляхом порівняння на різних історичних етапах.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Мови кентум і сатем.
2. Періодизація давніх германських мов. Давні північногерманські мови: основні характеристики.
3. Періодизація давніх германських мов. Давні західногерманські мови: основні характеристики.
4. Східногерманська група мов: основні характеристики.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Арсеньєва М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньєва, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьєва. – М.: ГИС, 2003.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.
3. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
4. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука. – 1976.
5. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
6. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
7. Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания. – М.: Наука, 1977.
8. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
9. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954.
10. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
11. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.

12. Hutterer C. J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
13. Lass R. Historical Linguistics and Language Change. – Cambridge: CUP, 1997.
14. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
15. Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – L.: Routledge, 1993.

ДОДАТКОВА:

1. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык. – Л.: Наука, 1986.
2. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
3. Берков В.П. Исландский язык // Языки мира. Германские языки. Кельтские языки. – М.: Academia, 2000. – С. 170–198.
4. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
5. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004.
6. Ганина Н.А. Готская языческая лексика. – М.: МГУ, 2001.
7. Гречко В.А. Теория языкознания. – М.: Высшая школа, 2003.
8. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1981.
9. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко, А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
10. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
11. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.
12. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
13. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М.: Высшая школа, 1974.
14. Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. – М.: "Греко-латинский кабинет" Ю.А. Шичалина, 2002.
15. Козаржевский А.Ч. Учебник латинского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
16. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу "Вступ до германського мовознавства". – Вінниця: Нова книга, 2006.
17. ЛЭС – 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.

- ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
18. Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. А.А. Холодович. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960.
 19. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.
 20. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006.
 21. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
 22. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Перевод с фр. яз. под ред. А.А. Холодовича. – М.: Прогресс, 1977.
 23. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
 24. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1975.
 25. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
 26. Baker P.S. Introduction to Old English. – Oxford: Blackwell, 2003.
 27. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – London; N.-Y.: Routledge, 2003.
 28. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
 29. Bublyk W.W. Geschichte der deutschen Sprache. – K.: Vyšča Škola, 1983.
 30. Diakonoff I.M. On the Original Home of the Speakers of Indo-European // JIES. – 1985. – # 13. – P. 92–174.
 31. Gelderen E. History of the English Language. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.
 32. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin, Leipzig, 1926.
 33. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.
 34. Mugglestone L. The Oxford History of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006.

Розділ 2.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

- 2.1. Найдавніші свідчення про германців.
- 2.2. Давньогерманські племена і народності.
- 2.3. Суспільний устрій давніх германців.
- 2.4. Міфологія і релігія германців.

2.5. Велике переселення народів і утворення германських держав.

2.1. Найдавніші свідчення про германців

Частина індоєвропейських племен, що з плином часу поступово набирали мовних і культурно-етнічних ознак, характерних для майбутнього германського типу, науковці називають “протогерманцями”, “прагерманцями”, або “передгерманцями”. В їх побуті переважало скотарство. Ці войовничі племена, просуваючись на північ, зіткнулися на узбережжі Балтики з місцевим хліборобським неіндоєвропейським населенням. Протогерманці поступово асимілювали місцевих мешканців. Деякі вчені вважають, що саме завдяки цій історичній події германці виокремилися серед індоєвропейців.

Найдавнішими історичними відомостями про германців є дані археології, твори грецьких і римських авторів та пам'ятки самих германських мов, зокрема поетичні і прозові, а також наявність германської лексики в інших мовах (фінській, слов'янських).

Одним із перших свідчень про давніх германців є розповідь грецького купця Пітея із Массилії (м.Марсель) – II пол. IV ст. до н.е. Хоча вона не дійшла у писемному вигляді до наших часів, опис племен гуттонів і тевтонів, які мешкали на узбережжі Північного моря, докладно переказали в своїх творах грецькі автори Полібій, Посидоній, римський історик Тіт Лівій. Свідчення про напади германських племен, зокрема бастарнів, на елліністичні держави північного Причорномор'я містяться у творах грецьких істориків і географів II–I ст. до н.е. Грецькі (Посидоній) та римські (Тіт Лівій) джерела розповідають про навалу кимрів і тевтонів на південну Галію і північну Італію (114–101 рр. до н.е.), що поставило під загрозу існування Римської імперії.

Більш повна інформація про давніх германців міститься у “Записках про галльську війну” (52 р. до н.е.) Юлія Цезаря. Він наводить цінні відомості про їх суспільний лад, побут, звичаї та релігію. Саме Юлій Цезар перший почав використовувати назву “германці”, відрізнивши їх від кельтів.

Надійним джерелом відомостей про давніх германців є праці римських письменників Плінія Старшого (3–79 рр. н.е.) “*Bella Germanica*”

(20 книг про війни з германцями не збереглася, і лише деякі уривки з них наведено в наступних творах латинських письменників), “*Naturalis historia*” (“Природна історія” 77 р.) та Корнелія Тацита (близько 55–120 рр. н.е.) “*De origine et situ Germanorum*” (“Про походження та місце проживання германців” – скорочено “Германія” 98 р.). Пліній Старший, який служив у римських військах і воював проти хавків і фризів, безпосередньо контактував з германцями, тоді як Тацит був інформований про них з творів інших античних авторів, з доповідей римських полководців, розповідей купців та легіонерів.

Епоха Великого переселення народів і створення перших варварських держав (IV–VII ст. н.е.) висвітлена в працях римських і германських істориків та богословів (Йордан, Амміан Марцеллін, Прокопій з Кесарії, Беда Високоповажний). Готський історик Йордан (VI ст.) повідомляє про історію готів та інші події, пов’язані з германцями. Амміан Марцеллін (близько 330–400 рр.) склав докладний опис подій римської історії 353–378 рр., включаючи розповіді про алеманські війни, повстання вестготів на Дунаї, падіння остготського царства Ерманріка та навалу гунів. Прокопій з Кесарії (VI ст.) у творі “Історія воєн з готами” виклав історію остготського королівства з моменту заснування до його занепаду. Франкський богослов і літописець Григорій Турський повідомляє про виникнення Франкської держави при Меровінгах. Історія створення королівств давніх германців на території Британії висвітлено в книзі ченця Беди Високоповажного “Церковна історія англійського народу” (VII ст.), написаній латиною, а згодом перекладеною давньоанглійською.

2.2. Давньогерманські племена і народності

Джерела дають підставу припустити, що в VI–V ст. до н.е. германці заселяли північну частину низини між Ельбою й Одером, півострів Ютландію та південну Швецію. З IV ст. до н.е. германці поступово просувалися з місця свого первісного поселення на захід до Рейну і на південь до верхів’їв Ельби, Рейну й Дунаю та в приальпійські краї.

У III–II ст. до н.е. в результаті соціальних та демографічних змін відбувається переміщення германських племен зі Скандинавського півострова. Одними з перших були бастарни і скіри, пізніше вандали,

бургунди, ругії та готи. На початку II ст. до н.е. бастарни з'явилися поблизу давньогрецького міста Ольвія (Чорне море), а в 182 р. до н.е. першими з германців перетнули кордони Римської імперії, пізніше перейшли Карпати і оселилися в гирлі Дунаю. Інші германські племена – вандалі, бургунди, ругії також залишили Скандинавський півострів. Згодом у місцевість біля гирла Вісли на узбережжя Балтики перемандрували готи. Таким чином, відбувся перший поділ германців на дві частини – на скандинавську (північну) та континентальну (південну) групи. Остання в II–III ст. н.е. поділилася, в свою чергу, на західну і східну частини.

Хоча кількість германських племен була значною, вони в античні часи складали декілька племінних угруповань. Найдокладніша їх класифікація наведена Плінієм, який виокремив шість груп:

1. Вінділи (готи, бургунди). Мешкали на сході Європи.
2. Інгвеони (інгевони). Проживали на берегах Північного моря.
3. Іствеони (істевони або іскевони). Жили на Рейні.
4. Ермінони (гермінони). Проживали на півдні теперішньої західної Німеччини.
5. Певкіни і бастарни. Мешкали на території теперішньої Румунії.
6. Гілевіони. Жили в Скандинавії.

Ф.Енгельс вніс у неї корективи, об'єднавши племена першої і п'ятої груп. Поділ племен на 5 головних груп цілком відповідає класифікації германських мов, представленій мовознавцями XIX ст.:

мови:	<u>східногерманські</u>	<u>західногерманські</u>	<u>північногерманські</u>
племена:	вінділи	інгвеони істевони ермінони	гілевіони

Західногерманські племена.

Розміщення племен постійно змінювалося. У II ст. до н.е. Ютландський півострів залишили кімври, тевтони і більшість амбронів. Перші сутички цих племен з римлянами відбулися у 113 р. до н.е., а 102 р. до н.е. вони зайняли всю Італію, створивши безпосередню загрозу Риму, проте були пізніше розгромлені.

У середині I ст. до н.е. германське плем'я свеїв під проводом Аріовіста, перейшовши Рейн, вдерлося до Галії, яка на той час була римською територією. Германці були розгромлені римськими легіонами на чолі з Юлієм Цезарем. Панування Риму над германцями було доволі

нетривким, оскільки сутички германців з римлянами відбувалися й після смерті Цезаря.

У 9 р. н.е. велике плем'я херусків на чолі з вождем Армінієм оточило й знищило в Тевтобурзькому лісі легіони римського намісника Вара. Протягом 14–17 рр. римляни провели кілька каральних військових експедицій проти германців, але зрештою змушені були оборонятися. У кінці I на початку II ст. н.е. вздовж кордонів імперії від верхів'їв Рейну до Дунаю римляни побудували загороджувальні укріплення – так званий Римський вал, на якому розмістили військові гарнізони. Це поволі стримало натиск германців. Племена, що жили поблизу римського кордону, зазнали помітної романізації, деякі навіть отримали статус федератів (союзників), та оселялися з внутрішнього боку валу, а також служили в римських легіонах. Рухливість західногерманських племен зменшилася, вони почали вести осілий спосіб життя.

Група інгвеонів складалася з англів, фризів та саксів. Групу іствеонів очолював племінний союз франків. З ерміонів найбільшими були племена алеманів і маркоманів (баювари, пізніше баварці). У 213 р. почалися алеманські війни, які тривали протягом III–IV ст. з невеликими перервами. На кінець IV ст. алемани володіли всім верхів'ям Рейну і Дунаю. У 242 р. повстали франки, і римляни змушені були віддати їм чималу прикордонну смугу північної Галії.

Східногерманські племена.

Східногерманські племена вирізняються своїм постійним рухом територією Європи. Найбільше їх плем'я – готи, просувалося в II ст. н.е. з берегів Балтійського моря на південь. У III ст. вони населяють територію від Дунаю до Дніпра. Тут відбувається їх поділ на декілька племен, головні з яких утворили дві великі групи – західну (візиготи, вестготи) та східну (остроготи, остготи). Вестготи невпинно нападали на Римську провінцію Дакію (Румунія), внаслідок чого імператор Авреліан змушений був віддати її їм за умови, що вони стануть союзниками Риму і захищатимуть його

кордони. В середині IV ст. у чорноморських степах створений великий племінний союз, очолюваний остготським королем Ерманріком, куди також увійшли племена сарматів, скіфів, аланів та ін.

Північногерманські племена.

Про північногерманські племена не залишилося точних даних, окрім згадки Тацита про плем'я свіонів. Пліній використовує збірну назву для цих племен – гілевіони. Птоломей і Йордан згадують свеїв, гаутів, данів та інші дрібніші племена, які населяли відповідно центральну частину Скандинавії поблизу озера Меларен, місцевість поблизу озера Веттерн та південь півострова в області Схоне. Після відселення більшості германських племен, кількість населення тут на певний час стабілізувалася.

2.3. Суспільний устрій давніх германців

За свідченнями Цезаря і Тацита, германці існували в основному за рахунок скотарства. Проте археологічні дані свідчать, що вже в останні століття до нашої ери на значній території Германії та Ютландському півострові досить розвиненим було землеробство. У більш відсталих племен, які населяли лісові та болотяні місцевості, зберігався примітивний спосіб життя з переважанням скотарства та полювання на диких тварин. Скотарство мало вже осілий характер, а худоба була предметом достатку та слугувала мірилом цінності. Свідченням цього є давньоанглійська лексема *feoh* 'тварина', яку вживають у писемних пам'ятках у значенні 'гроші', оскільки тварин використовували в ранньому середньовіччі як засіб обміну. Ця лексична одиниця вживалася також у сенсі 'власність', яку складали, в основному, тварини. Так з'явилося значення 'майно, достаток'.

У господарському житті значне місце займали рибальство і збиральництво, а також у деяких племен морський промисел та збирання бурштину.

За твердженням Тацита, германці мешкали селами. В них не існувало міського типу поселення, але для захисту вони зводили земляні та дерев'яні укріплення. Житло будували з дерева, яке обмазували потім глиною. Воно складалося з одного або двох приміщень, де розміщувалися сім'я та худоба. Дах покривали очеретом або соломою. В середині житла в кожному приміщенні було відкрите вогнище, дим з якого виходив через спеціальний отвір на даху будинку.

На рубежі нової ери в германців переважав первіснообщинний устрій. Основною формою об'єднання було плем'я, яке являло собою господарську, політичну та культову спільність. Найважливіші питання племені вирішувалися на народному зібранні, яке складалося з чоловіків-воїнів. На цих зборах обирали вождів і старійшин. Перші мали владу під час війни, другі – в мирний час. Старійшини, які в германців називалися *кунінгами*, наділяли землею окремі домогосподарства, розбирали позови, головували на судових зборах. Усі члени племені були вільні та рівноправні.

Племена германців були ендогамні. Шлюби зазвичай укладали між окремими членами племені. В германців існувала сувора моногамія. Тільки представники знаті, як виключення, могли мати декілька дружин (династичні шлюби). Велику роль у житті германців відігравали родові зв'язки. Найближчі родичі спільно вели господарство. Родова спільнота перетворилася в землеробську. Худоба, раби, знаряддя праці, зброя знаходилися в сімейній та особистій власності. Рід захищав своїх родичів. Існувала кровна помста, яка згодом була заміщена викупом (*вергельд*). Родові відносини були основою військової організації: бойові порядки будувалися за сімейно-родовою ознакою. Власності на землю ще не існувало. Вона перебувала в загальному користуванні племені і розподілялася відповідно до кількості членів роду.

Основну масу германського племені становили вільні люди, проте існувало рабство, яке істотно відрізнялося від рабства в Римі або інших рабовласницьких державах. Рабів не використовували як домашню челядь або як підневільних робітників: їх наділяли земельними ділянками та обкладали натуральним оброком (патріархальна форма рабства). Вільне населення жило за рахунок власної праці. Члени роду віддавали частину врожаю й військової здобичі старійшині роду. Таким чином, поступово виникає майнова нерівність.

Описаний Тацитом суспільний лад германців ґрунтувався на принципах воєнної демократії. Вирішальна роль належала *тінгам*

(народним зборам). Вожді й старійшини були під контролем воїнів, що їх обирали. Виступи посадових осіб на народних зборах сприймалися відповідно до сили переконливості. У випадку прийняття пропозиції, воїни піднімали вгору списи на знак схвалення. Поступово суспільна влада почала зосереджуватися в руках військової та родоплемінної знаті. Усі питання почали обговорювати старійшини, а рішення тільки формально приймалися на тінгах. Військова влада отримала спадковий характер, а знаряддям вождя була дружина, що складалася із воїнів-професіоналів. Дружинники не брали участі в продуктивній праці. Вони підпорядковувалися виключно вождю і могли бути використані ним для захоплення влади. Таким чином, були створені передумови для перетворення виборної військової влади на спадкову державну владу.

Протягом III ст. н.е. створюються племінні союзи і ‘великі племена давніх германців’: франків, саксів, алеманів та ін. Нові самоназви мають досить прозору внутрішню форму, наприклад, *алемани* ‘всі чоловіки’, *сакси* ‘носії мечів’, *франки* ‘вільні’ тощо. Назви колишніх малих племен або зовсім зникають, або ними позначають дрібніші складові частини великого племені.

Формування ‘великих племен’ і союзів відбувалося в період тривалої осілості як наслідок відносної стабілізації стосунків з Римом, посилення торгівлі, господарського і культурного спілкування між германськими племенами, а також між ними і римськими провінціями. Консолідація ‘великих племен’ відбувалася на основі об’єднання тих із них, які були пов’язані географічно, мали спільні діалекти, культуру. Проте й різні за своїми етнічними ознаками і мовами племена могли поглинатися іншими.

2.4. Міфологія і релігія германців

Першими дослідниками германської міфології вважають братів Вільгельма та Якоба Грімм. Народні сказання відбилися в XIX ст. у праці Я.Грімма “Німецька міфологія”. Пізніше вийшла робота англійського філолога Б.Торпа “Північна міфологія”. Ці праці ґрунтуються на популярному на той час романтизмі, якому властива увага до усної народної творчості із її особливими рисами та національним колоритом.

Іншим підходом кін. XIX поч. XX ст. є позитивістська скандинавістика, що вивчала давні пісні за допомогою засобів сучасної літературознавчої текстології. Прихильники цього підходу сфокусували увагу на мові міфів, тобто на їх філологічній складовій (М.І.Стеблін-Каменський, Є.М.Мелетинський, О.О.Смирницька).

Третю школу, яка займається вивченням германських міфів, умовно називають “історичною”, оскільки її представники залучають також дані археології. Найяскравішим представником цього підходу є А.Я.Гуревич. Серед зарубіжних науковців відомими прихильниками історичного підходу є П.Сойер та Х.Арбман.

Отже, вивчення германської і скандинавської міфології та фольклору є важливою темою для сприйняття релігії та культури давніх германських племен.

За свідченнями Цезаря, релігійні вірування германців були доволі примітивними: вони вклонялися стихіям – сонцю, місяцю, вогню. Тацит більш детально охарактеризував релігію давніх германців, зіставивши її з римським язичництвом. Боги ділилися на асів (боги вищої категорії) і ванів (боги нижчої категорії). Найшановнішими серед асів були Водан (сканд. Один), Тіу (Циу, Тів) та Донар (сканд. Тор). Верховний бог прагерманців Тіу (бог війни) поступився місцем Водану, верховному богові, який панував як над людьми, так і в царстві мертвих (Вальгалла). Донара вважали богом грому і заступником землеробів.

До богів більш пізнього походження (ванів) відносилася покровителька родючості богиня матері-землі Нертус. Подібні функції виконувала дружина Водана Фрігг та богиня Фрея. Міфи розповідають про тривалу боротьбу асів та ванів, які згодом примирилися і поріднилися. Більшість вчених вважає, що ці міфи відбивають реальну історію боротьби індоєвропейців з племенами, які населяли північ Європи, в результаті змішання з якими і утворились германці.

Відголос давньогерманського культу знаходимо в деяких географічних назвах. Так, назва столиці Норвегії Осло походить від днв.-ісл. *ass* ‘бог племені асів’ та *lo* ‘прогалина’. Торхсван, столиця Фарерських островів, перекладається як ‘гавань Тора’.

Релігійна традиція германців свідчить, що їх племена походять від єдиного міфічного Манна, народженого богом Туіско (Туісто). Синами Манна були Інго, Іско й Ірміно, котрі заснували три племені: іскевонів (іствеонів), інгвеонів, ермінонів.

Великий вплив у германців мали жерці та віщуни. Окрім культових обрядів, жерці брали участь у вирішенні суспільно політичних справ і відправленні правосуддя. Германці беззаперечно корилися їм. Така ж безмежна довіра була в германців до віщунів, які виступали перед народними зборами. Якщо вони передвіщали невдачу воєнного походу, то його відкладали на пізніший строк. Ворожінням займалися в основному самітні літні жінки. Завдяки магічним здібностям германські жінки користувалися повагою чоловіків племені.

Варто зазначити, що релігійні погляди більшості германських народів в епоху Великого переселення зазнали суттєвих змін під впливом римських та грецьких вірувань, а згодом і поширення християнства. На нашу думку, заслуговує на увагу формування та розвиток міфологічної та релігійної картини світу в германського населення Скандинавії, яке довгий час залишалося в певній ізоляції (зокрема Ісландія) і лише в Епоху вікінгів долучилося до процесів міграції. Показовими є уявлення скандинавів про Всесвіт, взаємостосунки між богами, перетворення душі людини, вплив на неї сил зла.

Отже, міфологічна картина світу давніх скандинавів постає наступним чином. Спочатку існувала лише пуста безодня Гінунгагап (у “Молодшій Едді” їй дається інша назва – Ніфльфейм, Світ темряви). Ця безодня створена ще на початку часів. У центрі бурлить потік “Киплячий Казан”, а з нього витікають дев’ять рік зі зловісними назвами – Холодна, Буря, Вовчиця тощо. Одна з них протікає повз ворота Хель так званої країни мертвих.

Згодом боги створили землю, проте там не було кому жити. Тому коли Один разом зі своїми братами Вілі та Во подорожували землею, вони побачили два дерева, які їм – асам, з певної причини сподобалися. Боги створили з них людей. Один дав їм життя та душу, Вілі подарував розум та рух, а Во наділив їх мовою, слухом і зором. Аси навіть забезпечили їх одягом і назвали перших людей Аском (ясенем) та Емблею (вербою). Від них бере початок увесь рід людський, який згодом заселив Мідгард (місце проживання людей).

Найвідомішою річчю, пов’язаною саме зі скандинавськими міфами, є уявлення про Світове дерево: величезний ясен, що є стовбуром світу. Вікінги називали його Іггдрасіль. Вони вважали, що Світове дерево знаходиться в центрі світу, проте неспроможні були вказати точних координат. Відомо, що корені дерева простягалися в усі світи, оскільки вони були і під землею, у Хель, і на землі, в Мідгарді, і на небі, в Асгарді. Тому доволі важко уявити, в якому саме положенні знаходилося це дерево.

Важливим місцем у скандинавській міфології є Вальгалла, що знаходиться недалеко від Асгарду (фортеці богів). Це велика зала (туди ведуть п’ять сотень дверей і сорок щей), де спочивали після смерті герої, яких називали ейнхеріями – воїнами Одіна. У Вальгаллі такі обранці продовжують життя бойової дружини: вдень вони воюють та гинуть у поєдинках, щоб увечері воскреснути до великого гостинного столу. Загалом в ейнхеріїв була доволі висока мета – вони мали виступити проти армії мерців та чудовиськ під час Рагнароку (кінця світу), тому вони невпинно тренувалися.

У Вальгаллі знаходиться трон Одіна, Хлідск’яльв, з якого ас може зазирнути в усі світи. Біля ніг лежать два вовки, Гері та Фрекі, а на спинці трону сидять два ворони, Хугін та Мунін. І перші, і другі вважалися тваринами Одіна.

Служницями Вальгалли є діви-валькірії, які за наказом Одіна збирали обраних героїв з поля бою після їх смерті. Мертвих воїнів валькірії зустрічали з рогами меду.

Один безсумнівно вважається найважливішим і найголовнішим божеством скандинавської міфології. Він був покровителем воїнів, богом битв та знавцем рун. Один провисів дев’ять днів на стовбурі світового ясеня Іггдрасіль, намагаючись досягнути таємні знання. Він обміняв своє око на ковток води з джерела мудрості Міміра і, прагнучи знань, спускався до Ніфлхель з метою розбудити провидицю Вйольву від мертвого сну і

довідатися в неї таємниці кінця світу. Часто Одіна уявляли бородатим одноокиим старцем, який велично сидить на своєму дорогому троні.

Наступним визначним богом із общини асів є Тор (Донар). Юлій Цезар, описуючи в своїх творах побут давніх германців, ототожнював Донара з Юпітером (Зевсом), і по суті, це ототожнення правильне, оскільки Тор також був богом грому та блискавки. У супереч Одіну, він – бог народу в цілому, а не лише обраних героїв. Він був надзвичайно сильним, і саме на нього аси покладали надії у випадку небезпеки. Тор володіє молотом Мйолнір, який після вдалого удару завжди повертається до свого хазяїна.

Найпідступнішим та найхитрішим був бог Локі, який, як і Одін, походить з роду велетнів, тому їх часто величають побратимами, проте цей бог – повна протилежність голові пантеону. Локі – батько чудовиськ Фенріра та Йормунганда (Мідгардома), які згодом вбивають Одіна та Тора. Однак, незважаючи на це, цей бог інколи смішив асів та часто визволяв їх з біди.

Тюр (Тивац, Тіу) також був одним із асів. Його поважали за його хоробрість та відвагу; йому поклонялися перед початком битви, благаючи дарувати перемогу. Згодом його витіснив Одін, якому почали молитися воїни, а Тюр залишився лише богом правосуддя.

Про Бальдра писали, що він найдобріший та найгарніший серед усіх. Він син Одіна та Фрігг і чоловік Нанни.

Іншим важливим богом є Хеймдаль, який виступає охоронцем богів та мосту Біврьост (між світом людей і богів). У цього бога є магичний ріг Г'ялахорн, який знадобиться йому, щоб оповістити усіх про початок Рагнароку, вирішальної битви між силами добра та зла.

Важливими персонажами саг є також прекрасні представниці роду асів. Серед них найвідомішими є Фрігг та Гевйон. Фрігг – дружина Одіна, покровителька вдалого шлюбу та щасливого сімейного життя, яка своїми певними рисами нагадує античну Геру-Юнону. Її кликали на поміч породіллі. Гевйон – діва, якій служать дівчата, що померли молодими та цнотливими.

У скандинавській міфології зустрічаються три типи богинь-жінок, що мають певне відношення до долі: діси – допомагали при народженні і визначали, чи народиться дитина живою, норни – віщали подальшу долю народженої людини, та валькірії – визначали перемогу або поразку воїна, його життя та смерть. Германцям загалом властиве “діалектичне ставлення до долі” (А.Я.Гуревич).

У “Старшій Едді” (“Пророцтво Вйольви”) розповідається про трьох норн – Урд, Верданді та Скульд, чії імена часто перекладають як “Минуле, Дійсність (Сьогодні) та Майбутнє” або також “Доля, Становлення, Обов’язок”. Трьох богинь долі скандинавського пантеону ототожнюють з грецькими мойрами та римськими парками, а також слов’янськими породіллями та суденицями.

Норни знаходяться біля джерела Урд, водою з якого поливають священний ясен – Світове дерево Ігдрасіль, з яким пов’язані долі світу.

Саме норни, ріжучі руни, визначають долі світу і плетуть нитки долі. Отже, доля мислилася давніми германцями як нитка, яка може бути обірвана або обрізана норною.

Урд одночасно є назвою джерела та ім'ям богині, яка сидить біля нього як охоронниця джерела існування (криниці). Усі три норни співвідносяться з поняттям дійсного бажаного Всесвіту: Урд – власне Бажання, Верданді – відповідність вчинків людей своїм намірам, Скульд – результат того, наскільки успішною є відповідність або протидія бажанням.

За скандинавськими віруваннями, на людство чекає кінець світу (Рагнарок). Проте перед фінальною битвою між добром та злом прийде ще зима, названа Фімбулвінтер, що триватиме три роки. Тоді батько підніме руку на сина, брат заколе брата, і не буде згоди між друзями.

Ас Хеймдаль подує в свій ріг Г'ялахорн, передвіщаючи загибель богів. Світове дерево – Іггдрасіль – трясеться, оскільки зрештою вирвався Фенрір, ув'язнений у Вальгаллі. Він проковтне сонце, а один з його братів, Місячний Пес, украде місяць.

Однак після Рагнароку не лише встановиться новий космічний порядок, а й Одіна змінить новий владика.

2.5. Велике переселення народів і утворення германських держав

У кінці IV ст. почалися масові міграції германських та інших варварських племен, що дістали назву “Великого переселення народів”, яке завершилося завоюванням усієї території Західної Римської імперії. Основною його причиною називають зростання кількості варварських племен, пов'язаного з інтенсифікацією землеробства та переходу до осілого способу життя. Зовнішнім поштовхом Великого переселення народів було переміщення східних германців, зокрема *готів*.

У 376 р. *вестготи* під тиском гунів перейшли Дунай і вступили в римську провінцію Мезію (Болгарія), де оселилися на правах федератів (союзників). Проте римляни почали ставитися до них як до рабів, наслідком чого було повстання варварів, які в 378 р. розгромили римське військо в битві поблизу Адріанополя. Пізніше імператор Феодосій I оселив їх на Балканському півострові, де частина вестготів прийняла християнство у формі аріанства. В цей час готський єпископ Вульфїла переклав на готську мову Євангеліє.

У 409 р. вестготський король Алларіх вступив на територію Італії, а в серпні 410 р. захопив Рим. Алларіх мав намір перебратися до Сицилії, потім до північної Африки, проте невдовзі помер. Новим королем обрали Атавульфа. З Італії вестготи мігрували до Південної Галії, де створили перше варварське королівство на території Римської Імперії – Аквітанію зі столицею в Тулузі (419 р.). У V ст. ними була завойована більша частина Іспанії, а в 507 р. центр вестготського королівства перемістився до Іспанії (столиця Толедо). В 554 р. Візантія захопила східне узбережжя Іспанії,

тому Вестготське королівство володіло лише частиною Піренейського півострову. Вестготи жили серед іспансько-римського населення, де складала меншість, тому згодом асимілювалися (VI ст.).

У 375 р. на *остготів* насунули кочеві племена гунів, які, розгромивши готський союз, підкорили більшу їх частину. Остготи, підкорені гунами, перекочували з Причорномор'я до Панонії (Угорщини). У першій третині V ст. гуни об'єдналися під проводом Атіли та в 451 р. вторглися до Галії. Західна Римська імперія й варварські народи об'єднали свої сили. Вирішальна битва відбулася на Каталунських полях біля Труа ('Битва народів'). Атіла програв та повернувся до Панонії. В 453 р., після смерті Аттіли, гунське королівство припинило існування.

Остготи після розпаду гунського союзу оселилися в областях Дунаю. Їх вождь Теодоріх підкорив майже усіх остготів. У 488 р. він організував завойовницький похід до Італії. Згодом уся Італія опинилася під владою остготського короля. Таким чином, було створено нову державу – королівство остготів, до складу якого окрім Італії увійшли області на Дунаї, частина сучасних Швейцарії й Австрії та Панонія. Після смерті Теодоріха, престол успадкувала його донька Амаласунта, яка продовжила деспотичну політику свого батька під заступництвом римської знаті, що коштувало їй престолу і життя. Серед остготської знаті точилася жорстока боротьба за владу. Цим скористалася Візантійська імперія, яка після тривалих боїв завоювала Італію в 555 р. В остготів відняли значну частину майна. Переважна більшість готів залишила країну, лише частково зберігши своє населення на півночі Італії.

Племена *вандалів* і *свеїв* у 406 р. пройшли Галію і в 409 р. захопили частину Іспанії. У 429 р. під натиском вестготів вандали переправилися на узбережжя Північної Африки (територія колишнього Карфагену), де створили власне королівство. Звідти вони чинили наступи на Італію та в 455 р. захопили Рим. Вандальське королівство було знищене в 533–534 рр. військом візантійського імператора Юстиніана.

Плем'я *бургундів* на початку V ст. спробувало закріпитися на середньому Рейні, утворивши бургундське королівство з центром у м.Вормс, знищене у 443 р. римським намісником Галії Аецієм. Тоді бургунди оселилися на південному заході Галії, звідки бере початок "І бургундське королівство" зі столицею в Леоні. Бургундське королівство зберігало зв'язок з Римською імперією до її падіння. В 534 р. його захопили франки.

У IV–V ст. у басейні середнього Дунаю оселилися *лангобарди*, утворивши великий союз племен разом із саксами, сарматами, гепідами тощо. Під проводом лангобардського короля Альбоїна вони вторглися до північної Італії в 568 р., поступово підпорядкувавши значну частину країни. В 773 р. королівство лангобардів завойоване Карлом Великим.

Племінний союз *франків* склався в III ст. Вони поділялися на дві групи – салічних (жили на узбережжі моря, звідки і отримали свою назву) та рипуарських (селилися на схід від річки Маас). На чолі окремих

областей були самостійні князі. Серед княжих династій найсильнішими виявилися Меровінги, які правили в салічних франків. Їх легендарним родоначальником був Мервей ('породжений морем'). Третій представник династії Меровінгів Хлодвіг (481–511 рр.) поширив свою владу на усіх франків. У 486 р. він знищив залишки римської держави в Галії. Франки підкорили на сході алеманів, намагалися завоювати бургундів, а в 507 р. захопили Аквітанію. Хлодвіг поділив державу між своїми синами, які почали завойовницькі походи проти остготів та бургундів. Останні були підкорені у 534 р. За онуків Хлодвіга Франкська держава охоплювала майже усю Галію, значну частину Германії і була найбільшим варварським королівством у Західній Європі. У VIII ст. на франкському престолі з'являється нова династія – Каролінги. В цей період Франкська держава значно зміцнилася і перетворилася на імперію. При Карлі Великому (768–814 рр.) до франкської держави були приєднані землі саксів на нижньому Рейні й Ельбі, частина Іспанії, Баварія, а також королівство лангобардів в Італії. У 800 р. Карл отримав титул імператора Римської імперії.

Після смерті Карла Великого імперія Каролінгів почала розпадатися. Нащадки Карла розділили імперію на три частини за Верденським договором. Західну частину імперії – майбутню Францію – отримав Карл Лисий, східну частину – майбутню Германію – Людовік Німецький, а Італію – Лотар. З цього часу три держави починають своє самостійне існування.

Інгвєонські племена англів, саксів і ютів, які в перші сторіччя н.е. мешкали на Ютландському півострові та заселяли узбережжя Північного моря між Рейном і Ельбою, всередині V ст. мігрували до Британії.

Загалом, першим населенням Британських островів було неіндоєвропейське плем'я іберійців. Наступними поселенцями були кельти, які переселилися до Британії в VII ст. до н.е. – брити та гаєли. В 54 р. до н.е. римські легіони на чолі з Юлієм Цезарем завоювали південно-східну частину Британії. Вони відвели свої війська в обмін на данину і залишили острів майже на століття. У 43 р. н.е. відбулося повторне завоювання Британії римлянами. Римське володарювання в Британії продовжувалося до початку V ст. У 408 р. римські легіони залишили Британію. Після їх відплиття почалося завоювання Британії германськими племенами – англами, саксами, фризами та ютами (V ст.). В кінці VI ст. германці оселилися по всій території Британії за виключенням Шотландії, Уельсу та Корнуелла. Вони утворили сім королівств (гептархія): Мерсію, Іст Англію, Ессекс, Суссекс, Вессекс, Нотумбрію, Кент. Англійський історик Беда називає германських завойовників Британії *Angli Saxones* 'англійські сакси'. Згодом ця назва, як і слово *English* поширилася на найменування людей, які проживали на території Британії. Питання щодо вибору саме цієї назви досі лишається дискусійним, оскільки англи не були найчисленнішою групою германських племен, що емігрували на острови. В усякому випадку, в IX ст. король Альфред назвав свою мову англійською *Englisc*.

Протягом 787–794 та 834–878 рр. Англія зазнала нападів з боку

датських та норвезьких воїнів зі Скандинавії (дани). Вони завоювали значну частину східної та північної частини Англії. Коли Вессекський король Альфред Великий (849–899 рр.) відвоював цю територію, він став повелителем Англії. Друге скандинавське завоювання припадає на 980 р. У результаті численних битв дани завоювали англосаксів і протягом 1016–1042 рр. датські королі правили Британією. У 1042 р. зі смертю останнього монарха данів, на трон прийшов англійський король Едуард Сповідник. Після його смерті (1066 р.) корону отримав ерл Гарольд Вессекський. Однак права на корону заявив далекий родич Едуарда – Вільгельм, герцог Нормандський. Він здійснив вторгнення до Британії в 1066 і 14 жовтня того ж року відбулася битва при Гастінгсі, в якій переміг Вільгельм. Вже в 1070 р. він контролював усю Англію за виключенням Шотландії та Уельсу. Наслідки цієї події були надзвичайні, оскільки мовою завойовників була французька (норманська). Це призвело до масового проникнення французьких слів до лексичного складу англійської мови. Лише в другій половині XIV ст. англійська знову стає державною мовою Англії.

Фризи жили на узбережжі Північного моря, а пізніше їх поселення поширилися на захід і схід, займаючи територію між ріками Шельда та Везер. На фризьких землях виникло три державні утворення – Західна, Середня і Східна Фрисландія. Протягом VIII ст. усі три Фрисландії входять до складу Франкської імперії. Після її розпаду землі були частиною східно-франкської, а згодом Священної Римської імперії германської нації. В XIII ст. Західну Фрисландію завоювали голландці. Середня і Східна Фрисландія потрапили під нижньонімецький вплив, поступово втративши свій фризький вигляд, мову та звичаї.

Сакси з III–IV ст. стояли на чолі племінного союзу, куди також входили хавки, херуски, ангриварії тощо. Після переселення частини саксів до Британії, решта племені отримала назву “континентальні сакси”. Коли франки почали підкорювати інші германські племена, сакси чинили їм відчайдушний опір, але змушені були підкоритися. У 852 р. у складі імперії франків створено саксонське герцогство. Таким чином, сакси стали частиною майбутньої німецької народності.

Давньоскандинавські племена. Найдавніші відомості про Скандинавію датуються III ст. до н.е. Перші згадки про них містять розповіді Пітея, твори Плінія Старшого, Страбона, Птоломея, Тацита. Проте вони дають лише приблизне уявлення про розселення германських племен. Пізнішими джерелами про скандинавів є праці Адама Бременського (XI ст.) та Саксона Граматика (XII–XIII ст.).

Як згадувалося (2.2.), низка племен, які проживали на території Скандинавії, мігрували до Центральної та Південної Європи.

Південь Швеції населяли герули, яких витіснили в IV ст. н.е. дани. Зі східної частини Скандинавського півострова останні переселилися до Ютландії. Центром данів був острів Зеландія, де знаходилася резиденція королів – замок Георот, оспіваний в англосаксонській поемі “Беовульф”.

У центральній частині теперішньої Швеції мешкало плем’я свеїв,

звідки і пішла назва країни. Їхнім центром була Упсала. На південь знаходилося плем'я гаутів. На початку XI ст. король Упсали підкорив південь країни, таким чином гаути змішалися зі свеями, створивши згодом швецьку народність.

Територію сучасної Норвегії населяли ругії, аугандії, тренди, гранії тощо.

У перші віки нашої ери скандинавські племена жили в умовах первісно-родового устрою, а його розпад й виникнення феодалізму в скандинавів відносять до епохи вікінгів (VIII–XI ст.). Основними характеристиками цієї епохи є утворення держав і потужна експансія скандинавів. Походи вікінгів розпочалися в 793 р. з нападу на англійський монастир св. Кутберта на острові Ліндісфарн. Згодом були пограбовані значна територія Англії, Шотландії, Ірландії та Уельсу. В Західній Європі вікінгів називали 'нормани' (північні люди). Об'єктом їх нападів стає уся Європа від Білого Моря до Сицилії. Нормани оселилися в північній Франції і, змішавшись з місцевим населенням, утворили у 911 р. герцогство Нормандію. У 1066 році нормани підкорили Англію (див. 2.5.). У XI ст. нормани захопили Сицилію та Південну Італію, заснувавши там своє королівство.

Під час завойовницьких набігів вікінги заселили Оркнейські, Гебрідські, Шетландські та Фарерські острови. Протягом 874–930 рр. колонізували Ісландію, а у 80-ті роки X століття вихідці з Ісландії та Норвегії відкрили Гренландію, а згодом досягли Північної Америки.

Єдиним королівством скандинавів у X–XI ст. була Данія. На початку XI ст. вона підкорила на певний час Англію, Норвегію і частину Швеції, а король данів Кнут був одночасно правителем Данії, Норвегії й Англії.

ВИСНОВКИ.

Згідно зі свідченнями грецьких та римських істориків, давні германці ще до початку нової ери починають залишати Скандинавію і заселяти значну частину Європи від Рейну до Одера, Балтійське узбережжя і навіть степи Причорномор'я. Численні германські племена поділяються на п'ять груп, мовами спілкування яких є східногерманські, західногерманські, північногерманські. На рубежі нової ери в германців переважає первіснообщинний устрій, а головною формою об'єднання є плем'я зі своєю господарською, політичною та культурною спільністю. Велике переселення народів у IV ст. н.е. призвело до масової міграції германців територією Європи, розпаду Римської імперії, утворенню перших германських держав та формуванню феодальних відносин.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ:

1. Велике переселення народів:

- а) готи;
 - б) вандали;
 - в) бургунди;
 - г) лангобарди;
 - д) англи, сакси, юти.
2. Епоха вікінгів:
 - а) вікінги;
 - б) варяги.
 3. Розпад Франкської імперії та лінгвістичні наслідки цієї події.
 4. Давньофризька етнічна спільнота: географічне розміщення, культурна та лінгвістична спадщина.
 5. Давньоанглійська гептархія: роль Вессексу в об'єднанні країни.
 6. Міфологія і релігія давніх германців.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Арсеньєва М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньєва, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьєва. – М.: ГИС, 2003.
2. Гуревич А.Я. Диалектика судьбы у германцев и древних скандинавов // Понятие судьбы в контексте разных культур. – М., 1994. – С. 148–156.
3. Гуревич А.Я. Избранные труды: Древние германцы. Викинги. – М.; СПб.: ЦГНИИ ИНИОН РАН, 1999.
4. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука. – 1976.
5. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
6. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
7. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
8. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
9. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
10. Стеблин-Каменский М.И. Древнескандинавская литература. – М.: Высшая школа, 1979.
11. Hutterer C. J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
12. Krause W. Die Runeninschriften im älteren Futhark. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966.

13. Lass R. Historical Linguistics and Language Change. – Cambridge: CUP, 1997.
14. Löffler H. Germanische Soziolinguistik. – Berlin: Erich Schmidt, 1994.
15. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.
16. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
17. Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – L.: Routledge, 1993.

ДОДАТКОВА:

1. Барышников В.Ю. Представления о судьбе в средневековой Исландии как форма исторического сознания: Автореф. дис. ... кандидата историч. наук / Ивановский государственный университет. – Иваново, 2007.
2. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
3. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
4. Ганина Н.А. Готские языковые реликты: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / МГУ. – М., 2008.
5. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1981.
6. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко, А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
7. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
8. Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада. – М.: Наука, 1990.
9. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.
10. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
11. Карабан В.І. Мовна ситуація на території України у II–V ст. (готсько-українські лексичні паралелі та етнічна належність готів) // Лінгво-дидактика слов'янських мов як феномен культури. – К., 1993. – С. 9–16.
12. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу “Вступ до германського мовознавства”. – Вінниця: Нова книга, 2006.
13. Москальская И.О. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959.
14. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954.

15. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.
16. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.
17. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1955.
18. Смирнова Т.В. Историческая динамика религии как социокультурной системы (на примере христианства): Автореф. дис. ... кандидата культурологии / Уральский государственный университет имени А.М. Горького. – Екатеринбург, 2007.
19. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
20. Чемоданов Н.С. Хрестоматия по истории немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1978.
21. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.
22. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
23. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – London; N.-Y.: Routledge, 2003.
24. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
25. Brugmann K., Delbrück B. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Straßburg: Trübner, 1904–1906.
26. Bublyk W.W. Geschichte der deutschen Sprache. – K.: Vyšča Škola, 1983.
27. Gelderen E. History of the English Language. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.
28. Düwel K. Runenkunde. – Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1968.
29. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin; Leipzig, 1926.
30. Krause W. Handbuch des Gotischen. – München: Beck, 1968.
31. Lass R. Old English. A Historical Linguistic Companion. – Cambridge: CUP, 1994.
32. Lehman W.P. A Grammar of Proto-Germanic / Ed. J. Slocum. – Austin: University of Texas at Austin, Linguistics Research Center, 2005–2007. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>
33. Leith D. A Social History of English. – London: Routledge, 1997.
34. Mugglestone L. The Oxford History of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
35. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
36. Sweet H. A Short Historical English Grammar. – Cambridge: CUP, 2001.
37. Sweet H. An Anglo-Saxon Primer: With Grammar, Notes and Glossary. – Oxford: Clarendon Press, 1980.

Розділ 3.

МОВИ ГЕРМАНСЬКИХ НАРОДНОСТЕЙ ТА ПЕРШІ ПИСЕМНІ ПАМ'ЯТКИ

- 3.1. Рунічне письмо.
- 3.2. Мови германських народностей IV–XV ст. Писемні пам'ятки.
- 3.3. Особливе місце готської мови у вивченні германських мов.

3.1. Рунічне письмо

Найдавнішим видом писемності германців було рунічне письмо. Рунічний алфавіт був поширеним серед усіх германців до прийняття ними латинського або грецького алфавіту. Питання щодо його походження й досі лишається дискусійним. В ісландських писемних пам'ятках виникнення рун пов'язують з ім'ям бога Одіна. Сучасні рунологи простежують зв'язки рун з системами письма освіченого населення Європи: греками або римлянами. Більшість вчених схиляється до думки про близькість рун та північноіталійського алфавіту (етруського). Прихильники теорії грецької основи рунічного алфавіту вважають, що його поширило плем'я готів. Згідно з іншою версією, цю функцію приписують кимврам, маркоманам та герулам.

Назва букв 'руни' утворена від основи, що мала значення 'таємниця' (**rūnō*, пор. також гот. *rūna* 'таємниця'). Згідно з іншою гіпотезою, слово **rūnō* тлумачать як 'вирізаний знак'.

Рунічний алфавіт германців ('старші руни') нараховував 24 знаки. Завдяки першим шести літерам він отримав назву 'футарк' (*fupark*). Знаки являють комбінацію вертикальних і похилих ліній (див. Рис.2). Їх використовували в магічних та культових цілях. Ініціально руни вирізали на дереві, тому більшість з них втрачено; збереглися лише ті, що знаходилися в сприятливих умовах, зокрема в болотяних місцевостях. Пізніше використовували метал, зокрема золоті вироби. У процесі християнізації (IV–XII ст.) рунічне письмо витіснив латинський алфавіт (у готів – грецький). Як наслідок до IX ст. рунічне письмо зникає на території Франкської держави, а в XI ст. його заміщує латинський на території Британських островів.

Рис. 2. Рунічний алфавіт (старші руни)

Найпоширенішим футарк був у північній Європі. В Таблиці 1 наведені романізовані літери футарку та їх значення (відповідно до Клаус Дювель [1968], Вольфганг Краузе [1966], Оррін Робінсон [1992]).

Таблиця 1

Значення літер футарку

СТАРШІ РУНИ		
латинська літера	назва	значення назви
f	<i>fehu</i>	худоба, майно
u	<i>urûz</i>	зубр
þ	<i>þurisaz</i>	людожер, страшна людина
a	<i>ansuz</i>	бог ас
r	<i>raidô</i>	подорож, візок
k	<i>kaunan</i>	хвороба
g	<i>gebô</i>	подарунок
w	<i>wunjô</i>	радість
h	<i>haglaz</i>	град
n	<i>naudiz</i>	лихо
i	<i>îsaz</i>	лід
j	<i>jêran</i>	(хороший) рік
i	<i>îwaz</i>	тис (дерево)
p	<i>perþô</i>	фруктове дерево
z (R)	<i>algiz</i>	лось
s	<i>sôwilô</i>	сонце
t	<i>Tîwaz</i>	ім'я бога (Тів)
b	<i>berkanan</i>	березова гілка
e	<i>ehwaz</i>	кінь
m	<i>mannaz</i>	людина
l	<i>laukaz</i>	цибуля-порей
ng	<i>Ingwaz</i>	ім'я бога родючості (Інгво)
d	<i>dagaz</i>	день
o	<i>ôþalan</i>	успадкована власність

Коментар: 1) У рунічних написах неможливо диференціювати довгі та короткі голосні, хоча така різниця, безумовно, існувала. 2) Літера R засвідчена лише в рунах. Вона маніфестує звук, проміжний між [z] та [r].

Зазвичай рунічні написи складаються з одного або двох слів. Написи з одного слова позначають певний термін або власне ім'я. Наприклад, на кінчику спису, знайденому в Норвегії (спис з Евре Стабю), написано: *raunijaR* 'випробовувач'. Найвідомішою рунічною пам'яткою є напис на втраченому золотому розі Галлехус: *ek hlewagastiR holtijaR horna tawidô* 'я, Глевадаст із Хольта, рік зробив'.

Рунічні пам'ятки континентальних германців відносять до епохи Меровінгів (VI–VIII ст.) – це в основному амулети та фібули (застібки для одягу). Більшого поширення набули руни в Англії, а особливо у скандинавських народів. Відомими пам'ятками давньоанглійського

рунічного письма є віршований напис релігійного змісту на кам'яному хресті біля села Рутвел на південному заході Шотландії (*The Ruthwell Cross*), напис на скриньці з китового вуса, знайденого у Франції поблизу міста Клермон-Ферран (скринька Френкса – передана до Британського музею археологом Френксом) – нортумбрійський діалект – VIII ст. Згідно з особливостями інгвеонського діалекту, кількість рун в англосаксів була збільшена до 28. Давньоанглійська ж “Рунічна пісня” IX–X ст. налічує 33 руни. У скандинавських народів руни відомі починаючи з III ст. Тут вони зберігалися особливо довго через пізню християнізацію Скандинавії, де латинський шрифт з’являється в XI ст. Проте рунічне письмо не зникло, а було перенесене на пергамент і використовувалося до XVI ст. У Швеції збереглися особисті записи рунами, створені протягом XVI–XVII ст. Загалом знайдено 150 предметів з рунічними написами, датовані III–VIII ст.

Під час християнізації германців найважливіші соціальні та культурні функції майбутніх національних мов виконувала латина – єдина письмова мова того часу (мова церкви). Оскільки латина була недоступна широким верствам населення, а також значній кількості представників верхівки суспільства, перші записи рідною мовою були швидше допоміжним засобом навчання латини, а також церковної пропаганди. Задля здійснення записів рідною мовою західні та північні германці звернулися до латинського алфавіту, а готи (східні германці) – до грецького. Оскільки рідні мови значно відрізнялися від латини (довгота голосних, наявність певних звуків, відсутніх у латині), латинський алфавіт пристосовують до рідної мови. Зміни в основному торкаються доповнень у вигляді нових букв та буквосполучень (наприклад використання *ch* для позначення глухого задньоязикового щілинного приголосного [x]).

Ґрунтуючись на варіантах існуючого на той час латинського алфавіту, на межі VIII–IX ст. у Франкській державі був створений новий, невеликий за розміром букви якого отримали назву ‘каролінгські мінускули’ (від лат. *minusculus* ‘менший’). Цим алфавітом користувалися в Європі включно до XII ст. (коли його витіснив готичний шрифт). Приблизно в XI ст. в Італії створено гостроконечне чернече письмо. Його в епоху Ренесансу почали зневажливо називати ‘готичним’ (як символ варварства).

Наприкінці XV ст. в Епоху відродження в Італії створено шрифт для печатних пресів (‘антиква’). Латинський шрифт, поширений у наш час, представляє різні варіанти антикви.

3.2. Мови германських народностей IV–XV ст.

Англійська мова.

В історії англійської мови виокремлюють 3 періоди:

- 1) давньоанглійський (англосаксонський) – від перших писемних пам’яток (кін. VII ст.) до кін. XI ст.
- 2) середньоанглійський – XII–XV ст.
- 3) новоанглійський з XVI ст. до нашого часу. Вирізняють ранньо-

новоанглійський період – з XVI ст. до середини XVIII ст.

Відмітною рисою **давньоанглійської мови** є синтетична будова, коли основним граматичним засобом вираження синтаксичних відносин між словами є флексія, а порядок слів має другорядне значення. Лексичний склад мови представлений переважно германськими словами, більшість з яких (85%) згодом зникла. Значна їх частина індоєвропейська за походженням, отже мала відповідники в інших мовах. Запозичення в цей період малопоширені. Це латинські слова, що перейняли германці під час військових та торговельних контактів з Римом (перший прошарок латинських запозичень), або слова, пов'язані з релігією та навчанням в епоху християнізації Англії (другий пласт латинських запозичень).

Писемні пам'ятки давньоанглійського періоду свідчать про існування на території Британії 4 діалектів: нортумбрійського (північного), мерсійського (центрального), вессекського (південно-західного) та кентського (південно-східного).

Пишучи рідною мовою, з кінця VII ст. англосакси починають використовувати латинський алфавіт, який з'явився в них завдяки ірландським місіонерам. Перші монастирі виникли на території Нортумбрії. Одним з найбільш відомих вчених того часу був Беда Високоповажний (673–735 рр.). Серед значної кількості його творів найбільш відомим є “Церковна історія англійського народу”, написана латиною і згодом перекладена давньоанглійською. Пам'ятка розповідає про англосаксонське завоювання та про розвиток невеликих королівств, що утворилися в Англії в ті часи. Твір також представляє агіографію, тобто в ньому містяться історії про святих та чудеса, які свідчать про милість Божу. На нортумбрійському діалекті був також здійснений переклад Євангеліє та написаний гімн монаха Кедмона (658–680 рр.). У ньому розповідається про те, як Кедмон, малограмотний вівчар, який працював у монастирі Вітбі, отримав чудовий дар складання віршів, постригся в ченці та став засновником християнської поезії. З вісімнадцяти напіврядків поеми вісім містять епітети, які прославляють Бога.

На вессекському діалекті збереглися наступні писемні пам'ятки: “Англосаксонська хроніка” (з VII ст.); переклади короля Альфреда (IX ст.): “Турбота пастиря” (*Cura Pastoralis*), “Всесвітня історія” іспанського монаха Оросія, “Розрада філософії” римського філософа Боеція; до X ст. належать твори абата Ельфріка; XI ст. – проповіді Вульфстана.

“Англосаксонська хроніка” – це збірка найдавніших літописів, де змальовані події починаючи з римського завоювання і закінчуючи 1154 роком. Загалом збереглося дев'ять манускриптів, розходження між якими є доволі значними, особливо це стосується опису більш пізніх історичних подій. Хроніку почали створювати при королі Альфреді. Найвідомішими анналами є “Паркерівська хроніка”, яка закінчується 891 роком та

“Петерборзька хроніка”, в якій описуються події від початку норманського завоювання до 1154 року. Перше друковане видання “Англосаксонської хроніки” датують 1692 роком, тоді вона дістала назву *Chronicum saxonicum*. Перший переклад англійською мовою був здійснений Р.Інгремом у 1823 р.

Мерсійський діалект представлений перекладом Псалтиря (IX ст.), глосами (VIII ст.), церковними гімнами.

На кентському діалекті зафіксовані переклад псалмів та юридичні документи.

Поетичні твори неможливо віднести до певного діалекту. Припускають, що вони написані на одному з англських діалектів, та згодом переписані вессекським переписувачем. Серед поетичних пам’яток найвідомішими є епічна поема “Беовульф” (VII – поч. VIII ст.), ліро-епічні вірші “Мандрівник”, “Плач Деора”, “Мореплавець”, поеми монаха Кюневульфа “Слена”; “Юліана”, “Андрій”; поема “Юдиф” тощо.

“Беовульф” є найдавнішою поетичною пам’яткою, написаною давньоанглійською мовою. Проведений лінгвістичний аналіз доводить, що поема спочатку створена на мерсійському діалекті, проте дійшла до наших часів у переписаному на вессекський діалект манускрипті X ст. У 1731 р. манускрипт був серйозно пошкоджений вогнем, унаслідок чого значна кількість рядків і слів поеми були втрачені. В поемі описані події, що мають відношення до германських предків англосаксів племен данів та гаутів. Розповідаються подвиги легендарного Беовульфа, який визволяє сусідній народ данів від потвори Гернделя, а в похилому віці рятує власний народ гаутів від жорстокого дракона, який спричинив його смерть.

Німецька мова. Традиційна періодизація німецької мови, запропонована Якобом Гримальдом (“Німецька граматика”), включає три основних періоди: 1) давньоверхньонімецький (VIII–XI ст.); 2) середньоверхньонімецький (сер. XI – сер. XIV ст.); 3) нововверхньонімецький (з сер. XIV ст.). В останньому періоді виокремлюють ранньонімецький: середина XIV–XVI ст.

Давньоверхньонімецька мова розвинулася з племінних мов західногерманських племен, які оселилися в східних областях Франкської держави. Основні діалекти періоду представлені в Табл. 2.

Таблиця 2

Діалекти давньоверхньонімецького періоду

діалекти						
середньонімецькі (франкські)				південнонімецькі		
середньофранкський	мозельський	рейнськофранкський	східнофранкський	баварський (південний)	алеманський (південний захід –	

	рипуарський				
--	-------------	--	--	--	--

На території сучасної Германії рунічні пам'ятки малочисельні, це, в основному, предмети побуту, які датують VI–VII ст. Давньоверхньонімецькою засвідчений єдиний рунічний напис, ім'я *Idorih* на вістрі спису у Вурмлінгені.

Найдавнішими пам'ятками давньоверхньонімецької писемності, створеними на основі латинського алфавіту, є глоси і словнички-глосарії: найбільш ранніми з них є так звані "Керонський глосарій" або "Аброганс". Це латинсько-німецький глосарій, що отримав свою назву завдяки першому зафіксованому в ньому латинському слову (баварський діалект). Він написаний у VIII ст. у монастирі Фрезинг. Знайдені також підрядкові переклади, наприклад, рукопис, створений у Сан-Гелленському монастирі (Швейцарія). За часи правління Карла Великого з'явилися переклади найважливіших молитов: "Отче наш", "Символ віри", "Формула хрещення". Ілюстрацією перекладних пам'яток клерикальної літератури є "Ісідор" (кін. VIII ст.), "Татіан" (IX ст.). Велике значення в кін. X на поч. XI ст. мала діяльність Ноткера, який переклав з латини низку класичних та релігійних творів, зокрема писання Боеція, а також "Риторику" та "Категорії" Арістотеля (алеманський діалект). Переклади Ноткера цікаві тим, що вони є першою спробою створення німецької філософської термінології для пояснення латинських термінів. До нечисленних пам'яток дохристиянської поетичної творчості відносять уривок епічної "Пісні про Гільдебранта" (IX ст.). Своєрідність твору полягає в тому, що він представляє змішання давньосаксонської мови та давньоверхньонімецьких діалектів. Зразком ділової прози тих часів є "Страсбурзькі клятви" (842 р.), написані на рейнськофранкському діалекті. Відомим твором XI ст. є анонімний переклад латинського твору "Старший Фізіолог". Визначними поетичними пам'ятками цього періоду є: "Вессобрунзька молитва" (814 р.), баварська поема "Муспіллі" (друга пол. IX ст.), на південному рейнсько-франкському діалекті створено віршований переказ "Євангеліє від Отфріда" (863–870 рр.). На рейнськофранкському діалекті написана невелика західнофранкська римована поема "Пісня про Людвіга" (IX ст.).

Давньосаксонська мова (мова континентальних саксів) охоплювала період IX–XII ст. Оскільки сакси зближувалися з південними та центральними германцями, давньосаксонська мова набуває ермінонських рис (її ще називають давньоніжньонімецькою). Пам'ятки писемності в основному релігійного характеру: поема "Геліанд" ("Спаситель") – оригінал відносять до IX ст.; уривок з поеми "Генезис". Дрібнішими пам'ятками є грамоти, податкові списки, благословення тощо.

"Геліанд" – епічна поема, написана алітераційним віршем, що налічує приблизно шість тисяч рядків. У ній викладена історія Христа,

представлена у формі поєднання в єдину розповідь чотирьох Євангелій. Поема відома не тільки представленням історії у специфічній формі германської поезії, але й концептуальною германською системою поглядів. Події у “Геліанді” відбуваються не в далекій Святій Землі, а на рівнинах та болотяних місцевостях півночі Германії. Герої та їх відносини відбивають, швидше, саксонську реальність, ніж споконвічну єврейську. Відомим прикладом цього є те, що люди, яким ангели сповіщають про народження Христа, доглядають не овець, а коней.

Існує декілька теорій відносно дати та місця написання первісного манускрипту, оскільки поема дійшла в чотирьох окремих рукописах, двох більш повних та двох фрагментарних, знайдених в різних місцевостях. Плутанину також вносять дві латинські передмови, вірогідно до “Геліанду”, що зберігалися окремо від самої поеми. Дату написання визначають трохи пізніше 830 р., проте прийнятною є також дата не раніше 850 року. Місцем написання визначають східнофранкський монастир Флуда, хоча висувається також версія створення поеми в монастирі Вердені на Рурі. Не існує й єдиної думки стосовно того, чи відбиває “Геліанд” справжню давньосаксонську мову.

Іншою відомою пам’яткою давньосаксонської мови є уривок епічної поеми IX ст. “Генезис”, фрагменти якої знайдені в 1894 році. До цього часу знахідки німецький вчений Е.Зіверс припускав, що давньоанглійський “Генезис” ґрунтується на давньосаксонському оригіналі. Коли з’явилася знахідка, було доведено відповідність двох уривків (загалом спільними виявилось 25 рядків). Давньосаксонський “Генезис” нараховує 330 рядків. Англосаксонських рядків, які не мають давньосаксонських еквівалентів, налічується 550, що дає можливість припустити, що твір був досить значним за обсягом.

Фризька мова (провінція Фрисландія – Нідерланди). В історії фризької мови виокремлюють давньофризький (до 1550 р.), середньофризький (1550–1800 рр.) і новофризький (з 1800 р.) періоди. Деякі дослідники вирізняють також ранній давньофризький період (800–1275 рр.), засвідчений у вигляді окремих написів і власних імен. Отже, **давньофризька мова** існувала з V ст. до 1550 р. Т.Маркей розділив давньофризькі тексти на 25 окремих категорій, деякі з яких представлені поодинокими пам’ятками, виключення становлять західнофризькі юридичні документи, хроніки, листи, яких налічується 1300 одиниць. Загалом вважають, що східнофризькі тексти старші, ніж західнофризькі. Так, перші датуються 1275–1475 рр., а другі охоплюють періоди з 1475 по 1600 рр. Це дало змогу виокремити давньосхіднофризький та давньо-західнофризький діалекти.

Найдавнішими зразками давньофризької мови є окремі слова, назви в латинських рукописах, зокрема у “Фризькій правді” (802 р.). Окрім того, знайдено фризький рунічний напис на мечі з Аруму, *edlboda* ‘прикмета хвороби’, хоча питання щодо його належності до давньофризької мови є досі дискусійним. Серед мовних пам’яток, засвідчених у пізніших записах,

знаходимо баладу *Thet Freske Riim* (близько 1490 р.), “Про давню свободу фризів”, “Сага про Магнуса” (XIII ст.). Інші пам’ятки давньофризької писемності – юридичні тексти, датовані XI ст. та пізніше. Серед них: “Сімнадцять привілеїв” (XI ст.), який вірогідно ґрунтується на Каролінських текстах, написаних латиною, “Двадцять чотири статuti” (кін. XIII ст.), “Давні закони магістратів” (XI ст.) тощо.

Нідерландська мова. В історії нідерландської мови розрізняють три періоди: давньонідерландський (400–1100 рр.), середньонідерландський (до XVI ст.) та новонідерландський.

Давньонідерландський ще також називають давньонижно-франкським періодом. Найважливішими пам’ятками цього періоду є глоси в “Салічній правді”. З IX–X ст. дійшли переклади окремих псалмів Старого Заповіту.

У Скандинавії до самої Епохи вікінгів існувала єдина давньоскандинавська мова, або давньопівнічна. Свідоме розрізнення окремих скандинавських мов з’являється у пізньому середньовіччі. До цього часу усі північні германці сприймають свої племінні діалекти як одну й ту саму мову (*donsk tunga* ‘датська мова’). У X ст. визначається поділ скандинавських діалектів на східну і західну групи. Західна група – давньонорвезькі та давньоісландські діалекти (*norrøn mal* “північна мова”). Східні – давньодатська, давньошведська.

Важливим джерелом, за яким можна судити про скандинавську мову-основу є рунічні написи. Вони поділяються на 2 основні групи:

- 1) написи старшими рунами
- 2) написи молодшими рунами

Мова надпису старшими рунами.

Найдавнішим серед скандинавських надписів є надпис на наконечнику спису з Евре Стабю (III ст.), найпізнішим є надпис на камені Егг’юма (VII–IX ст.). Загалом зі 150 написів старшими рунами 100 – скандинавських.

Мова надпису молодшими рунами.

Цей рунічний алфавіт прийшов на зміну “старшим рунам” у IX ст., мав два варіанти: “норвезько-шведський” (до кін. X ст.) та “датський” (Данія, в кін. X ст. вся Скандинавія). Він містить 16 знаків – отже менш точно передає звукову будову мови. Загальна кількість надписів молодшими рунами – 3500. Основна маса знайдена в Швеції – 2500, 400 – у Данії, 350 – у Норвегії, 150 – в її острівних володіннях (45 в Ісландії).

Датська мова. Розрізняють два періоди: давньодатський (IX – перша третина XVI ст.), новодатський (XVI ст. – теперішній час).

Давньодатська мова охоплює IX–XVI ст. Першими пам’ятками давньодатського періоду є рунічні написи Епохи вікінгів, близько 400, рукописна книга “Саксонське право” (XIII ст.), “Право міста Фленсбурга”, уривки зі збірки легенд, медичних порадників тощо. Пам’ятки XIV–XV ст. – це переважно перекладна література релігійно-дидактичного характеру.

Найдавнішою датською друкованою книгою є “Датська хроніка” (1495 р.). У XV ст. датська мова стала державною мовою в Норвегії.

Швецька мова. В історії швецької мови виокремлюють чотири періоди: давньошвецький (800–1225 рр.), класичний давньошвецький (1225–1350 рр.), середньошвецький (1350–1526 рр.), новошведський (після 1526 р.).

Давньошведська мова (VIII–XVI ст.). Перші пам’ятки – написи молодшими рунами (понад 2500). Найдавнішими пам’ятками, написаними латинським алфавітом, є два аркуші “Вест’єтського права” (1225–1250 рр.). Від початку XIV ст. дійшли записи місцевих законів, серединою XIV ст. датується “Кодекс короля Магнуса Ерікссона”. Пізнішими є списки трьох рицарських балад і римована “Ерікова хроніка”. З середини XIV ст. на давньошведську мову переходять офіційні канцелярії, ділова документація.

Норвезька мова. Історія норвезької мови поділяється на три періоди: давньонорвезький (800–1350 рр.), середньонорвезький (1350–1525 рр.), новонорвезький (з 1525 р. по теперішній час).

Давньонорвезький період представлений рунічними написами. Їх налічується близько 350, переважно від IX ст. і пізніше. Рукописи латинським письмом доходять до нас з другої половини XII ст. Це, в основному, уривки з релігійних творів, законів, земельних книг. Найважливішими пам’ятками є “Королівське зерцало” (XIII ст.), “Саги про Дідріка Бернського” (кін. XIII ст.).

Наприкінці XV ст. норвезька мова витіснена з офіційного вжитку датською. Основною сферою її вживання було розмовне мовлення лише в сільських місцевостях. У містах формуються змішані говірки, що зберігали норвезьку фонетику і синтаксис, проте лексика була датська.

Ісландська мова. Історію ісландської мови поділяють на два періоди – давньоісландський (IX–XVI ст.) та новоісландський (XVI ст. – теперішній час).

Давньоісландська мова склалася на основі західнонорвезьких діалектів, якими розмовляли перші поселенці. Давньоісландською налічують лише 45 рунічних написів, проте збереглася багата література цією мовою. Зазвичай виокремлюють такі основні групи:

1. Давньоміфологічні і героїчні (еддичні пісні) твори. Це короткі алітераційні вірші, знайдені в манускрипті, написаному після 1250 року, який є копією більш давнього манускрипту. Тут чітко простежуються дві теми: розповіді про язичницьких богів та міфи, а також оповідання про героїв епохи Великого переселення народів. Вчені вважають, що ці твори писали починаючи з IX ст. до XIII ст., тобто з Епохи вікінгів до часу осіlosti. Народні пісні зібрані в “Старшій Едді”, яка має три розділи: пісні міфологічні, гномічні та героїчні (29 пісень, 10 – про богів, 19 – про героїв). Автори еддичної поезії невідомі, її форма доволі невігядлива. Еддичні пісні складені алітераційним віршем (тобто початковий звук слова повторюється в чітко визначених місцях). Поява назви “Едда” ґрунтується на непорозумінні. До того часу, коли Бринйольвом був знайдений пергамент (1643 р.), існувала книга “Едда” відомого ісландського поета і

історика XIII ст. Сноррі Стурлусона. Вважалося, що базою для твору Сноррі був втрачений твір Семунда. Оскільки знайдений пергамент містив низку пісень про богів та героїв Бринйольв, помилково вирішив, що це твір Семунда і назвав його “Еддою Семунда Мудрого”. І хоча згодом було доведено, що знайдені пісні не мають жодного відношення до “Едди”, за ними закріпилися назви “Едда Семунда”, “Пісенна Едда”, “Старша Едда”, а книгу Сноррі почали називати “Едда Сноррі”, “Прозаїчна Едда”, “Молодша Едда”. Знайдений пергаментний кодекс спочатку потрапив до Копенгагену, де зберігався в Королівській бібліотеці, тому він отримав назву *Codex Regius* (Королівський кодекс). У 1971 році його місцем зберігання стало місто Рейк’явік.

У тексті “Старшої Едди” наявні морфологічні та синтаксичні архаїзми, багато слів вважаються застарілими вже в XIII ст., проте архаїзми збереглися, оскільки прийнятним вважалося відновлення первісної мовної форми пісень. Текст пісень перекладений більш ніж шістнадцятьма мовами. Робота над текстом вимагала кропіткої праці, зокрема перше копенгагенське видання випускали протягом сорок одного року (1787–1828 pp).

Найвідомішою піснею першої групи є “Пророцтво Вйольви” (*Völuspá*), в якій розповідається про створення світу, перших людей (Аск, Ембл), світове дерево Ігдрасіль, війну асів та ванів. Пісня завершується розповіддю про загибель богів, сонце, що меркне, потопаючу в морі землю, бушування полум’я. Але за загибеллю світу слідує його відродження (див. п. 2.4.).

2. Скальдична поезія. Скальди – норвезькі та ісландські поети (IX–XIII ст.). Основними рисами поезії є усвідомлене авторство, оскільки усі скальдичні вірші мають авторів – скальдів, вона характеризується оригінальною формою та актуальних змістом: хвалебні пісні, вірші, що паплюжать, вірші, присвячені спеціальній нагоді. Поезія скальдів відрізняється від пісень “Едди”, проте саме поезію скальдів в середньовіччі називали “мистецтвом Едди” (М.І.Стеблін-Каменський). До наших часів скальдична поезія фрагментарно збереглася в сагах та в “Молодшій Едді”; загалом до нашого часу дійшло 250 віршів. “Молодша Едда” написана Сноррі Стурлусоном (1225–1275 pp.). Твір знайомить нас зі світом давньосаксонської міфології та поезії. Складається з трьох частин: у першій розповідаються міфи язичницького світу, в другій представлений збірник і пояснення найважливіших кенінгів, серцем третьої частини є опис поетичних розмірів і строф, вживаних у скальдичній поезії. Питання про назву книги й досі є дискусійним, оскільки існує три етимології цього слова: назва “Еда” походить від назви хутора “Одді”, де виховувався Стурлусон; інші вбачають зв’язок зі словом *óðr* ‘поезія’, отже “едда” означає ‘поетика’; треті ототожнюють назву зі словом ‘прабаба’, що зустрічається в одній з давньоісландських пісень.

3. Саги. Слово *saga* походять від дієслова *segja* ‘говорити’ і означає ‘розповідь, історія’. Ці найбільш значущі пам’ятки поділяються на чотири

основні групи: родові саги або саги про ісландців *Íslendingabók* (“Сага про Ньяла”, “Сага про Егіла”, “Сага про Греттира”), королівські саги *Konungasögur* (Сноррі Стурлусон *Heimskringla* “Хеймскриланг”), саги про єпископів та вождів (*Sturlunga saga* “Сага про Стурлунгів”), саги найдавніших часів (“Сага про Вйосунгів”).

На ісландській мові існувала релігійна література, наукові твори, зокрема “Перший граматичний трактат” та перекладені лицарські романи.

Фарерська мова – мова, якою розмовляють на Фарерських островах, що є автономною областю Данії. Орфографічна норма з’явилася лише в середині ХІХ ст.

Давньофарерська мова утворилася на основі колишніх норвезьких діалектів. Найдавніші писемні пам’ятки представлені кількома рунічними написами і грамотами. Починаючи з ХІV ст. найважливішими пам’ятками є балади – найбагатша середньовічна поезія. Кінцем ХVІ ст. датуються земельні книги, ХVІІ ст. – протоколи місцевого парламенту (лагтингу).

3.3. Особливе місце готської мови у вивченні германських мов

Готська мова – це єдина мова серед східногерманської групи мов, на якій збереглося достатньо повних писемних пам’яток. Саме готська мова дає уявлення про найбільш ранній стан однієї з германських мов, а отже і германських мов у цілому. Факти готської мови часто приймають за точку відліку при проведенні порівняльно-історичних та типологічних досліджень германських мов. Поява готської писемності пов’язана з розповсюдженням серед готів християнства в ІV ст. Першим християнським проповідником був Вульфїла. Задля розповсюдження нової релігії Вульфїла створив готський алфавіт і переклав “Священне писання” готською, яку визначають як “класичну готську” (термін П.Скардільї) або “церковноготську” (термін Н.О.Ганіної). Деякі вчені вважають, що Вульфїла переклав усю Біблію, окрім Книги королів, швидше за все випустивши її, враховуючи войовничу природу готів. В основу нового алфавіту було покладено грецький. Вважають, що деякі букви були запозичені також з латини та рунічного алфавіту (w, f, u, o, q, r, s, þ). Готський алфавіт складається з 27 букв, що використовували також як

Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ϝ	Ζ	Η	Θ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
α	β	γ	δ	ε	ϝ	ζ	η	θ
ι	κ	λ	μ	ν	ξ	π	ρ	σ
10	20	30	40	50	60	70	80	90
ι	κ	λ	μ	ν	ξ	π	ρ	—
ϙ	ς	τ	υ	ϕ	χ	ϑ	Ϛ	↑
100	200	300	400	500	600	700	800	900
ρ	ς	τ	ω	φ	χ	ψ	ο	—

цифри. Букви корра ζ та $\text{sampri } \uparrow$ мали виключно числове значення (див. Рис. 3).

Рис. 3. Готський алфавіт

Особливості вимови готських літер.

Приголосні. Букви $p, t, k, f, s, z, \beta, l, m, n, r, j$ вимовляються, як пишуться. Готське q вимовляється як [kw]. Букви b, d, g на початку слова та всередині після приголосного вимовляються як дзвінки проривні [b], [d], [g], а всередині після голосного як дзвінки щілинні [v], [ð], [ɣ]. Напр.: *bairan* ‘нести’, *diups* ‘глибокий’, *giban* ‘давати’, *gudja* ‘священик’. Щодо літери g , то вона зустрічається в кінцевій позиції слів. Вважається, що в таких випадках g вимовляється як [x], пор.: *giban* ‘давати’ [g], *daga* ‘день, дав.відм.одн.’ [ɣ], *dag* ‘день, знах. відм. одн.’ [x]. Буквосполучення gg, gk читаються як [ŋ] в усіх позиціях. Напр.: *aggilus* ‘ангел’, *drigkan* ‘пити’. Виключення становлять такі слова, як *triggws* ‘правда’ and *skuggwa* ‘дзеркало’, де gg вимовляється як довгий проривний [gg]. Буква h вимовляється як [h] на початку слова та як [x] в інших випадках, пор.: *haurn* ‘ріг’, *nahts* ‘ніч’. Літера hw звучить як глухий фрикативний [hw], напр.: *has* ‘хто’.

Голосні. Нижче наведені деякі правила вимови готських довгих голосних:

буква	звук	приклади
â	[â]	<i>hâhan</i> ‘вішати’;
ê	[ê]	<i>galêsun</i> ‘зібраний’;
ai	[e:]	<i>saian</i> ‘сіяти’;
ei	[î]	<i>galeiþan</i> ‘іти’;
ô	[ô]	<i>stôls</i> ‘місце, трон’;
au	[o:]	<i>staua</i> ‘суд’;
û	[û]	<i>ût</i> ‘з’.

Варто зазначити, що жодна з літер за виключенням *ei* не передає ознаки довготи при вимові. Короткими звуками в готській мові є наступні:

буква	звук	приклади
a	[a]	<i>aggilus</i> ‘ангел’
aí	[e]	<i>baíran</i> ‘нести’
i	[i]	<i>qíman</i> ‘приходити’
aú	[o]	<i>waúrd</i> ‘світ’
u	[u]	<i>sunus</i> ‘син’

Окрім цього, в готській мові існувало три дифтонги. Напр.:

буква	звук	приклади
ái	[a] + [i]	<i>láisjan</i> ‘навчати’
áu	[a] + [u]	<i>áuso</i> ‘вухо’
iú	[i] + [u]	<i>diups</i> ‘глибокий’

Пам’ятки писемності готською мовою.

Усі відомі нам рукописи Готської Біблії є переписаними списками вестготського тексту, зробленими остготами в V–VI ст. – періоду розквіту королівства Теодоріха. Збереглося декілька рукописів Готської Біблії:

- 1) “Срібний кодекс” (*Codex Argenteus*) V–VI ст. Рукопис складався з 330 аркушів, до нашого часу дійшло лише 188 аркушів, які містять уривки чотирьох Євангеліє, (Упсала, Швеція). Манускрипт написаний на пурпурному пергаменті срібними та золотими літерами і містить великі уривки з Євангелій від Матвія, Іоана, Луки та Марка.
- 2) “Амброзіанські кодекси” (*Codices Ambrosiani*) VII–VIII ст. (Амброзіанська бібліотека – Мілан). Уривки Нового та Старого Заповітів, Послання апостола Павла.
- 3) “Каролінський кодекс” (*Codex Carolinus*) – двомовний рукопис (готська та латина) – V ст. – 4 аркуші. Містить текст “Послання до римлян”.
- 4) “Гессенський уривок” (за місцем зберігання), знайдено в Єгипті, датується V–VI ст. Налічує два аркуші (готська та латина).

Дрібніші пам’ятки, які визначили ще в XIX ст. як ‘*Gothica minora*’ (праці Х.Ф.Массмана): 8 аркушів коментарів до Євангеліє від Іоанна (*Skeireins aiwaggeljons*), уривки з готського календаря (місяці жовтень та листопад), Алкуїновий рукопис (IX–X ст.), глоси, готські слова в двох латинських купчих (грамота з Неаполя, 561 р.; грамота з Ареццо, 536–538 рр.), власні назви в латинських та грецьких текстах, три приклади готського алфавіту з назвами літер, декілька зразків речень готською мовою, включаючи фонетичну транскрипцію над словами, деякі готські числа та коментарі стосовно готської вимови, тост готською мовою, а також кримсько-готський словник О.Г. де Бусбека, єдина письмова фіксація кримсько-готської мови, здійснена фламандським дипломатом протягом 1560–1562 рр. Рунічними пам’ятками є: а) надпис на вістрі списа поблизу Ковеля на Волині (**Tilarids/ Tilarips* < o/z **tila*- ‘мета, досягнення мети, вдача, успіх’ + **rīðaz* ‘той, хто мчить до мети’, ‘той, хто успішно мчить’, тобто ‘той, що вдало вражає ціль’ або **tila*- ‘ціль, досягнення цілі, вдача, успіх’ + **rēðaz* ‘порада’); б) перстень П’єстроасси в Румунії (*gutani o wi[h] hailag* ‘готів надбання священне, недоторкане’; в) напис на прясельці з Лецкану – *idons uft her azo* ‘Ідо тканина тут + охоронні руни ах + руна-знак власності о’ (подана інтерпретація написів, запропонована Н.О.Ганіною).

ВИСНОВКИ.

Рунічне письмо давніх германців надзвичайно важливе для розуміння становлення мов окремих народностей. Усі сучасні мови, що належать до германської групи, пройшли у своєму розвитку декілька періодів. Підґрунтям для вивчення цього процесу є писемні пам’ятки для кожної мови у відповідні історичні епохи. Особливе місце в дослідженні давніх германських мов належить готській мові, на якій збереглося достатньо повних пам’яток писемності.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Германська писемність.

2. Опис звичаїв та побуту давніх германців в їх писемних пам'ятках.
3. Ісландські саги (М.І.Стеблін-Каменський, А.Я.Гуревич).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньева, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьева. – М.: ГИС, 2003.
2. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
3. Гуревич А.Я. Избранные труды: Древние германцы. Викинги. – М.; СПб.: ЦГНИИ ИНИОН РАН, 1999.
4. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
5. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко, А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
6. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
7. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
8. Макаев Э.А. Язык древнейших рунических надписей. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.
9. Москальская И.О. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959.
10. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
11. Стеблін-Каменський М.І. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
12. Стеблін-Каменський М.І. Древнескандинавская литература. – М.: Высшая школа, 1979.
13. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – London; N.-Y.: Routledge, 2003.
14. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
15. Düwel K. Runenkunde. – Stuttgart: Metzlersche Verlagsbuchhandlung, 1968.
16. Griffiths A. The fupark (and ogan): order as a key to origin // IF – 1999. – 104. – P. 164–210.
17. Hutterer C. J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
18. Krause W. Die Runeninschriften im älteren Futhark. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1966.
19. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.

ДОДАТКОВА:

1. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
2. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003.
3. Ганина Н.А. Готские языковые реликты: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / МГУ. – М., 2008.
4. Гухман М.М., Семенюк Н.Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1981.
5. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука. – 1976.
6. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
7. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.
8. Иванова Е.В. Особенности культурной адаптации классического наследия в поэтическом творчестве англосаксов (на основе функционально-семантического исследования лексики поэмы *Феникс*): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ивановский гос. ун-т. – Иваново, 2006.
9. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
10. Клемина Е.М. Культурно-значимая лексика древнеанглийской поэмы *ЕЛЕНА* (опыт семантического описания): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ивановский гос. ун-т. – Иваново, 2006.
11. Левицький В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу “Вступ до германського мовознавства”. – Вінниця: Нова книга, 2006.
12. Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания. – М.: Наука, 1977.
13. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
14. Мельникова Е.А. Скандинавские рунические надписи. – М.: Восточная литература, 2001.
15. Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского языка. – К.: Вища школа, 1979.
16. Огуй О.Д. Кримсько-готська пам'ятка: історичний та лінгвістичний аспекти // *Studia germanica et romanica*. Том 1. – Донецьк, 2004. – № 3. – С. 18–131.

17. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954.
18. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.
19. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
20. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1955.
21. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть. Морфология и синтаксис. – СПб: Летний сад, 1999.
22. Стеблин-Каменский М.И. История скандинавских языков. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1953.
23. Топорова Т.В. Язык и стиль древнегерманских заговоров. – М.: Эдиториал УРСС, 1996.
24. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.
25. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
26. Baker P.S. Introduction to Old English. – Oxford: Blackwell, 2003.
27. Bosworth J. An Anglo-Saxon Dictionary / Ed. and enl. by N. Toller. – L.; Oxford: Oxford University Press, 1898.
28. Bouillon P., Busa F. The Language of Word Meaning. – Cambridge: CUP, 2001.
29. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
30. Brugmann K., Delbrück B. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Straßburg: Trübner, 1904–1906.
31. Bublyk W.W. Geschichte der deutschen Sprache. – K.: Vyšča Škola, 1983.
32. Diachronic Clues to Synchronic Grammar / Eds. Fuß E., Trips C. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2004.
33. From Anglo-Saxon to Early Middle English // Ed. M. Godden, D. Gray, T. Hoad. – Clarendon Press: Oxford, 1998.
34. Fulk R.D. A History of Old English Meter. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
35. Gelderen E. History of the English Language. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.
36. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin, Leipzig, 1926.
37. Kilpiö M. Passive Constructions in Old English Translations from Latin (with Special Reference to the OE Bede and the Pastoral Care). – Helsinki: Société Néophilologique, 1989.
38. Krause W. Handbuch des Gotischen. – München: Beck, 1968.
39. Lass R. Historical Linguistics and Language Change. – Cambridge: CUP, 1997.

40. Leith D. A Social History of English. – L.: Routledge, 1997.
41. Morris R.L. Northwest-Germanic rûn- “rune”. A case of homonymy with go. Rûna “mystery” // BGDSL. – # 107. – 1985. – S. 622–812.
42. Mitchell B. Old English Syntax. – N.-Y.: University Press, 1985.
43. Mitchell B., Robinson F.C. A Guide to Old English. – Malden (Mass.): Blackwell Publ., 2001.
44. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.
45. Mugglestone L. The Oxford History of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
46. New Perspectives of English Historical Linguistics. Selected Papers from 12 ICEHL. Volume: Lexis and Transmission. Glasgow, 21–26 August 2002 / Eds. Kay C., Horobin S., Smith J.J. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2004.
47. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
48. Quinn H. Distribution of Pronoun Case Forms in English. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2005.
49. Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – L.: Routledge, 1993.
50. Rot S. Old English. – Budapest: Tankönyvkiado-Magyar MacMillan, 1992.
51. Smith J.J. Essentials of Early English. – L.: Routledge, 1999.
52. Sweet H. A Short Historical English Grammar. – Cambridge: CUP, 2001.

Розділ 4.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АКЦЕНТУАЦІЇ, ВОКАЛІЗМУ ТА КОНСОНАНТИЗМУ ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

- 4.1. Типи словесного наголосу.
- 4.2. Фонетична система давньогерманських мов.
- 4.3. Комбінаторні зміни голосних.
- 4.4. Переголошення (умлаут). Дифтонгізація та монофтонгізація.
- 4.5. Чергування голосних (аблаут).
- 4.6. Редукція ненаголошеного вокалізму.
- 4.7. Система консонантизму.
 - а) Перший пересув приголосних
 - б) Другий пересув приголосних
 - в) Третій пересув приголосних.
- 4.8. Західнонімецьке подовження приголосних.
- 4.9. Закон Гольцмана.

4.1. Типи словесного наголосу

За способом творення розрізняють такі типи наголосу: тонічний або музичний (характеризується підвищенням голосу на одному зі складів), динамічний або еспіраторний (пов'язаний із силою видиху) і кількісний (пов'язаний з двома першими, залежить від довготи звука).

За місцем падіння наголосу в слові вирізняють постійний та рухомий.

Наголос у спільноіндоєвропейській мові мав дві особливості:

- 1) був тонічним (музичним), пор.: скр. *várah* 'коло', *varáh* 'вибір'. Висота тону виконувала смислорозрізняючу функцію.
- 2) був рухомим.

У спільногерманській мові вільний наголос змінив фіксований на кореневому складі (хоча раніше він був також рухомим). Тонічний наголос змінив динамічний, який здебільшого падав на кореневий склад слова. Напр.: гот. *ʃadar* 'батько', днн.-англ. *ʒangan* 'іти', днн.-сакс. *rīki* 'влада'.

У складних словах перший структурний компонент (прообраз префікса) міг бути наголошеним (в іменників) або ненаголошеним (у дієслів).

Особливістю шведської та норвезької мов, а також деяких датських діалектів є поєднання динамічного і тонічного наголосів, проте дискусійним залишається питання про його походження. Низка дослідників вважає, що виникнення скандинавського тонічного наголосу пов'язане з протиставленням односкладних і двоскладних слів (XI–XII ст.).

Закріплення сильного динамічного наголосу на першому складі значно вплинуло на розвиток ладу германських мов, зокрема сприяло редукції ненаголошених складів.

4.2. Фонетична система давньогерманських мов

Спільноіндоєвропейській мові властива чітка різниця між короткими та довгими голосними. Реконструйована система голосних для пізньоіндоєвропейської мови має такий вигляд:

голосні верхнього підйому:	iī	uū
голосні середнього підйому:	eē	oō
голосні нижнього підйому:	aā	

У ненаголошених складах зустрічався також короткий голосний [ə] ('шва примум'), який відбився в санскриті як *i*, а в інших індоєвропейських мовах як *a*.

Індоєвропейські дифтонги утворилися шляхом сполучення коротких або довгих голосних *a*, *e*, *o* з глайдом (пазвук), у ролі якого виступали *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n*. Отже, існували наступні дифтонги: **ai*, *au*, *ar*, *al*, *am*, *an*, **eu*, **oi*, **ei*, **oi*.

Особливістю германських голосних порівняно з індоєвропейськими

була залежність від сусідніх голосних та приголосних. Для спільногерманської мови властива чітка різниця між довгими і короткими голосними. Короткі голосні представлені такими фонемами:

голосні верхнього підйому	ī	ū
середнього	ē	
нижнього	ǣ	

Реконструйована система довгих голосних складалася із 4 фонем:

голосні верхнього підйому	ī	ū
середнього	ē	ō

Отже, в германських мовах зникли короткий *ǫ* та довгий *ā*. Змін зазнали індоєвропейські *ī, ū, ē*, яким властиве уподібнення голосного кореня голосному суфікса або закінчення (спільногерманське *переломлення*). Існували також такі дифтонги: *ei, ai, eu, au*.

Короткі голосні.

Коротка германська *ǣ* відповідає двом індоєвропейським голосним *ā* та *ǫ*, оскільки індоєвропейська *ǫ* > герм. *ǣ*:

і.-є. ǣ || **герм. ǣ**: авест. *ana*, грец. *ana*, рос. *на* – гот. *ana*, двн.-ісл. *ana*, двн.-фр., двн.-сакс. *an*, двн.-в.-нім. *ana*.

і.-є. ǫ || **герм. ǣ**: двн.-інд. *ghortó*, грец. *χόρτος*, лат. *hortus* ‘сад’ – гот. *gards* ‘дім’, двн.-в.-нім. *gart*, двн.-сакс. *gardo*, двн.-фр. *garda*, двн.-ісл. *garðr*.

Розвиток нової фонемі – короткої *ǫ* відносять у германських мовах до періоду їх окремого існування.

Індоєвропейські короткі *ī, ē, ū* могли переходити у відповідні германські без змін. Проте, якщо за кореневим голосним слідували вузькі голосні *i(j)* або *u*, а також сполучення “носовий+приголосний”, то кореневий приголосний звужувався, в інших випадках у давньогерманських мовах, за виключенням готської, зберігалися широкі звуки:

і.-є. ī || **герм. ī**: лат. *piscis* ‘риба’ – гот. *fisks*, двн.-ісл. *fiskr*, двн.-англ., двн.-сакс., двн.-в.-нім. *fisc*.

і.-є. ē || **герм. ē**: грец. *έδω*, лат. *edo* ‘їсти’, лит. *ėdmi* – двн.-англ. *etan*, двн.-в.-нім. *e33an*, двн.-ісл. *eta*.

і.-є. ǣ || **герм. ī**: грец. *μετά* ‘між’ – гот. *miþ*, двн.-англ. *mid*, двн.-в.-нім. *mit*, двн.-фр. *mith*, двн.-сакс. *mið*.

і.-є. ū || **герм. ū**: скр. *sūnú*, авест. *hunu*, лат. *sūnu*, лит. *sūnús* ‘син’ – гот. *sunus*, рун. *sunuR*, двн.-ісл. *sunr*, двн.-англ., двн.-в.-нім., двн.-сакс., двн.-фр. *sunu*.

і.-є. ū || **герм. ǫ**: скр. *yugá*, грец. *ζυγόν*, лат. *jugum*, вал. *iau* ‘ярмо’ – двн.-англ. *geos*, двн.-в.-нім. *joch*, двн.-сакс., двн.-ісл. *ok*.

Довгі голосні.

Довге германське \bar{o} відповідає двом індоєвропейським голосним \bar{o} та \bar{a} , оскільки і.-є. $\bar{a} >$ герм. \bar{o} :

і.-є. \bar{o} || герм. \bar{o} : двн.-інд. *bhlō*, лат. *flōs* ‘квітка’ – гот. *blōma*, двн.-англ. *blōma*, двн.-сакс. *blōmo*, двн.-ісл. *blóme*, двн.-в.-нім. *bluoma*, двн.-фр. *bloia*.

і.-є. \bar{a} || герм. \bar{o} : скр. *mātár-*, грец. *μήτηρ*, лат. *māter*, ірл. *máthir*, вал. *mâtar* укр. *matip* – двн.-англ. *mōdor*, двн.-сакс. *mōdor*, двн.-в.-нім. *muoter*, двн.-ісл. *moðir*, двн.-фр. *môdire*.

Незабаром, як наслідок випадіння носового перед [X] і зв’язаного з цим подовженням попереднього голосного, в спільногерманській мові розвинулося й довге \bar{a} .

У подальшому система коротких і довгих голосних зазнала змін у кожній з германських мов.

Дифтонги.

Спільноіндоєвропейські дифтонги *ai* та *oi* в спільногерманській представлені дифтонгом *ai*. Дифтонг *ei* зазнав монофтонгізації, проте в готській мові графічна репрезентація його збереглася: гот. *galeiþan* ‘йти, мандрувати’, пор. також: двн.-англ. *līþan*. Індоєвропейські дифтонги *au* та *ou* відбилися в спільногерманській як *au*. Дифтонг *eu* мав два варіанти *eu/iu*.

4.3. Комбінаторні зміни голосних

Властивою рисою германської системи голосних був вплив на них приголосних *r*, *h*, які змінювали попередній голосний на відповідний звук нижнього піднесення. Напр.: двн.-сакс. *wika*, двн.-в.-нім. *wehha* ‘тиждень’.

Носові приголосні впливали на голосний попереднього складу. Напр.: двн.-англ. *nīman*, двн.-в.-нім. *netan*.

У давньоанглійській та давньофризькій носовий викликав перехід *a* в *o*. Напр.: двн.-англ. *fonden* ‘розшукувати’ (двн.-в.-нім. *fandōn*).

Перед голосним *a* наступного складу *u* переходив в *o*.

У скандинавських та інгвеонських діалектах випадав носовий перед *f*, *þ*, *s*, а попередній голосний подовжувався. Напр.: гот. *fimf*, двн.-англ. *fīf*

У давньоісландській, давньоанглійській та давньосаксонській голосний подовжувався в односкладових словах з відкритим складом. Зокрема, подовження в давньоанглійській викликали такі групи приголосних як *ot mb*, *nd*, *ng*, *ld*, *rd* та *r*. Напр.: двн.-англ. *fēld*, *gōld*.

4.4. Переголошення (умлаут). Дифтонгізація та монофтонгізація

Термін ‘умлаут’, запропонований Я.Гріммом – вид регресивної асиміляції (V–VI ст.) – часткова зміна голосного кореня під впливом голосного в наступному складі.

Умлаути в германських мовах поділяються на 2 групи:

1. і-умлаути (та аналогічні їм)
2. u-умлаути (та аналогічні їм).

I-умлаут.

Точніше – умлаут на *i* або *j* – регресивна асиміляція голосних *a*, *o*, *u* з голосним попереднього ряду *i* або артикуляційно близьким до нього приголосним *j* наступного складу. Як наслідок голосні *a*, *o*, *u* перетворювалися в нелабіалізоване *e*, лабіалізоване *ē* та лабіалізоване *i*:

a > *e*

ā > *ē*

o > *e* [æ]

ō > *ē* [æ]

ū > *ÿ*

u > *y*

Прикладами слугують готські слова, в яких умлаут відсутній, та відповідники в інших германських мовах. Пор.:

гот. *harjis* ‘військо’ – двн.-англ. *here*, двн.-ісл. *herr*;

гот. *batiza* ‘краще’ – двн.-англ. *bætera* > *betera*, двн.-в.-нім. *bezziro*;

гот. *kunþi* ‘знання’ – двн.-англ. *сýþ*, двн.-ісл. *kunni*.

У результаті умлауту в німецькій мові виникають нові голосні фонemi *e*, *é*, *ö*, *æ*, *ÿ*, *ī*.

U-умлаут.

Давньоанглійський ‘задній’ або ‘велярний’ умлаут (умлаут на *u*, *o*, *a*) мав наслідком перетворення наголошених *a* (*á*), *e*, *i* в дифтонги *ea*, *eo*, *io* (пізніше *eo*). Цей умлаут відбувся у VIII ст. Напр.:

a(á) > ea: гот. *falþan*, ‘згинати’, двн.-в.-нім. *faldan* || двн.-англ. *fealdan*;

e > eo: гот. *faihu* ‘худоба’, двн.-в.-нім. *fehu* || двн.-англ. *feoh*;

i > io: гот. *silubr* ‘срібло’ || двн.-англ. *sioluf*.

Дифтонгізація та монофтонгізація в германських мовах. Під впливом динамічного наголосу перший елемент дифтонгу в германських мовах поглинав напівголосний елемент, тому відбувалася монофтонгізація певних дифтонгів, зокрема *ei*, *ai*. Напр:

ei > i: і.-є. **steigh-*, гот. *steigan* двн.-англ., двн.-в.-нім. *stīgan*

ai > a/e: гот. *jainar* ‘там’, двн.-в.-нім. *jenêr*

Германський дифтонг *eu/iu* довше опирався цій тенденції, оскільки його складові елементи різкіше протиставлялися один одному.

Поряд з процесами монофтонгізації старих дифтонгів у германських мовах відбувалися явища дифтонгізації колишніх монофтонгів, як наслідок динамічного германського наголосу. Останній спричиняв ще більше подовження довгого голосного і зрештою він перетворювався на дифтонг. Дифтонгізація була найбільш поширеною в англійській і нідерландській мовах, а також у більшості давньоверхньонімецьких діалектів. Процеси дифтонгізації і монофтонгізації чергувалися, в результаті чого відбулася зміна деяких голосних у коренях англійських і німецьких слів. Напр.:

o – uo – u: гот. *blota* ‘квітка’, двн.-в.-нім. *bluota*, нім. *Blume*

u – ou/au: і.-є. **mus* ‘миша’, двн.-англ. *mūs*, англ. *mouse*; двн.-в.-

нім. *hūs* ‘дім’, нім. *Haus*

4.5. Чергування голосних (аблаут)

Аблаут – спонтанне чергування голосних у корені, суфіксі або закінченні (при постійному складі приголосних), успадковане спільногерманською мовою з індоєвропейської прамови. В індоєвропейських мовах – це чергування *e* і *o*. Існує два типи чергування: якісне та кількісне. Поширеним якісним аблаутом є чергування в індоєвропейських мовах звуків *e–o* – нуль звука, напр.: лат. *tegō* ‘вкриваю’ – *toga* ‘одежа’. Для кількісного аблауту характерне чергування різних за довжиною голосних. Напр.: лат. *legō* ‘збираю’ – *lēgi* ‘збирив’. Виокремлюють чотири ступені аблауту:

- 1) *e/o* – повний або нормальний;
- 2) ступінь, що включає \bar{e}/\bar{o} – подовжений;
- 3) *e–∅*, *o–∅* – нульовий;
- 4) замість довгого з’являється його редукований варіант e – ступінь редуції.

Причини виникнення і механізм породження аблаута залишаються невідомими. Вважають, що він у свій час був зумовлений фонетично, проте простежити це в германських мовах уже неможливо. Для германських мов – це спонтанне чергування, яке закріпилося за певними граматичними розрядами (дієслово). Його також використовують як словотворчий засіб.

Оскільки в германських мовах і.-с. *e* відбилося як *e/i*; і.-с. *o* як *a*, то чергування за аблаутом тут має форму *i/e* – *a* – нуль. Чергування голосних за аблаутом у германських мовах має тісний зв’язок з морфологічною будовою, зокрема на ньому побудоване утворення форм сильних дієслів. Це найкраще проілюструвати на прикладі перших п’яти класів дієслів готської мови. Оскільки пам’ятки писемності з інших германських мов датуються пізнішим часом, творення в них часових форм дієслів за аблаутом важко простежити.

Готські сильні дієслова I–V класів мали таку систему форм: інфінітив і теперішній час – однина минулий час – множина минулий час – дієприкметник II.

I клас: *steigan* ‘підніматися’ – *staig* – *stigum* – *stigans*;

II клас: *biudan* ‘пропонувати’ – *bauf* – *budum* – *budans*;

III клас: *bindan* ‘зв’язувати’ – *band* – *bundum* – *bundans*;

IV клас: *qiman* ‘прийти’ – *qam* – *qētum* – *qumans*;

V клас: *itan* ‘їсти’ – *at* – *ētum* – *itans*;

Отже, чергування голосних має такий вигляд:

I: i: – ai – i – i

II: iu – au – u – u

III: i – a – u – u

IV: i – a – ē – u

V: i – a – ē – i

У першому класі є спільний елемент *i*. Якщо його винести за дужки, то залишиться ‘зерно’ аблауту ряд *i/a/нуль*; *i* виступає ускладнювачем. У II класі таким ускладнювачем є *u* – а отже, *i/a/нуль*. Третій клас характеризується індоєвропейським чергуванням *en – on – n*, що відповідає германському *en/in – an – un – un*. В III класі множини минулого часу *u* з’явився як наслідок розвитку сонорного приголосного *n*, який був спочатку складоутворюючим і голосного перед ним не було. Пізніше він утратив цю функцію, а в нульовому ступені перед ним розвинувся голосний *u*. Отже, маємо ряд *i/a/нуль*. Так само пояснюється поява голосного *u* дієприкметника II. Припускають, що поява довгого *ē* в формі множини минулого часу дієслів IV класу пояснюється вклиненням в основне чергування кількісного чергування довгого і короткого *e* (*i/a/нуль*). Поясненням цього є редуплікація, яку, на думку В.Штрайтберга, використовували для творення усіх класів сильних дієслів. У результаті випадіння першого складу відбувалося замішувальне подовження в другому складі, яке спостерігаємо у IV класі сильних дієслів. П’ятий клас, в основному, збігається з IV: появу *i* в формі дієприкметника II пояснюють перенесенням її туди за аналогією з форми інфінітива. Отже в усіх п’яти класах готських сильних дієслів спостерігається чергування *i/a/нуль*.

У германських мовах аблаут використовували як засіб словотвору. Напр.: гот. *drigkan* ‘пити’ – *drank* ‘напій’ (*i – a*), днв.-англ. *þencan* ‘думати’ – *þank* ‘думка’ (*e – a*), днв.-в.-нім. *springan* ‘стрибати’ – *sprung* ‘стрибок’ (*e – нуль*).

4.6. Редукція ненаголошеного вокалізму

Унаслідок появи фіксованого наголосу, закріпленого за одним із перших складів слова ще в ранньогерманську епоху, відбувалася редукція ненаголошених складів у кінці слова (флексій, суфіксів). Редукції зазнали голосні в закінченнях, якщо за ними не слідувало приголосних. Редукувалися насамперед голосні *e, a, o*, у той час як *i, u* зберігалися довше, напр.: гот. *hairus* ‘меч’, *hatis* ‘ненависть’.

Довгі голосні в кінці слова зазнають часткової редукції, напр.: гот. *wileis* ‘(ти) хочеш’ – *wili* ‘(він) хоче’.

Кінцеві приголосні в ненаголошених складах зникли ще у прагерманській мові. Винятки становлять готське закінчення називного відмінка однини *s* та давньоісландське – *r*. Напр.: гот. *þiubs* ‘зłodій’, днв.-ісл. *þjofr*, пор. також: днв.-англ. *þeof*, днв.-в.-нім. *þiob*, днв.-фр. *þiaf*.

У процесі подальшого історичного розвитку голосні і приголосні в ненаголошених складах зазнають в англійській та німецькій мовах повної чи часткової редукції. В англійській мові цей процес відбувався інтенсивніше, ніж у німецькій, і призвів до повної редукції флексії у парадигмі імені й дієслова.

4.7. Система консонантизму

За способом артикуляції приголосні індоєвропейської мови-основи поділяють на сонорні (сонанти), щілинні (спіранти=фрикативні), зімкнені (проривні) та напівголосні.

До сонорних належали *l, m, n, r*. Напівголосними були *j, w*. Особливістю усіх цих звуків було те, що вони могли виступати як приголосні, так і голосні, виконуючи в останньому випадку складоутворюючу функцію, Напр.: **bʰnd* ‘зв’язувати’. У випадку, коли сонорні були складоутворюючими їх позначали як *l, n, m, r*, а напівголосні *j* та *w* – як *i, u*.

У системі індоєвропейських приголосних виокремлюють такі ряди зімкнених: дзвінкі та глухі. Їх поділяють на аспіровані та неаспіровані. Дзвінкі аспіровані – *bʰ, dʰ, gʰ, ĝʰ, gʷʰ*, неаспіровані – *b, d, g, ĝ, gʷ*; глухі аспіровані – *pʰ, tʰ, kʰ, k̄, kʷʰ*, – неаспіровані – *p, t, k, k̄, kʷ*. Аспіровані *bʰ, dʰ, gʰ* вважають не буквосполученнями, а єдиними фонемами.

Окрім цього, для індоєвропейської мови-основи реконструюють фрикативний *s* та ларингальний *h*. У Табл. 3 представлена система приголосних індоєвропейської мови-основи:

Таблиця 3

Індоєвропейські приголосні						
тип	сонорні	напів-голосні	зімкнені		фрикатив-ний	лабіо-велярний
звуки	<i>l</i>	<i>j</i>	дзвінкі	глухі	<i>s</i>	<i>h</i>
	<i>m</i>	<i>w</i>	аспіровані	аспіровані		
	<i>n</i>		<i>bʰ, dʰ, gʰ, ĝʰ, gʷʰ</i>	<i>pʰ, tʰ, kʰ, k̄, kʷʰ</i>		
	<i>r</i>		неаспіровані	неаспіровані		
			<i>b, d, g, ĝ, gʷ</i>	<i>p, t, k, k̄, kʷ</i>		

Своєю фонетичною будовою германські мови відрізняються від інших індоєвропейських мов насамперед системою приголосних (зімкнених зокрема). Для індоєвропейської мови-основи характерним була велика кількість проривних при незначній кількості фрикативних фонем; для германських приголосних – навпаки. Відновлена система фонем для спільногерманської мови представлена в Табл. 3.

Таблиця 4

Германські приголосні					
приголосні	лабіальні		дентальні	велярні	
зімкнені	<i>p</i>	<i>b</i>	<i>t</i>	<i>d</i>	<i>k</i> <i>g</i>
фрикативні	<i>f</i>		<i>þ</i>	<i>s</i> [<i>z</i>]	<i>χ</i> [<i>h</i>]
сонорні	<i>m</i>	<i>n</i>			
	<i>w</i>	<i>r</i>	<i>l</i>	<i>y</i>	

Германські приголосні відрізняються від спільноіндоєвропейських особливим консонантизмом, тобто системою приголосних, які виникли в

результаті *першого пересуву приголосних* (слід за Я.Гріммом). Пересув приголосних стосується індоєвропейських зімкнених приголосних – веллярних (*k, g, gh*), дентальних (*t, d, dh*), лабіальних (*p, b, bh*). Окремі закономірності розвитку германських приголосних були відкриті ще Р.Раском (1818), проте Я.Грімм представив їх як систему взаємопов’язаних фактів (1822). Суть першого пересуву приголосних полягає в зміні зімкненими приголосними в германських мовах типу артикуляції. Датування першого пересуву приголосних має значні труднощі. Вважають, що цей процес відбувся задовго до виникнення писемності, але не пізніше ніж I ст. н.е. Його закінчення більшість вчених датують кін. V – поч. VI ст. н.е. Індоевропейські, балтійські, слов’янські мови також зазнавали змін у системі консонантизму.

Перший пересув приголосних складається з трьох актів, кожен з яких стосується певної групи приголосних.

I. Індоевропейські зімкнені дзвінки аспіровані перетворилися на германські спіранти *b̄, ð, g, g^w*, а потім розвинулися у відповідні проривні *b, d, g*. Напр.:

bh > b	скр. <i>bhrātā</i> ‘брат’, лат. <i>frāter</i>	гот. <i>broþar</i> , двн.-англ. <i>brōðor</i> , двн.-ісл. <i>broðir</i> ;
dh > d	скр. <i>mādhyas</i> ‘середній’, лат. <i>medius</i>	гот. <i>midjis</i> , двн.-англ. <i>mid</i> , двн.-сакс. <i>middi</i> ;
gh > g	і.-є. <i>*ghostis</i> ‘чужинець’, лат. <i>hostis</i>	гот. <i>gasts</i> , двн.-ісл. <i>gestr</i> , двн.-сакс., двн.-в.-нім. <i>gast</i> , двн.-англ. <i>giest</i> ;
g^wh > g^w	і.-є. <i>*sengwh</i> ‘звучати’	гот. <i>siggwan</i> ‘співати’, двн.-англ. <i>singan</i> , двн.-в.-нім. <i>singan</i> , двн.-ісл. <i>syngva</i> .

II. Індоевропейські дзвінки неаспіровані *b, d, g, g^w* перейшли в германські глухі зімкнені *p, t, k*. Напр.:

b > p	лат. <i>slābnas</i> , рос. <i>слабый</i>	гот. <i>slēpan</i> , двн.-англ. <i>slæpan</i> , двн.-сакс. <i>slapan</i> ;
d > t	двн.-інд. <i>vidā</i> ‘знання’, скр. <i>védmi</i> , лат. <i>video</i> , укр. <i>відати</i>	гот. <i>witan</i> , двн.-англ., двн.-сакс. <i>witan</i> , двн.-ісл. <i>vita</i> , двн.-фр. <i>wita</i> ;
g > k	лат. <i>ego</i> ‘я’, грец. <i>egō</i>	гот. <i>ik</i> , двн.-англ. <i>ic</i> , двн.-ісл. <i>ek</i> ;
g^w > k^w	двн.-інд. <i>gadāti</i> ‘він каже’	гот. <i>qīþan</i> , двн.-в.-нім. <i>quedan</i> , двн.- фр. <i>quetha</i> , двн.-сакс. <i>quethan</i> .

III. Індоевропейські зімкнені глухі *p, t, k, k^w* перетворилися в германських мовах на глухі щілинні *f, þ, h, h^w*:

p > f	скр. <i>aparam</i> ‘після’	гот. <i>afar</i> ‘потім’, двн.-ісл. <i>afar</i> ;
t > þ (th)	грец. <i>μετά</i> ‘між’	гот. <i>miþ</i> , двн.-фр. <i>mith</i> , двн.-сакс. <i>mið</i> ;
k > h	і.-є. <i>*kle-p</i> , грец. <i>κλέπτω</i> , лат. <i>clepo</i> ‘красти’	гот. <i>hlifan</i> ;
k^w > h^w	двн.-інд. <i>kas</i> , лат. <i>quis</i> , лит. <i>kas</i>	гот. <i>ho</i> , двн.-сакс. <i>hwē</i> , двн.-англ., двн.-фр. <i>hwā</i> , двн.-в.-нім. <i>hwer</i> .

Отже, усі зімкнені приголосні зазнали пересуву, окрім фрикативного *s*. Винятки становлять такі випадки:

1) індоєвропейські глухі зімкнені не перетворюються на щілинні, якщо їм передуює зімкнений *s*. Напр.:

st>st лат. *est* ‘е’, гот. *ist*;

sp>sp лат. *spuere* ‘плювати’, гот. *speiwan*;

sk>sk лат. *scindere* ‘рвати’, гот. *skaidan*.

2) У сполученні двох зімкнених перший зімкнений стає щілинним, а другий залишається зімкненим:

pt>ft лат. *captus* ‘схоплений’, гот. *hafts* ‘наділений чимось’;

kt>ht лат. *octo* ‘вісім’, гот. *autau*.

Основними концепціями, що пояснюють причини першого пересуву приголосних є:

1. Психологічна теорія (Я.Грімм). Пересув пов’язаний зі схильністю германців до зміни місць проживання. Дзвінки (слабкі) звуки перетворювалися на глухі (сильні) як прояв сміливості й гордості давніх германців.

2. Географічна теорія (Г.Мейер, Г.Остхоф). Зміна артикуляції спричинена особливостями проживання давніх германців у гірських районах Скандинавії.

3. Теорія субстрату (А.Мейє). Пояснює пересув приголосних впливом переможеної мови “субстрату” на мову, що перемогла. Народи, які прийняли й засвоїли той індоєвропейський діалект, що йому пізніше судилося стати германською мовою, зберегли свої попередні артикуляційні навички й тенденції.

4. Теорія “найменшого зусилля” (Дж.Ципф). Вважається, що при збільшенні частоти вживання фонем зменшується її “складність”, фонема як наслідок змінюється й перетворюється на іншу. Отже, збільшення кількості зімкнених призвело до їх пересуву (дзвінки перейшли в глухі). Однак саме поняття ‘складність’ не завжди піддається чіткому визначенню.

5. Глотальна теорія (В.В.Іванов, Т.Гамкрелідзе). На думку прихильників цієї теорії, найбільш архаїчними системами приголосних є системи в германських мовах, вірменській і хетській. У германських мовах відбувся лише другий (верхньонімецький) пересув приголосних.

Зіставивши індоєвропейські та германські форми, вчені помітили винятки з першого пересуву приголосних. Їх пояснив датський науковець Карл Вернер у 1877 р. (закон Вернера). Дослідивши чергування наголосу, він сформулював таке правило: індоєвропейським глухим проривним *p*, *t*, *k*, усередині слова після ненаголошеного складу або в кінці слова після голосного в германських мовах відповідали дзвінки проривні – *b*, *d*, *g*. Напр.:

t>d	скр. <i>pitár</i> , грец. <i>πατήρ</i> , лат. <i>pāter</i> , укр. <i>батько</i>	гот. <i>fadar</i> , двн.-англ. <i>fæder</i> , двн.- фр. <i>feder</i> , двн.-сакс. <i>fadar</i> , <i>fader</i> , двн.-в.-нім. <i>fadar</i> ;
k>g	скр. <i>daçát</i> , грец. <i>δεκάς</i> ,	гот. <i>tigjus</i> , двн.-ісл. <i>tigr</i> ,

p>b	лат. <i>decem</i> , укр. <i>десяток</i>	двн.-англ. <i>-tiŋ</i> , двн.-в.-нім. <i>-zug</i> ;
	скр. <i>saptá</i> , грец. <i>επτά</i> ,	гот. <i>sibun</i> , двн.-в.-нім. <i>siban</i> ;
	лат. <i>septem</i>	

Отже, після перенесення наголосу на кореневий склад, дзвінки, що виникли за законом Вернера, фонологізувалися (*фонологізація* – закріплення ознаки, яка виникла в певній позиції, тобто на алофонному рівні). Після фонологізації певні фонемні внаслідок одзвінчення якісно змінилися. Так, індоєвропейський фрикативний *s* при подзвінченні за законом Вернера модифікувався в германських мовах у дзвінкий **z*, а потім (за винятком готської) у позиції між голосними перетворився на *r*. Це явище відоме в лінгвістиці як *закон ротацізму*. Напр.: лит. *custos* ‘сторож’, гот. *huzd* ‘скарб’, двн.-англ. *hord*, двн.-сакс. *hord*, *horth*, двн.-сакс. *hort*.

Найяскравіше чергування за законом Вернера представлене в системі форм германських сильних дієслів. У формі однини претериту, що відповідає індоєвропейському перфекту з наголосом на кореновому складі, виступає глухий щілинний *f*, *th*, *h*, *s*. Для форми множини претериту й дієприкметника II, які в спільногерманській мали наголос на закінченні, характерним є дзвінкий проривний *b*, *d*, *g*, **z/r*. Напр.:

<i>‘вибирати’</i>	інфінітив	мін. ч. одн.	мін. ч. мн.	дієприкм. II
двн.-англ.	<i>cēosan</i>	<i>cēas</i>	<i>curon</i>	<i>coren</i>
двн.-в.-нім.	<i>kiosan</i>	<i>kōs</i>	<i>kurum</i>	<i>gikoran</i>
двн.-сакс.	<i>kiosan</i>	<i>kōs</i>	<i>kurun</i>	<i>gikoran</i>
двн.-ісл.	<i>kiósa</i>	<i>kaus</i>	<i>kørom</i>	<i>kørenn</i>

Другий (верхньонімецький) пересув приголосних є особливістю давньверхньонімецької мови. Зміни стосуються шести глухих і дзвінких зімкнених.

1. Германські глухі зімкнені *t*, *p*, *k*, після голосних перетворилися на відповідні глухі спіранти *zz*, *ff*, *h(h)*. Напр.:

t>zz	гот. <i>itan</i> , двн.-сакс., двн.-англ. <i>etan</i>	двн.-в.-нім. <i>e zzan</i> ‘їсти’;
p>ff	гот. <i>greipan</i> , двн.-сакс., двн.-англ. <i>grīpan</i>	двн.-в.-нім. <i>grīfan</i> ‘схопити’;
k>h(h)	гот. <i>brikan</i> , двн.-сакс., двн.-англ. <i>brekan</i>	двн.-в.-нім. <i>brehhan</i> ‘ламати’.

2. Глухі германські *t*, *p*, *k* на початку слова, після приголосних (*l*, *m*, *n*, *r*) або при наявності подвоєння (довготи) переходять у відповідні африкати *z* (*zz*), *pf* (*ph*), (*k*)*ch* [*kχ*]. Напр.:

t>z(zz)	гот. <i>twai</i> , двн.-англ. <i>twē</i> , двн.-фр. <i>twêne</i>	двн.-в.-нім. <i>zwei</i> ‘два’;
p>pf(ph)	гот. <i>hilpan</i> , двн.-англ. <i>helpan</i> двн.-фр. <i>helpa</i>	двн.-в.-нім. <i>helphan</i> , <i>helpfan</i> ‘допомагати’;
k>(k)ch	гот. <i>drigkan</i> , двн.-англ. <i>drinkan</i>	двн.-в.-нім. (південні діалекти) <i>trinchān</i> ‘пити’.

3. Дзвінки зімкнені *d*, *b*, *g* перейшли у відповідні глухі *t*, *p*, *k*. Напр.:

d>t	гот. <i>dauhtar</i> , двн.-англ. двн.-в.-нім. <i>tohtar</i> ‘дочка’; <i>dohtar</i> , двн.-фр. <i>dochter</i>
b>p	гот. <i>bairan</i> , півд.-нім. <i>peran</i> ‘нести’; суч.-англ. <i>bear</i>
g>k	гот. <i>gast</i> , двн.-англ. <i>gast</i> півд.-нім. <i>cast</i> ‘гість’.

Виключення з другого пересуву приголосних становлять групи приголосних *sk, sp, st, tr, ht, ft*, в яких глухі зімкнені *t, p, k* залишилися без змін.

Припускають, що другий пересув почався приблизно у V–VI ст. н.е. задовго до появи писемності. Цей процес поширювався нерівномірно з півдня на північ. Повністю пересув відбувся в південнонімецьких (баварському та алеманському) діалектах. У середньовіснійнімецьких (франкських) діалектах інтенсивність пересуву слабшає з просуванням на північ. Це явище зовсім не позначилося на нижньонімецьких діалектах, що дозволяє розмежувати нижньонімецьку та верхньонімецьку області (‘лінія Бенрата’: Дюсельдорф на Рейні – Магдебург на Ельбі – Франкфурт на Одері).

Третій (датський) пересув приголосних полягав у тому, що колишні глухі проривні *p, t, k*, на початку слова перед ненаголошеною голосною в сучасній датській мові зазнають сильної аспірації. Водночас колишні дзвінки *b, d, g*, є слабкими (ненапруженим, глухими). Напр: дат. *pa* ‘на’, *ti* ‘десять’, *ko* ‘корова’ (початкові приголосні сильно аспіровані). В словах *bil* ‘авто’, *dum* ‘дурний’, *gal* ‘божевільний’ – початкові приголосні глухі.

4.8. Західногерманське подвоєння приголосних (гемінація)

Гемінація – подвоєння приголосних, якої зазнавали в германських мовах насамперед зімкнені, рідше щілинні приголосні в позиції перед сонантами. Виключення становить приголосний *r*. Причинами германської гемінації вважають:

1) словотворчі та асимілятивні чинники (до германського кореня приєднувалися різні суфікси, що включали до свого складу *-n-*, який взаємодіяв з попередніми приголосними, напр.:

gn>kk і.-є **bhugn-* герм. **bukkaz* ‘цап’, двн.-англ. *bucca*,
двн.-ісл. *bukkr*.

2) звукосимволіка (А. Мейє), оскільки більшість слів з гемінантами належить до експресивної лексики (‘народні’ слова).

Західногерманське подвоєння приголосних.

У мовах західногерманської групи фонемі *j* та *w* у позиції після приголосного асимілювалася з цим приголосним. Подвоєння також відбувалося перед сонорними *r, l*, рідше *m, n*. Гемінація не спостерігалась, якщо попередній голосний був довгим. Пор.: гот. *saljan* ‘продавати’, двн.-англ. *sellan*, двн.-фр. *sella*, двн.-в.-нім. *sallan*; протє: гот. *dōmjan* ‘судити’, двн.-англ. *dēman*.

4.9. Закон А. Гольцмана

У 1836 р. німецьким лінгвістом А.Гольцманом відкрита закономірність, спільна для готської мови та північногерманських мов, що дістала назву “закон Гольцмана”: після коротких голосних в інтервокальній позиції перша частина германських довгих напівголосних *-jj та *-ww розвинулася в зімкнений гутуральний -g (гутуралізація). Так, герм. *jj* > гот. *ddj*, сканд. *ggj*, герм. *ww* > гот. *ggw*, сканд. *ggw*. У західногерманських мовах у такій позиції утворюється дифтонг. Пор.:

герм. *dajj*-/dāǰ- ‘годувати грудьми’ гот. *daddjan*, шв. *dägga*, днн.-в.-нім. *tāan*;

герм. *dawwa*-/dawwō- ‘роса’ днн.-ісл. *dögg*, шв. *dagg*, днн.-англ. *dēaw*, днн.-в.-нім. *tou*, днн.-сакс. *dau*.

Серед гіпотез, що лежать в основі закону А.Гольцмана, називають такі: вплив ларингалів (В.Леман) та вплив наголосу (Р.Траутман).

ВИСНОВКИ.

Закріплення силового динамічного наголосу на кореновому складі суттєво вплинуло на систему консонантизму та вокалізму германських мов. У давніх германських мовах голосним притаманна їх позиційна залежність від оточення. Для системи германського консонантизму головною особливістю є пересув індоєвропейських приголосних.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Закон Грімма.
2. Закон Вернера.
3. Ротацізм.
4. Західногерманське подовження приголосних.
5. Індоевропейський і германський наголос.
6. Система голосних у германських мовах.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньева, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьева. – М.: ГИС, 2003.
2. Васько Р.В. Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика. Монографія. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2006.
3. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
4. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.

5. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: ЛДУ, 1960.
6. Зиндер Л.Р., Строева Т.В. Историческая фонетика немецкого языка. – М.; Л.: Просвещение, 1965.
7. Кузьменко Ю.К. Фонологическая эволюция германских языков. Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1991.
8. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
9. Плоткин В.Я. Эволюция фонологических систем. – М.: Наука, 1982.
10. Степонавичус А.Ю. Историческая фонетика английского языка. – М.: Высшая школа, 1987.
11. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
12. Lehman W.P. A Grammar of Proto-Germanic / Ed. J. Slocum. – Austin: University of Texas at Austin, Linguistics Research Center, 2005–2007. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>
13. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
14. Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – L.: Routledge, 1993.

ДОДАТКОВА:

1. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык. – Л.: Наука, 1986.
2. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.
4. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
5. Васько Р.В. Первинні фонологічні одиниці в системі консонантизму давньогерманських мов / Автореф. дис. ... д-ра філол. наук / КНЛУ. – К., 2007.
6. Гельберг С.Я. Курс истории английского языка. – Ижевск: Издат. Дом «Удмуртский университет», 2002.
7. Гречко В.А. Теория языкознания. – М.: Высшая школа, 2003.
8. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко, А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
9. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука. – 1976.
10. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
11. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.

12. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
13. Кодухов В.И. Общее языкознание. – М.: Высшая школа, 1974.
14. Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. – М.: “Греко-латинский кабинет” Ю.А. Шичалина, 2002.
15. Козаржевский А.Ч. Учебник латинского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
16. Левицкий В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу “Вступ до германського мовознавства”. – Вінниця: Нова книга, 2006.
17. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
18. Москальская И.О. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959.
19. Орехова Н.Н. История английского языка. Конспекты лекций. – Глазов: ИД Удмуртский университет, 2001.
20. Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. А.А. Холодович. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960.
21. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.
22. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
23. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1955.
24. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики / Перевод с фр. яз. А.М. Сухотина. – М.: УРСС, 2004.
25. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
26. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
27. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М.: Просвещение, 1975.
28. Стеріополо О.І. Теоретичні засади фонетики німецької мови. – Вінниця: Нова книга, 2004.
29. Хлебникова И.Б. Введение в германскую филологию. – М.: ЧеРо, 2001.
30. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
31. Baker P.S. Introduction to Old English. – Oxford: Blackwell, 2003.
32. Barrack Ch.M. The Glottalic Theory revisited: a negative appraisal // IF. – # 107. – 2002. – P. 76–95.

33. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – London; N.-Y.: Routledge, 2003.
34. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
35. Freborn D. From Old English to Standard English. – Ottawa: University of Ottawa Press, 1992.
36. Fulk R.D. A History of Old English Meter. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
37. Gelderen E. History of the English Language. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.
38. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin, Leipzig, 1926.
39. Krause W. Handbuch des Gotischen. – München: Beck, 1968.
40. Mitchell B., Robinson F.C. A Guide to Old English. – Malden (Mass.): Blackwell Publ., 2001.
41. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.
42. Mugglestone L. The Oxford History of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
43. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
44. Sweet H. A Short Historical English Grammar. – Cambridge: CUP, 2001.
45. Sweet H. An Anglo-Saxon Primer: With Grammar, Notes and Glossary. – Oxford: Clarendon Press, 1980.

Розділ 5.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНІХ І СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ. ІМЕННИК

- 5.1. Морфологічна структура слова в спільноіндоєвропейській та германських мовах.
- 5.2. Іменник в індоєвропейській мові-основі.
- 5.3. Морфологічна класифікація іменників у давніх германських мовах.
- 5.4. Граматичні категорії іменника в давніх та сучасних германських мовах.

5.1. Морфологічна структура слова в спільноіндоєвропейській та германських мовах

Для індоєвропейських іменників (прикметників) реконструюють трикомпонентну структуру, яка складалася з кореня, основотворчого суфікса та флексії (закінчення). Корінь був носієм лексичного значення і не міг функціонувати в чистому вигляді. Суфікс оформлював основу та визначав підклас імені. Закінчення приєднувалося до основи та було показником граматичних категорій роду, числа та відмінка. Напр.:

скр.	<i>sun-á-s</i> (основа на -a-)	‘син’;
грец.	<i>δικαστ-ή-ς</i> (основа на -o-)	‘суддя’;
лат.	<i>ov-i-s</i> (основа на -i-)	‘вівця’.

Значення більшості словотворчих суфіксів залишається невідомим. У давніх індоєвропейських мовах вони виступають формальними показниками іменних основ. Вважають, що поділ на основи передував поділу іменників на роди, підтвердженням чого є факт, що до одного типу основ відносилися іменники різного граматичного роду.

Основи, що закінчувалися на *e/o* називають *тематичними*, з іншим суфіксом – *атематичними*.

Вже в індоєвропейській мові-основі спостерігається часткове злиття флексії з показниками основи, а в германських мовах триморфемна структура слова майже не збереглася за виключенням давніх рунічних написів та частково готської мови: спостерігається тенденція до розвитку двоморфемної структури слова. Основотворчий суфікс зливається з відмінковою флексією або коренем чи самостійно стає відмінковим закінченням.

Незважаючи на втрату словотворчого суфікса в германських мовах формальна належність іменника до певного типу основ впливала на особливості його відмінювання.

5.2. Іменник в індоєвропейській мові-основі

Іменник в індоєвропейській мові-основі являв собою семантично й формально майже нерозчленоване ціле з функціями позначення предмета та його ознак. Отже, він виступав як у ролі іменника, так і в ролі прикметника.

Рід. На думку А.Мейє, поділу іменників за родами передував поділ за категоріями живі (суб'єкти дії) / неживі (речі) предмети. При цьому до ‘живих’ відносили окрім власне істот, також явища природи, зокрема вогонь, воду, зовнішні частини тіла, дерева тощо. Категорія речей згодом лягла в основу створення середнього роду, а категорія істоти/неістоти пов'язана з виникненням чоловічого та жіночого родів.

Поділ на основи. Індоєвропейські іменники розбивалися на дві групи – з основами на голосний і з основами на приголосний. До першої належали слова з основами на *-ā-*, *-iā-*, *-ō-*, *-i-*, *-i/u-* та з дифтонгами. Другу групу утворювали іменники з основами на проривний приголосний, на *-s-*, на сонорні (напр.: на *-n-*, на *-r-*). В залежності від суфікса основи іменники поділяють на класи. Кількість таких класів деякі компаративісти нараховують до двох десятків (Ф.Ф.Фортунатов).

Число. В мові-основі існувало три форми числа: однина, множина і двоїна. Двоїна представлена в давньоіндійській, грецькій, старослов'янській. Рудиментом двоїни в сучасній російській мові є, наприклад, форма *сыны*.

Відмінок. Припускають, що в спільноіндоєвропейській існувало вісім відмінків: називний (номінатив), родовий (генітив), давальний (датов), знахідний (акузатив), відкладний (аблатив), місцевий (локатив),

орудний (інструменталіс) і кличний (вокатив).

5.3. Морфологічна класифікація іменників у давніх германських мовах

У спільногерманський період діяла активна тенденція до розвитку двоморфемної структури, яка складалася з коненя та закінчення. Цей процес посилювався в результаті спільногерманської тенденції до редукції закінчень.

Не зважаючи на ці процеси, належність слова до певного типу основ позначилася на особливостях його відмінювання. З численних основ індоєвропейської прамови в германських мовах збереглися такі: основи на *-a-*, *-ō-*, *-i-*, *-u-*, (сильна система відмінювання) *-n-*, *-r-*, *-s-*, *-nd-* (слабка система відмінювання), *кореневі основи*. Загальна тенденція в системі відмінювання іменника в давньогерманських мовах характеризується тим, що регулярні, продуктивні, індукуючі основи (*-a-*, *-ō-*, *-i-*, *-n-*) впливають на нерегулярні, неіндукуючі основи (*-u-*, *-r-*, *-s-* та *кореневі основи*), уніфікуючи парадигми іменного відмінювання.

Іменники з основою на *-a-* відповідають індоєвропейським основам на *-o-*. До цього класу належать іменники чоловічого та середнього родів. Значення більшості іменників у мові-основі – ‘дія’, в германських мовах – ‘результат дії’. Напр.:

гот. *þiubs* ‘злодій’, двн.-ісл. *þjofr*, двн.-англ. *þeof*, двн.-фр. *thiāf*, двн.-в.-нім. *thiob*, *diob* (чол.р.).

гот. *wulfs* ‘вовк’ (сер. р.), двн.-англ., двн.-сакс. *wulf*, двн.-в.-нім. *wolf*, двн.-ісл. *ulfr*.

Варіантами цієї основи є основи на *-ja-*, та *-wa-*. В північних та західногерманських мовах у основах на *-ja-* приголосний спричинював переломлення (див.: умлаут) Напр.:

гот. *hairdeis* ‘пастух’ (чол. р.), двн.-англ. *heord*, двн.-в.-нім. *herta*, двн.-ісл. *hjǫrð*.

гот. *fairguni* ‘гора’ (сер. р.), двн.-англ. *firgen*, *fyrgen*, двн.-ісл. *ffjörgyn* ‘земля’.

Іменники з основою на *-ō-* відповідали індоєвропейським основам на *-ā-*. До них у германських мовах належали виключно іменники жіночого роду. Напр.:

гот. *airþa* < герм. **erþō* ‘земля’, двн.-англ. *eorþ*, двн.-фр. *erthe*, двн.-сакс. *ertha*, двн.-в.-нім. *erda*, двн.-ісл. *jǫrð*.

Різновидами цієї основи є основи на *-jō-* та *-wō-*. В основах на *-jō-* в північних та західногерманських ареалах відбувалося переголошення на *-j*. Напр.:

гот. *bandi* ‘окови’, двн.-англ., двн.-фр. *bend*, двн.-в.-нім. *gibundili*, двн.-ісл. *benda*.

До **основ на *-i-*** (і.-є. основи на *-i-*) в германських мовах належали іменники чоловічого та жіночого родів. Напр.:

гот. *gards* ‘дім, оселя, родина’, двн.-ісл. *garðr* ‘сад, тин, огорожа’, двн.-англ. *geard*, двн.-в.-нім. *gart* ‘круг, коло’.
гот. *qēns* ‘жінка’ (жін. р.), двн.-англ. *swene*, двн.-сакс. *quena*, двн.-в.-нім. *quena*, двн.-ісл. *kvin*, *kvæn*.

Основи на *-i-* були охоплені загальною тенденцією до уніфікації типів відмінювання. Закінчення цих основ впливали зокрема на кореневі основи, проте вони, в свою чергу, зазнавали впливу від основ на *-a-* (для чол. р.) та основ на *-ō-* (для жін. р.).

До класу **іменників з основою на *-u-*** (і.-є. основи на *-u-*) належали іменники чоловічого, жіночого та середнього родів. Напр.:

гот. *hairus* ‘меч’ (чол. р.), двн.-англ. *heoru*, двн.-сакс. *heru*, двн.-ісл. *hjorr*.

гот. *handus* > **hand-u-z* ‘рука’ (жін. р.) двн.-англ. двн.-сакс., двн.-в.-нім. *hand*, двн.-ісл. *hønd*.

Цей клас ніколи не був особливо численним і почав розпадатися вже на початку історичного періоду германських мов. Так, наприклад, у давньоісландській мові до цього класу належать виключно іменники чоловічого роду. Загалом останні виявляли тенденцію переходу до класу основ на *-a-* або на *-i-*, а іменники жіночого роду – до класу основ на *-o-*.

Найбільш продуктивним серед основ на приголосний у германських мовах був клас індукуючих **основ на *-n-*** (і.-є. основи на *-n-*). Напр.:

гот. *gudja* ‘священник’ (чол. р.), двн.-англ., двн.-сакс., двн.-фр. *god*, двн.-в.-нім. *got*, двн.-ісл. *goð*.

гот. *tuggō* ‘язик’ (жін. р.), двн.-англ. *tunge*, двн.-сакс. *tunga*, двн.-в.-нім. *zunga*, двн.-ісл. *tunga*.

гот. *nato* ‘ім’я’ (сер. р.), двн.-англ., двн.-фр., *nata*, *nota*, двн.-в.-нім. *nato*, двн.-ісл. *natt*.

Поширення ці основи набули завдяки переходу до цього класу іменників з малопродуктивних класів і навіть з інших частин мов. Зокрема, вони слугували морфологічною моделлю для творення слабкого (іменного) відмінювання прикметників.

У германських мовах основотворчий суфікс *-n-* міг ускладнювати голосний, який диференціював основи за родами: *-an-/in-* – парадигма чоловічого та середнього родів, основи *-ōn-/in-* – жіночого роду.

Клас **іменників з основою на *-r-*** (і.-є. основи на *-r-*) у германських мовах був нечисленним. Усі іменники з цим суфіксом є термінами спорідненості. До цього класу належали іменники чоловічого і жіночого родів.

гот. *fadar* ‘батько’ (чол. р.), двн.-англ. *fæder*, двн.-фр. *feder*, *fader*, двн.-в.-нім. *fatar*, двн.-ісл. *fadir*.

гот. *swistar* ‘сестра’ (жін. р.), двн.-англ. *sweostor*, двн.-фр. *svester*, двн.-в.-нім. *swester*, двн.-ісл. *systir*.

Клас **основ на *-s-*** (і.-є. основи на *-s-*) у германських мовах зберігся лише в залишковому вигляді. До цього класу в основному належали іменники середнього роду, проте в окремих германських мовах зафіксовані

іменники чоловічого роду. Напр.: двн.-ісл. *kalbr*. Найбільш повно парадигма основ на *-s-* збереглася в давньоанглійській, найменше – в давньоверхньонімецькій. У формах слів цього класу в германських мовах (виключення: готська) спостерігається перехід *s > z > r* (ротацізм). Напр.:

герм. **lambaz* ‘ягня’, двн.-англ. *lamb* (наз. відм., одн.), *lambru* (наз. відм., мн.).

Клас **основ на *-nd-*** представлений іменниками чоловічого роду, які походять від індоєвропейських субстантивованих дієприкметників I на **-nt-*. Кількість таких іменників у германських мовах варіюється від 4 у давньоісландській до 20 у давньоанглійській. Напр.:

двн.-англ. *hælend* ‘спаситель’ (чол. р.), двн.-в.-нім. *heilant*,
двн.-сакс. *hēliand*

Кореневі основи в германських мовах представлені лише кількома іменниками чоловічого та жіночого родів, а також окремими іменниками середнього роду. В словах закінчення приєднувалося безпосередньо до кореня-основи, тому важливою особливістю їх парадигми в деяких германських мовах був умлаут на *-i-* (дав. відм. одн., наз. і знах. відм. мн.):

герм. **fōt-* ‘нога’, гот. *fōtuz*, двн.-англ., двн.-фр. *fōt*, двн.-в.-нім. *fuoz*, двн.-ісл. *fōtr*.

У германських мовах значна частина колишніх кореневих основ перейшла до інших класів, і тому цей клас іменників належить до зникаючих.

5.4. Граматичні категорії іменника в давніх та сучасних германських мовах

Іменник у давньогерманських мовах мав морфологічні категорії роду, числа і відмінка.

Іменники поділялися за трьома родами: чоловічий, жіночий, середній. Належність до певного роду не була яскраво вираженою – в іменників. Це була швидше граматична категорія, ніж лексична. В сучасних скандинавських та англійській мові граматичну категорію роду повністю втрачено, а в німецькій, навпаки, збереглися усі три роди, належність до яких можна визначити за допомогою артиклів (*der* – чол. р., *die* – жін. р., *das* – сер. р.).

З-поміж колишніх трьох форм числа індоєвропейської мови-основи германські мови втратили двоїну. Реліктові форми двоїни збереглися лише в займенників та дієслів у готській, давньоанглійській і давньоісландській мовах. Категорія числа (однина, множина) не мала свого формального показника, який відрізнявся б від категорії відмінка, оскільки відмінкова флексія була і показником числа.

Система індоєвропейських відмінків зменшилася в спільногерманській мові до шести (номінатив, генетив, датив, акузатив, інструменталіс, вокатив), проте лише в деяких готських іменників засвідчена форма вокатива (основи на *-a-*, *-i-*, *-u-*). Інструменталіс

зустрічається в ранніх пам'ятках давньосаксонської, давньоверхньо-німецької та давньоанглійської, проте пізніше співпав з давальним відмінком. Щодо інших чотирьох відмінків, то вони спостерігаються в усіх германських мовах.

Зменшення кількості відмінків відбувалося двома шляхами: один відмінок витіснив інший або обидва відмінки зберігалися але зрештою збігалися в результаті редукції закінчень. Так, кличний відмінок витіснив називний, а давальний відмінок об'єднав у собі значення аблатива, локатива, датива й інструменталіса. Відмінювання германських основ представлено у парадигмах 1–9.

Парадигма 1

Відмінювання основ на -a-

чол. р.	і.-є.	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	-o-s	dagaz	dags	dagr	dag	tag
род. одн.	-o-so	dagaza	dagis	dags	dages	tages
дав. одн.	-o-e1	dagai	daga	dege	dæge	tage
знах. одн.	-o-m	dagan	dag	dag	dag	tag
орудн. одн.	-o-ad	-	-	-	-	tagu
кличн. одн.	-e	dage	dags	-	-	-
наз. мн.	-o-es	dagōzez	dagōs	dagar	dagas	taga
род. мн.	-o-ōm	dagōm	dagē	daga	daga	tago
дав. мн.	-o-mos	dagamaz	dagam	dogom	dagum	tagum
знах. мн.	-o-ns	daganz	dagans	daga	dagas	taga

Парадигма 2

Відмінювання основ на -ō-

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	gebō	giba	gjōf	giefu	geba
род. одн.	gebōz	gibōs	gjafar	giefe	gebā
дав. одн.	gebāy	gibái	gjōf	giefe	gebu
знах. одн.	gebōn	giba	gjōf	giefe	geba
наз. мн.	gebōz	gibōs	gjafar	giefa	gebā
род. мн.	gebōn	gibō	gjafa	giefa	gebōno
дав. мн.	gebōmiz	gibōm	gjōfom	giefum	gebōm
знах. мн.	gebōz	gibōs	gjafar	giefa	gebā

Парадигма 3

Відмінювання основ на -i-

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	gastis/z	gasts	gestr	gæst	gast
род. одн.	gastez	gastis	gests	gæstes	gastes
дав. одн.	gastai	gasta	gest	gæste	gaste
знах. одн.	gastin	gast	gest	gæst	gast
наз. мн.	gastiyiz	gasteis	gester	gæstas	gesti
род. мн.	gastiyōn	gastē	gesta	gæsta	gestio
дав. мн.	gastimz	gastim	gestom	gæstum	gestim
знах. мн.	gastinz	gastins	geste	gæstas	gesti

Парадигма 4

Відмінювання основ на -и-

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	sunuz	sunus	sunu	sunu	sun(u)
род. одн.	sunauz	sunáus	suná	suná	sunes
дав. одн.	sunāu	sunáu	suná	suná	sune
знах. одн.	sunun	sunu	sun	sunu	sun(u)
інстр. одн.	sunīway				sunīu
наз. мн.	sunīwiz	sunjus	suná	suná	sunī
род. мн.	sunīwōn	sunīwē	suná	suná	suneo
дав. мн.	sunūmiz	sunum	sunum	sunum	sunīm
знах. мн.	sununz	sununs	suná	suná	sunī

Парадигма 5

Відмінювання основ на -п-

чол. р.	і.-є.	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	-ēn,-ō	gumō	guma	gume	guma	gomo
род. одн.	-en-os	gumenaz	gumins	guma	guman	gomen
дав. одн.	-en-i	gumeni	gumin	guma	guman	gomon
знах. одн.	-on-m	gumanun	guman	guma	guman	gomon
наз. мн.	-on-es	gumaniz	gumans	gumar	guman	gomon
род. мн.	-n-ōm	gumanōn	gumanē	guma	gumena	gomōno
дав. мн.	(-on-mis)	gumanmiz	gumam	gumom	gumum	gomōm
знах. мн.	(-ns)	gumanunz	gumans	guma	guman	gomon

Парадигма 6

Відмінювання основ на -r-

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	faðēr	brōþar	faþer	fæder	fater
род. одн.	faðrez	brōþrs	fōþur	fæder(es)	fater(es)
дав. одн.	faðer(i)	brōþr	feþr	fæder	fater(e)
знах. одн.	faðerun	brōþar	fōþur	fæder	fater
наз. мн.	fað(e)riz	brōþrjus	feþr	fæderas	fatera
род. мн.	faðrōn	brōþrē	feþra	fædera	fatero
дав. мн.	faðrumis	brōþrum	feþrum	fæderum	faterum
знах. мн.	faðruns	brōþrunz	feþr	fæderas	fatera

Парадигма 7

Відмінювання основ на -s-

	герм.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз./зн. одн.	lambaz	lamb	lamb
род. одн.	lambezaz	lambes	lambes
дав. одн.	lambizi	lambe	lambe
наз./зн. мн.	lambazō	lombru	lembir
род. мн.	lambizōn	lombra	lembiro
дав. мн.	lambizumiz	lombrum	lembirum

Парадигма 8

Відмінювання основ на -nd-

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	frijund	frijōnds	frændi	frēond	friunt
род. одн.	frijundiza	frijōndis	frænda	frēondes	friuntes
дав. одн.	frijundi	frijōnd	frænda	frīend	friunte
знах. одн.	frijundun	frijōnd	frænda	frēond	friunt
наз. мн.	frijundiz	frijōnds	frændr	frīend	friunt
род. мн.	frijundōn	frijōndē	frænda	frēonda	friunto
дав. мн.	frijundmiz	frijōndam	frændom	frēondum	friuntum
знах. мн.	frijundunz	frijōnds	frændr	frīend	friunt

Парадигма 9

Відмінювання кореневих основ

одн.	герм.	двн.-ісл.	двн.-англ.	мн.	герм.	двн.-ісл.	двн.-англ.
наз.	fōts	fōtr	fōt	наз.	fōtez	fœtr	fēt
род.	fōtez	fōtar	fōtes	род.	fōtōn	fōta	fōta
дав.	fōti	fœte	fēt	дав.	fōtmiz	fōtum	fōtum
знах.	fōtun	fōt	fōt	знах.	fōtunz	fœtr	fēt

Давня система відмінювання германського іменника, що ґрунтувалася на морфологічних відмінностях основотворчих суфіксів, поступово зникла в більшості германських мов. Це відбулося як унаслідок спрощення морфологічної структури слова, так і в результаті чинника, що призвів до уніфікації закінчень, який дістав термін ‘*вирівнювання за аналогією*’. Внаслідок редукації кінця слів відмінкові закінчення відпадають і уніфікуються.

Так, в **англійській мові**, а саме середньоанглійській, відбувається поступовий перехід до відмінкової системи, в якій розрізняють два відмінки – називний та родовий.

Серед факторів, що сприяли швидкому розпаду системи словозміни іменника, О.Єсперсен вирізняв зовнішній: вплив скандинавських мов, у яких значна кількість іменників мала однакове звучання, але різні закінчення порівняно з англійськими. Внутрішніми факторами керувався А.Мейє, стверджуючи, що фіксований наголос на першому складі у германських мовах призвів до поступового ослаблення ненаголошених складів та їх втраті. З-поміж морфологічних факторів дослідники виокремлюють численність відмінкових закінчень та багатозначність самих відмінків (П.Хопер, Е.Трауготт). З метою пояснити процес зникнення флексії П.Хопер та Е.Трауготт, розробили теорію економії, згідно з якою в процесі спілкування двох учасників ситуації для мовця притаманна редукація мовних сигналів: у мові з флективною системою відмінків він намагається зменшити ‘флексивний баласт’. Попри різні точки зору, незаперечним є те, що під впливом сукупності факторів у середньоанглійській мові флексії поступово

відмирають, а синтаксичні відносини в реченні виражають прийменники.

Остаточо в англійській мові втрачена й категорія роду в системі іменника. Цьому сприяла перебудова відмінювання означеного артикля, форми якого перестали розрізнятися за родами.

Подібних змін зазнала категорія числа. Основний маркер множини виник із множинного закінчення іменника з основою на *-a-* (*-as-*), що редукувалося до *-(e)s*. Іншим маркером множини стала внутрішня флексія – умлаут. Так, у сучасній англійській мові збереглися такі форми як *ot feet, teeth*. Форми типу *oxen* та *brethren* – є реліктами колишньої відміни на *-n-*.

У **фризській** мові розрізняють два граматичні роди, два числа та два відмінки (загальний та родовий). Так, чоловічий та жіночий роди злилися в один, протиставлений середньому. Множина утворюється за допомогою закінчень *-e(n)* та *-s*.

У **нідерландській** триродова система перетворилася на двородову. Утворився загальний рід, у якому злилися чоловічий і жіночий, та зберігся середній. Показники множини, як і в англійській, утворилися від форми множини називного відмінка сильної та слабкої відмін – *-s, -(e)n*. Це є головним способом творення множини. Для творення множини середнього роду спорадично використовують закінчення *-eren*. Колишня чотирьохвідмінкова система перетворюється на двовідмінкову: загальний відмінок та родовий з формативом *-s*.

Іменник у мові **африкаанс** утратив родові розбіжності. Множина утворюється за допомогою закінчення *-e* та *-s*, спорадично *-ers* або *-(e)ns*. Система відмінювання відсутня.

У сучасній **німецькій** мові наявні сильна, слабка та жіноча відміни іменників. Іменники поділяються за трьома родами: чоловічий, жіночий, середній. Показниками множини в основному є спеціальні суфікси та часто умлаут. На відміну від інших германських мов тут спостерігається лише перебудова давньої германської системи, яка базується на відмінностях за суфіксом основи, в систему, засновану переважно на родовій ознаці.

У **датській** та **шведській** мовах утворилася двородова система: загальний, у якому злилися чоловічий та жіночий роди, та середній рід. У системі відмінювання зафіксовані форми загального та родового відмінків. Множина іменників у датській мові утворюється за допомогою закінчень *-er, -e*, за допомогою нульової або внутрішньої флексії. У шведській мові при творенні множини використовують такі формативи: *-r (-or, -ar, -er)* та *-n*. Множина зрідка утворюється за допомогою нульової флексії або умлауту.

У **норвезькій** зберігається розрізнення іменників за трьома родами. Множина утворюється за допомогою закінчення *-er*, нульової флексії, зрідка умлауту. У відмінковій системі, як і в датській, розрізняються загальний та родовий відмінки.

Ісландська мова майже не відрізняється від давньоісландської в

граматичному плані. Іменник має чотири відмінки (називний, родовий, давальний, знахідний), два числа, три роди та дві відміни (слабку та сильну).

Грамматична будова **фарерської** мови близька до ісландської. Уточнення стосується лише системи відмінків, оскільки родовий відмінок є дуже обмеженим у вживанні (виключно книжний стиль).

ВИСНОВКИ.

Морфологічна структура слова в давніх германських мовах перетворюється на двокомпонентну. Для іменників характерне членування на морфологічні класи залежно від основотворчого суфіксу (-a, -ō, -i, -u, -n, -r, -s, -nd кореневі основи). В давніх германських мовах зберігаються такі категорії як рід, число, відмінок. У подальшому наявне зникнення основотворчих суфіксів, що призводить до перерозподілу морфологічної структури слова та виникненню нових морфем на означення числа та відмінка.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Структура слова в германських мовах.
2. Відмінювання іменників.
3. Грамматичні категорії іменника.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Баева Г.А. Падеж и падежное управление в истории немецкого языка. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1994.
2. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
3. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука. – 1976.
4. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
5. Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. – М.: “Греко-латинский кабинет” Ю.А. Шичалина, 2002.
6. Костюченко Ю.П. До питання про давальний відмінок у давньогерманських мовах // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 70–74.
7. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
8. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть. Морфология и синтаксис. – СПб: Летний сад, 1999.
9. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
10. Allen C. Case Marking and Reanalysis. Grammatical Relations from Old to Early Modern English. – Oxford: OUP, 1999.

11. Barðdal J. Case in Icelandic: A Synchronic, Diachronic and Comparative Approach [Doctoral Dissertation] // *Lundastudier i Nordisk språkvetenskap A 57*. – Lund: Department of Scandinavian Languages, Lund University, 2003.
12. Fillmore Ch.J. The Case for Case // *Universals in Linguistic Theorie / E. Bach, R.T. Harms*. – L., 1968. – P. 1–88.
13. Gelderen E. *History of the English Language*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.
14. Hopper P.J., Traugott E.C. *Grammaticalization*. – Cambridge: CUP, 2003.
15. Lehman W.P. *A Grammar of Proto-Germanic / Ed. J. Slocum*. – Austin: University of Texas at Austin, Linguistics Research Center, 2005–2007. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>
16. Mugglestone L. *The Oxford History of English*. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
17. Norde M. The Loss of Lexical Case in Swedish // *Grammatical Relations in Change / Ed. Faarlund J.T*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2001. – P. 241–272.
18. Walters D.E. Loss and Consequence: An Examination of the Old English Case Marking System as Opposed to that of Other Old Germanic Languages // *Colorado Research in Linguistics*. – Boulder: University of Colorado, 2004. – Vol. 17, Issue 1. – P. 1–22.

ДОДАТКОВА:

1. Адмони В.Г. Основы теории грамматики / Под. общ. ред. В.М. Жирмунского (отв. ред.) и др. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.
2. Андрущенко О.Ю. Становлення та розвиток граматичних форм вираження інструментальності в давньоанглійській мові // *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. – 2008. – Т.11 № 1. – С. 40–47.
3. Андрущенко О.Ю. Структурна репрезентація функціонально-семантичного поля інструментальності в англійській мові XII–XIII ст. // *Мовознавчий вісник: Зб. наук. праць*. – Черкаси, 2007. – Вип. 4. – С. 29–35.
4. Арсеньєва М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньєва, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьєва. – М.: ГИС, 2003.
5. Бах А. *История немецкого языка*. – М.: Иностранная литература, 1956.
6. Бруннер К. *История английского языка: В 2 т.* – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
7. Вежбицка А. Дело о поверхностном падеже // *НЗЛ*. – 1985. – Вып. 15: Современная зарубежная русистика. – С. 303–341.
8. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004.
9. Гамквалидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс. *Индоевропейский язык и индоевропейцы*. – Тбилиси: Из-во Тбилисского ун-та, 1984.
10. Гельберг С.Я. *Курс истории английского языка*. – Ижевск: Издат. дом

- «Удмуртский университет», 2002.
11. Дубинин С.И. Готский язык / С.И. Дубинин, М.В. Бондаренко, А.Е. Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
 12. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
 13. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.
 14. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
 15. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: ЛДУ, 1960.
 16. Козаржевский А.Ч. Учебник латинского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
 17. Костюченко Ю.П. Замечания о “синкретизме” и значениях дательного падежа в индоевропейских языках // Вопросы языкознания. – 1980. – № 1. – С. 83–95.
 18. Костюченко Ю.П. Становление значения деятеля страдательного залога и орудия действия (на материале русского и других индоевропейских языков): Автореф. дис. ... доктора филол. наук / ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л., 1983.
 19. Левицкий В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу “Вступ до германського мовознавства”. – Вінниця: Нова книга, 2006.
 20. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
 21. Москальская И.О. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959.
 22. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006.
 23. Орехова Н.Н. История английского языка. Конспекты лекций. – Глазов: ИД Удмуртский университет, 2001.
 24. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954.
 25. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.
 26. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
 27. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1955.
 28. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
 29. Хлебникова И.Б. Введение в германскую филологию. – М.: ЧеРо, 2001.
 30. Чемоданов Н.С. Хрестоматия по истории немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1978.
 31. Якобсон Р.О. К общему учению о падеже: общее значение русского падежа // Избранные работы: Пер. с англ., нем., фр. яз. / Р.О. Якобсон;

- Предисл. В.В. Иванова; Сост. и общ. ред. В.А. Звегинцев. – М.: Прогресс, 1985. – С. 95–113.
32. Ярцева В.Н. Историческая морфология английского языка / АН СССР. Ин-т языкознания. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960.
 33. A Comprehensive Grammar of the English Language / Ed. by Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. – L.; N.-Y.: Longman, 1985.
 34. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
 35. Anderson J.M. Case // The Encyclopedia of Language and Linguistics / R. Asher et. al. – Oxford: Pergamon Press, 1994. – Vol. 2. – P. 447–453.
 36. Arteaga D., Herschensohn J. Etait une Fois. Diachronic Development of Expletives, Case and Argument from Latin to Modern French // Historical Romance Linguistics: Retrospective and Perspectives / Ed. G. Randalls. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006. – P. 269–281.
 37. Baker P.S. Introduction to Old English. – Oxford: Blackwell, 2003.
 38. Baron D. Case Grammar and Diachronic English Syntax. – The Hague; Paris: Mouton, 1974.
 39. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – L.; N.-Y.: Routledge, 2003.
 40. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
 41. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
 42. Brugmann K., Delbrück B. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Straßburg: Trübner, 1904–1906.
 43. Bublyk W.W. Geschichte der deutschen Sprache. – K.: Vyšča Škola, 1983.
 44. Curme J.O. English Grammar. – N.-Y.: Barnes & Noble, 1966.
 45. Diachronic Clues to Synchronic Grammar / Eds. Fuß E., Trips C. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2004.
 46. Fillmore Ch.J. The Case for Case Reopened // Syntax and Semantics. – N.-Y., 1977. – Vol. 8. – P. 59–81.
 47. Fisiak J. A Short Grammar of Middle English. – Poznan: Wydawnictwo Poznańskie, 2004.
 48. Freborn D. From Old English to Standard English. – Ottawa: University of Ottawa Press, 1992.
 49. Heine B., Kuteva T. World Lexicon of Grammaticalization. – Cambridge: CUP, 2004.
 50. Hutterer C. J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
 51. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin, Leipzig, 1926.
 52. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. – L.: George Allen & Unwin LTD, 1954.
 53. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. – L.: Allen and Union Ltd., 1968.
 54. Kellner L. Historical Outlines of English Syntax. – L.: Macmillan and Co., 1892.

55. Kilpiö M. *Passive Constructions in Old English Translations from Latin (with Special Reference to the OE Bede and the Pastoral Care)*. – Helsinki: Société Néophilologique, 1989.
56. Klausenburger J. *Grammaticalization. Studies in Latin and Romance Morphosyntax*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2000.
57. Krause W. *Handbuch des Gotischen*. – München: Beck, 1968.
58. Lass R. *Historical Linguistics and Language Change*. – Cambridge: CUP, 1997.
59. Lehmann C. *Grammaticalization and Related Changes in German // Approaches to Grammaticalization II / Eds. E.C. Traugott, B. Heine*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 1991. – P. 493–535.
60. Leith D. *A Social History of English*. – L.: Routledge, 1997.
61. Luraghi S. *On the Meaning of Prepositions and Cases. The Expression of Semantic Roles in Ancient Greek*. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2003.
62. Mitchell B., Robinson F.C. *A Guide to Old English*. – Malden (Mass.): Blackwell Publ., 2001.
63. Moskalskaja O.I. *Detsche Sprachgeschichte*. – Moskau: Hochschule, 1977.
64. Peitsara K. *On the Development of the by-Agent in English // Early English in the Computer Age. Explanations through the Helsinki Corpus / Ed. Rissanen M. et. al. – N.-Y.; Berlin: Mouton de Gruyter, 1993. – P. 219–233*.
65. Peters R.A. *A Linguistic History of English*. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
66. Porzig W. *Die Gliederung der indogermanischen Sprachen*. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
67. Robinson O.W. *Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages*. – L.: Routledge, 1993.
68. Schlesinger I. *Cognitive Structures and Semantic Deep Structures: the Case of the Instrumental // Journal of Linguistics. – 1979. – Vol. 15, № 2. – P. 307–324*.
69. Schröder J. *Instrumentalrelationen – ein Beschreibungsproblem // DaF. – 1987. – № 2. – S. 75–80*.
70. Schröder J. *Semantische Instrumental in deutschen Präpositionalfügungen mit adverbialen Charakter // DaF. – 1979. – Hft. 6. – S. 321–328*.
71. Starosta S. *The One Per Sent Solution // Valence, Semantic Case and Grammatical Relations / Abraham W. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 1981. – P. 459–576*.
72. Stolz T. *Komitative sind mehr als Instrumentale sind mehr als Komitative: Merkmalhaftigkeit und Markiertheit in der Typologie der MIT-Relationen // Zbornik referatov II. Mednarodnega Simpozija o teoriji narativnosti. 23. do 25. maj 1996 / Ed. K. Teržan-Kopeky. – Maribor: Pedagoška Fakulteta, 1998. – S. 83–100*.
73. Sweet H. *A Short Historical English Grammar*. – Cambridge: CUP, 2001.
74. Sweet H. *An Anglo-Saxon Primer: With Grammar, Notes and Glossary*. – Oxford: Clarendon Press, 1980.

Розділ 6.

ПРИКМЕТНИК, ПРИСЛІВНИК, ЧИСЛІВНИК, ЗАЙМЕННИК У ДАВНІХ ТА СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

- 6.1. Граматична будова прикметника.
- 6.2. Прислівник у германських мовах.
- 6.3. Характеристика будови займенника.
- 6.4. Числівник у германських мовах.

6.1. Граматична будова прикметника.

В усіх індоєвропейських мовах спостерігається давня неподільність імені: іменник і прикметник утворювали єдину категорію і мали єдину парадигму. Виокремлення прикметників як самостійної граматичної категорії в індоєвропейських мовах є доволі пізнім явищем. Давня індоєвропейська модель іменник + іменник (за типом камінь + хліб ‘твердий хліб’) лягла в основу виокремлення спеціальної частини мови – прикметника. Відокремлення прикметника від іменника стало можливим завдяки таким особливостям:

- а) прикметник відмінюється за родами в залежності від роду іменника, який він модифікує;
- б) наявність у прикметників ступенів порівняння – компаратив (вищий) і суперлатив (найвищий).

Особливістю прикметників у германських мовах є наявність двох відмін: сильної і слабкої. ‘Сильна’ відміна прикметників успадкована від індоєвропейської мови-основи, ‘слабка’ відміна (термін Я.Грімма) є германською інновацією.

Сильна (займенникова) відміна прикметників. У лінгвістиці панує думка, що в індоєвропейській мові-основі прикметники відмінювалися як іменники, рефлексом чого є сильна відміна прикметників у германських мовах. Припускають, що іменникові закінчення приєднувалися до основ на *-a-* (чол., сер. р.), *-ō-* (жін. р.), *-i-*, *-u-* (усі роди). Оскільки прикметники часто вживалися з вказівними займенниками, ряд відмінкових форм останніх увійшов до парадигми прикметників (курсивом позначені форми, де спостерігаються займенникові закінчення). Напр.:

Парадигма 10

<i>половина</i>	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.нім.
чол. наз. одн.	halbaz	halbs	halfr	healf	halb
чол. род. одн.	halbaz	halbis	halfs	healfes	halbes
чол. дав. одн.	<i>halbazmai</i>	<i>halbamma</i>	<i>hölbom</i>	<i>healfum</i>	<i>halbemu</i>
чол. зн. одн.	<i>halbanōm</i>	<i>halbana</i>	<i>halfan</i>	<i>healbne</i>	<i>halban</i>
чол. наз. мн.	<i>halbay</i>	<i>halbái</i>	<i>halber</i>	<i>healbe</i>	<i>halbe</i>

чол. род. мн.	<i>halbaysam</i>	<i>halbáizē</i>	<i>halbra</i>	<i>healbra</i>	<i>halbero</i>
чол. дав. мн.	<i>halbaymis</i>	<i>halbáim</i>	<i>hölbom</i>	<i>halbum</i>	<i>halbēm</i>
чол. зн. мн.	<i>halbanz</i>	<i>halbans</i>	<i>halba</i>	<i>halbe</i>	<i>halbe</i>
сер. наз. одн.	<i>halbatam</i>	<i>halb(ata)</i>	<i>halbt</i>	<i>healf</i>	<i>halb</i>
сер. наз./зн. мн.	<i>halbā</i>	<i>halba</i>	<i>hölb</i>	<i>halfu</i>	<i>halbu</i>
жін. наз. одн.	<i>halbō</i>	<i>halba</i>	<i>hōlb</i>	<i>halbu</i>	<i>halb</i>
жін. род. одн.	<i>halbaizōs</i>	<i>halbáizōs</i>	<i>halbrar</i>	<i>halbre</i>	<i>halberu</i>
жін. дав. одн.	<i>halbāy</i>	<i>halbái</i>	<i>halbre</i>	<i>halbre</i>	<i>halberu</i>
жін. зн. одн.	<i>halbon</i>	<i>halba</i>	<i>halba</i>	<i>halbe</i>	<i>halba</i>
жін. наз. мн.	<i>halbōz</i>	<i>halbōs</i>	<i>halbar</i>	<i>halba, -e</i>	<i>halbo</i>
жін. род. мн.	<i>halbaizō</i>	<i>halbáizō</i>	<i>halbra</i>	<i>halbra</i>	<i>halbero</i>
жін. дав. мн.	<i>halbaimiz</i>	<i>halbaim</i>	<i>holbom</i>	<i>halbum</i>	<i>halbēm</i>
жін. зн. мн.	<i>halbōz</i>	<i>halbōs</i>	<i>halbar</i>	<i>halba, -e</i>	<i>halbo</i>

Слабка відміна прикметників у германських мовах – це іменникова відміна за моделлю основ на *-n-*. Напр.:

Парадигма 11

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.нім.
чол. наз. одн.	<i>halbō</i>	<i>halba</i>	<i>halbe</i>	<i>halba</i>	<i>halbo</i>
чол. род. одн.	<i>halbenaz</i>	<i>halbins</i>	<i>halba</i>	<i>halban</i>	<i>halben</i>
чол. дав. одн.	<i>halbeni</i>	<i>halbin</i>	<i>halba</i>	<i>halban</i>	<i>halben</i>
чол. зн. одн.	<i>halbonun</i>	<i>halban</i>	<i>halba</i>	<i>halban</i>	<i>halbon</i>
чол. наз. мн.	<i>halbaniz</i>	<i>halbans</i>	<i>hǫlbu</i>	<i>halban</i>	<i>halbon</i>
чол. род. мн.	<i>halbanōm</i>	<i>halbanē</i>	<i>hǫlba</i>	<i>halbena</i>	<i>halbōno</i>
чол. дав. мн.	<i>halbammiz</i>	<i>halbam</i>	<i>hǫlbom</i>	<i>halbum</i>	<i>halbōm</i>
чол. зн. мн.	<i>halbunz</i>	<i>halbans</i>	<i>hǫlbu</i>	<i>halban</i>	<i>halbon</i>
сер. наз./зн. одн.	<i>halbō</i>	<i>halbō</i>	<i>halba</i>	<i>halbe</i>	<i>halba</i>
сер. наз./зн. мн.	<i>halbōnō</i>	<i>halbōna</i>	<i>hǫlbo</i>	<i>halban</i>	<i>halbun</i>
жін. наз. одн.	<i>halbōn</i>	<i>halbō</i>	<i>halba</i>	<i>halbe</i>	<i>halba</i>
жін. род. одн.	<i>halbōn(i)z</i>	<i>halbōns</i>	<i>hǫlbo</i>	<i>halban</i>	<i>halbūn</i>
жін. дав. одн.	<i>halbōni</i>	<i>halbōn</i>	<i>hǫlbo</i>	<i>halban</i>	<i>halbūn</i>
жін. зн. одн.	<i>halbōnum</i>	<i>halbōn</i>	<i>hǫlbo</i>	<i>halban</i>	<i>halbūn</i>
жін. наз. мн.	<i>halbōniz</i>	<i>halbōns</i>	<i>hǫlbu</i>	<i>halban</i>	<i>halban</i>
жін. род. мн.	<i>halbōnam</i>	<i>halbōnō</i>	<i>hǫlbu</i>	<i>halbena</i>	<i>halbōno</i>
жін. дав. мн.	<i>halbamm(iz)</i>	<i>halbōm</i>	<i>hǫlbom</i>	<i>halbum</i>	<i>halbōm</i>
жін. зн. мн.	<i>halbōnz</i>	<i>halbōns</i>	<i>hǫlbo</i>	<i>halban</i>	<i>halbūn</i>

Більшість прикметників у германських мовах відмінювалася як за слабкою, так і за сильною відміною. Проте існували прикметники, які мали виключно сильну (гот. *alls* ‘кожен’, *fulls* ‘повний’ та ін.) або слабку (гот. *taisma* ‘правий’ *ibna* ‘схожий’) форму. За слабкою відміною змінювалися прикметники в порівняльному ступені, діеприкметники I, порядкові числівники. Між прикметниками сильної і слабкої відмін існували семантичні розбіжності. Слабкі прикметники виражали постійну ознаку предмета і вживалися як прикладки. Спорадично слабкі прикметники супроводжувалися вказівним займенником, який поступово перетворився

на граматичний супровідник іменника й уживаного з ним прикметника (означений артикль). Тому незалежно від іменника прикметник мав категорію означеності / неозначеності.

Ступені порівняння прикметників. Для індоєвропейської мови-основи реконструюють наступні суфікси при утворенні ступенів порівняння прикметників: **-ies/-ios* (компаратив) **-isto* (суперлатив). У спільногерманській суфіксом порівняльного ступеня були **-iza* та **-oza*, а найвищого ступеня – **-ist* або **-ōst*. У західногерманських мовах у порівняльному ступені прикметників *-z* перейшов у *-r* (ротацізм). Окрім того в західногерманському ареалі кореневий голосний зазнавав умлауту у тих прикметників, у яких суфікси ступенів порівняння походять від основ **-iza*, **-ist*. Напр.:

‘довгий’	звичайний	вищий	найвищий
двн.-англ. <i>lang</i>		<i>lengra</i>	<i>lengest</i> ;
двн.-в.-нім. <i>lang</i>		<i>lengiro</i>	<i>lengist</i> ;
двн.-ісл. <i>langr</i>		<i>lengi</i>	<i>lengstr</i> .

Поряд з вищезазначеними суфіксами в індоєвропейській мові-основі існували суфікси **-ter-*, **-tm-*, рефлекси яких збереглися в окремих германських мовах. Напр.:

і.-є. <i>*-ter-</i>	гот. <i>anþar</i> ‘інший’,	двн.-англ. <i>ōþer</i> ,	двн.-в.-нім. <i>andar</i> ;
і.-є. <i>*-tm-</i>	гот. <i>fruma</i> ‘перший’,	двн.-англ. <i>forma</i> ,	<i>meduma</i> ‘середній’.

У низці слів індоєвропейських мов вищий та найвищий ступені прикметників утворювалися від іншого кореня, ніж у звичайному ступені. Напр.: лат. *bonus* ‘хороший’ – *melior* – *optimus*. Такі форми називають суплетивними. Напр.:

‘хороший’	звичайний	вищий	найвищий
гот.	<i>goþs</i>	<i>batiza</i>	<i>batists</i> ;
двн.-англ.	<i>gōd</i>	<i>betera (bettra)</i>	<i>betst</i> ;
двн.-в.-нім.	<i>guot</i>	<i>bezziro</i>	<i>bezzisto</i> ;
двн.-ісл.	<i>goðr</i>	<i>betri</i>	<i>baztr</i> .

Подальший розвиток прикметників має певні особливості розвитку в кожній з германських мов. Так, в **англійській** мові, зокрема в середньоанглійський період, спостерігається уніфікація форм, пов'язана з редукацією закінчень. У XIV ст. зникає система відмінків, а типи відмінювання розрізняються лише в однині, категорія числа – тільки в сильній відміні. У XV ст. прикметник перетворюється на невідмінювану частину мови. Вищий та найвищий ступені порівняння в середньоанглійський період утворюються за допомогою суфіксів *-er*, *-est* відповідно. В середньоанглійській набувають поширення сполучення з *more*, *most* для творення ступенів порівняння, а починаючи з XVII ст. В залежності від кількості складів чітко диференціюють утворення прикметників аналітичним (*more*, *most*) або синтетичним (*-er*, *-est*) шляхом.

У сучасній **нідерландській** мові прикметник має дві основні форми – коротку (*jong* ‘молодий’) та форму на *-e* (*jonge*). Перша форма

властива для предикативного вживання і при модифікації прикметників середнього роду.

У мові **африкаанс** прикметники мають сильну (нульову) форму та слабку на *-e*. Напр.: *vol* ‘повний’ та *volle*.

Прикметники в **німецькій** мові зазнають також певних змін. Зокрема у середньовісній німецькій мові спостерігається редукція закінчень сильного і слабого типів відмінювання. Слабка відміна закріпилася з означеним артиклем, частково з неозначеним артиклем та присвійним займенником. У системі ступенів порівняння відбулася уніфікація форм суфіксів: *-er(e)*, *-este*.

Прикметники в **ісландській** та **фарерській** мовах змінюються за родами, відмінками, числами і ступенями порівняння. Збереглося два типи відміни – сильна та слабка. Особливістю прикметника в ісландській мові є те, що кожен граматичний рід у множині має власний набір закінчень.

Для прикметників у **норвезькій**, **датській** та **шведській** мовах властиві дві форми: ‘сильна’, яка не має закінчення в загальному роді та *-t* у середньому, та ‘слабка’, що характеризується закінченням *-e* (для шведської *-a*).

6.2. Прислівник в германських мовах.

В індоєвропейській мові-основі існували *прости* (односкладові неформлені придієслівні частки), *похідні* (утворені від іменників, прикметників, числівників, займенників за допомогою спеціальних суфіксів) прислівники, а також ті, які є *застиглими відмінковими формами іменника*. Усі ці структурні типи прислівників наявні й в германських мовах. Прости або первинні – це здебільшого прислівники місця або часу. Напр.:

гот., двн.-ісл., двн.-англ. *inn* ‘всередину’, двн.-сакс., двн.-в.-нім. *în*.

Утворення похідних або вторинних прислівників за допомогою суфіксів є основним у германських мовах. Найпоширенішими суфіксами в давніх германських мовах були: *-r*, *-t*, *-a*, *-ō*, *-e*, *-likō*, *ingō*. Напр.:

гот. *inna* ‘всередині’, двн.-англ. *inne*, двн.-сакс., двн.-в.-нім. *inna*, *inne*, двн.-ісл. *inni*.

двн.-англ. *heardlice* ‘чудово’, двн.-в.-нім. *hêrlicho*.

Прислівники, що походять від відмінкових форм, представлені застиглими формами родового, зрідка давального, знахідного або інструментального відмінків імені. Напр.:

гот. *nahtam* ‘уночі’, двн.-англ. *nihtes*.

Ступені порівняння прислівників утворюються за допомогою суфікса **-ozh*, **ost*, інколи **-iz*. Останній у давньоанглійській мові спричинював переголошення. Існував також суплетивний спосіб утворення прислівників. Напр.: двн.-англ. *micle* ‘багато’ – *mā*.

У подальшому розвитку **англійської** мови виокремився суфікс *-lice*,

середньоанглійський *-liche*, а в мові Дж.Чосера він перетворився на *-ly*. З іншого боку, у прислівників, які утворювалися за допомогою суфікса *-e*, останній редукувався. Тому в сучасній англійській мові наявні форми *hard, fast, low* тощо.

Змішання форм прикметників і прислівників спорадично зустрічається й в **німецькій** мові. Так, у середньовіснійнімецькій мові у давньовіснійнімецьких прислівників, утворених за допомогою суфікса *-ō*, останній редукувався в *-e*, а згодом узагалі зник. У нововіснійнімецькій період відбувається загальна уніформація прикметника та прислівника, при цьому одна з форм узагальнюється. Відбувається витіснення прикметника прислівником (*spät* ‘пізній’), або навпаки (*sanft* ‘ніжно’).

6.3. Характеристика будови займенника.

На ранній стадії розвитку протоіндоєвропейської мови не існувало змінюваної парадигми займенників, проте були наявні безліч самостійних форм. Займенникова флексія в мові-основі з’явилася значно пізніше. Більшість германських займенників мають індоєвропейську етимологію. В давніх германських мовах існували такі їх розряди: особові, вказівні, присвійні, питальні, неозначені, відносні та зворотній.

Особові займенники мають форми трьох осіб, чотирьох відмінків та трьох чисел (однина, множина, двоїна). Власне особовими займенниками є перша і друга особи, а займенник третьої особи є за походженням вказівним. Особові займенники не зустрічаються з іменником як їх антицидентом, тому вони не мають граматичної категорії роду. Займенники першої і другої особи мають повну парадигму, включаючи двоїну. Нами наведена парадигма займенника першої особи:

Парадигма 12

І особа	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	eka	ik	ek	ic	ih
род. одн.	mīnō	meina	mīn	mīn	mīn
дав. одн.	miza	mis	mēr	mē	mir
зн. одн.	mike	mik	mik	mec, mē	mih
наз. мн.	weys	weis	vēr	wē	wir
род. мн.	unserō	unsera	vār	ūser, ūre	unsēr
дав. мн.	uns	uns(is)	oss	ūs	uns
зн. мн.	uns	uns(is)	oss	ūs(ic)	unsih
наз. дв.	wet	wit	vit	wit	
род. дв.	unkerō	ugkara	okkar	uncer	unker
дав. дв.	unke	ugkis	okkr	unc	
зн. дв.	unke	ugk(is)	okkr	unc(it)	

Відмінювання особових займенників спочатку представляло групування суплетивних форм. Називний однини є рефлексом

протоіндоєвропейського *egom*, пор. також скр. *ahám*. Форма родового відмінка однини базується на присвійному прикметнику, що супроводжується суфіксом невідомого походження. Індоевропейський давальний однини займенника утворювався за допомогою суфікса **-so*. Форма знахідного відмінка є рефлексом і.-є. **-te* до якої додалася частка **-ge*. Проте давньоанглійська форма *tē* утворилася за аналогією з давальним.

Називний множини є рефлексом і.-є. **wey-*, пор. також: скр. *vay-ám* ‘ми’. В родовому відмінку множини до основи **ns-* додався суфікс **-ero-*. Виключення становить давньоісландська, де суфікс поєднувався з номінативною основою **we(y)-*. Давальний та знахідний множини є рефлексами і.-є. **ns-* (скр. *nas*), до якого в готській мові додався суфікс давального *-is*, а в давньоанглійській та давньоверхньонімецькій знахідний відмінок утворився шляхом додавання суфікса *-ic/ih*.

Базою для називного відмінка двоїни стала індоєвропейська форма **wed*. Двоїна родового має той самий суфікс, що і множина. Закінчення двоїни давального та знахідного за аналогією перейшли в готській та давньоісландській з відповідних закінчень множини.

Нижче наведено відмінювання другої особи особового займенника, парадигма якого також була суплетивною. Зупинимось на певних особливостях його парадигми. Так, у знахідному відмінку однини до основи **te* додалася частка **-ge*. В готській мові голосна *u* називного з’явилася за аналогією у формі знахідного відмінка. В називному відмінку множини і.-є. **ī* модифікувався, за виключенням готської мови, де він зберігся (пор. також авест. *yūs*, лит. *jūs*). У давальному та знахідному відмінках множини і.-є. **wes* у германських мовах зазнав редуплікації. У формі називного відмінка двоїни відбувається зміна голосного в усіх германських мовах, окрім готської.

Парадигма 13

II особа	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
наз. одн.	þū	þū	þū	þū	dū, du
род. одн.	þīn	þeina	þīn	þīn	dīn
дав. одн.	þeza	þus	þēr	þē	dir
зн. одн.	þeke	þuk	þik	þe(c)	dih
наз. мн.	yūs	jus	ēr	gē, gīe	ir
род. мн.	izwerō	izwara	yð(u)ar	ēower	iuwēr
дав. мн.	(w)izwiz	izwis	yðr	ēow	iu
зн. мн.	(w)izwiz	izwis	yðr	ēow(ic)	iuwih
наз. дв.	yut	jut	it	git	
род. дв.	inkerō	igqara	ykkar	incer	
дав. дв.	inke	igqis	ykkar	inc	
зн. дв.	inke	igqis	ykkar	inc(it)	

Форми займенника третьої особи різнилися за родами: чоловічий,

жіночий, середній. Представимо їх парадигми.

Парадигма 14

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
‘він’					
наз. одн.	iz	is	hann	he	er
род. одн.	esa	is	hans	his	sīn
дав. одн.	ezmē/-mo	imma	hónum	him	imu, imo
зн. одн.	inō(n)	ina	hann	hine	inan, in
наз. мн.	ejiz	eis	þeir	hīe, hī	sie
род. мн.	izō	izē	þeir(r)a	hira	iro
дав. мн.	i-miz	im	þeim	him	im
зн. мн.	inz	ins	þá	hīe, hē	sie

Парадигма 15

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
‘вона’					
наз. одн.	sī	si	hón	hīo, hēo	siu, sī
род. одн.	izōz	izōz	hennar	hire	ira, iru
дав. одн.	izāi	izai	henni	hire	iru
зн. одн.	ijōn	ija	hána	hīe, hī	sia
наз. мн.	ij-ōs	ijōs	þær	hīe, hī	sio
род. мн.	izō	izō	þeir(r)a	hira	iro
дав. мн.	i-mis	im	þeim	him	im
зн. мн.	ijōs	ijōs	þær	hīe, hī	sia

Парадигма 16

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
‘воно’					
наз. одн.	it	ita	þat	hit	iz
род. одн.	esa	is	þess	his	es, is
дав. одн.	ezmē/-mo	imma	því (< þí)	him	imu, imo
зн. одн.	it	ita	þat	hit	iz
наз. мн.	ijō	ija	þau	hīe, hī	sie
род. мн.	izō	izē	þeir(r)a	hira	iro
дав. мн.	i-miz	im	þeim	him	im
зн. мн.	ijō	ija	þau	hīe, hē	siu

Зворотній займенник виражав зворотність та вживався з усіма особовими формами дієслова. В індоєвропейських мовах цей займенник утворено від кореня *se-. В германських мовах він представлений такими відмінковими формами:

Парадигма 17

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-в.-нім.
род. відм.	sīnō	seina	sīn	sīn
дав. відм.	sezo	sis	sēr	sih

зн. відм. seke sik sik sih

Як видно з парадигми, в давньоверхньонімецькій мові форма знахідного витіснила форму давального відмінка займенника.

У давньоанглійській мові значення зворотності виражали особові займенники, напр.: *mik*. Для вираження зворотності також використовували прикметник *self* 'сам', який у середньоанглійській мові став ґрунтом для творення зворотних займенників, пор.: суч. англ. *myself*, *himself* тощо.

Присвійні займенники є за походженням прикметниками, утвореними від особових займенників за допомогою суфікса *-ino-* в однині та *-oro-* в множині та двоїні. Вони відмінювалися переважно за моделлю сильних прикметників:

Парадигма 18

	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
1 ос. одн.	mīnaz	meins	minn	mīn	mīn
2 ос. одн.	þīnaz	þeins	þinn	þīn	đīn
1 ос. мн.	unser	unsar	vārr	ūre	unsēr
2 ос. мн.	izwer	izwar	yþvarr	īower	iuwēr
1 ос. дв.	unker	ugkar	okkarr	uncer	-
2 ос. дв.	inker	igkar	ykkarr	incer	-

Вказівні займенники походять від індоєвропейських коренів **so-/to-*. Форми, що є рефлексами і.-є. **so-* зустрічаються виключно в називному відмінку однини чоловічого і жіночого родів, а корінь **to-* в інших випадках. У давніх германських мовах до цих коренів додавали закінчення, а самі форми зазнали змін за аналогією. Вказівні займенники мали чотири відмінки: називний, родовий, давальний/інструментальний та знахідний. Нижче наведено відмінювання вказівного займенника **sa-*, **þa-*:

Парадигма 19

	і.-є.	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
чол. р. наз.одн.	so	sa	sa	sā	sē	der
чол. р. род. одн.	teso	þeza	þis	þess	þæs	des
чол. р. дав. одн.	tosmai	þam(m)ē/ō	þamma	þeim	þæm	demu
чол. р. зн. одн.	tam	þan(ōn)	þana	þann	þone	den
чол. р. наз. мн.	toy	þay	þái	þeir	þā	dē, die
чол. р. род. мн.	toyzōm	þayzōn	þizē	þeira	þæra	dero
чол. р. дав. мн.	toymiz	þaymiz	þáim	þeim	þæm	dēm
чол. р. зн. мн.	tonz	þanz	þans	þā	þā	dē, die

сер. р. наз./ зн. одн.	tod	þatō(m)	þata	þat	þæt	daz
інстр. (дав.) одн.	tei	þ(i)ē/ō	þē	þvī, þī	þÿ	diu
сер. р. наз./зн. мн.	tā	þō	þō	þau	þā	diu
жін. р. наз. одн	sā	sō	sō	sū	sēo	diu
жін. р. род. одн.	tesās	þezōz	þizōs	þeirar	þære	dera
жін. р. дав. одн.	tesāy	þezay	þizái	þeire	þære	deru
жін. р. зн. одн.	þō(n)	þō	þō	þā	þā	dea, dia
жін. р. наз. мн.	tās	þōs	þōs	þær	þā	deo
жін. р. род. мн.	tesōm	þezōn	þizō	þeira	þæra	dero
жін. р. дав. мн.	toymiz	þaymiz	þáim	þaim	þæm	dēm
жін. р. зн. мн	tās	þōs	þōs	þær	þā	deo

Індоєвропейський займенник **to* поступово набував анафоричної функції, перетворюючись на артикль. У готській мові вказівні займенники ще не функціонують як артиклі, але є постійними супровідниками іменника, що зустрічався в тексті раніше (отже, уже відомий реципієнту). Трансформація вказівних займенників в означений артикль завершується вже в епоху окремого розвитку германських мов. Зокрема, поява означеного артикля в англійській мові датується XII–XII ст. У давньоверхньонімецькій мові вказівний займенник перед іменником є не обов'язковим, проте в середньовірньонімецький період він вже фіксований та перетворюється на артикль.

Питальні та неозначені займенники. Форми питальних займенників у германських мовах є рефlekсами індоєвропейських коренів **k^uei-/ *k^ui-/ *k^uā*. Займенники, утворені від цих коренів, поєднали в собі функції як питальних, так і неозначених займенників. Їх реконструйована парадигма має такий вигляд:

Парадигма 20

	і.-с.	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
чол. р. наз.	k ^u os	χwas	hwas	(huerr)	hwā	hwer
чол. р. род.	k ^u eso	χweza	hwis	hues	hwæs	hwes
чол. р. дав.	k ^u osmai	χwammē	hwamma	hweim	hwān	hwemu
чол. р. зн.	k ^u om	χwana	hwana		hwone	hwenan
чол. р. інстр.	k ^u ē/k ^u ey	χwē/χwī	hwē		hwī, hwÿ	hwiu
сер. р. наз./зн.	k ^u od	hwat	hwa	huat	hwæt	hwaz
сер. р. дав.				hwī		

Припускають, що в наголошеній позиції ці займенники були питальними, а в ненаголошеній – неозначеними.

Від наведених вище основ утворювалися похідні займенники. Напр.: гот. *hvarjis* ‘який’, *hvarfar* ‘який з двох’, *hwileikis* ‘який’.

В основі творення **відносних займенників** знаходяться ті самі індоєвропейські корені, від яких походять питальні та вказівні займенники. Вони зазвичай утворювалися за допомогою часток, які додавалися до

вказівних займенників. У готській мові це частки – *-h*, *-uh* та *-ei*: *sah*, *sōh*, *þatuh*, *saei*. У давньоісландській такою часткою виступала *-a*: *sia*, *siā*, *þetta*. Іншим елементом, що зустрічається не лише в давньоісландській, але й у давньоанглійській та давньоверхньонімецькій, є *-se*: пун. *sasi*, *susi*, *þatsi*.

6.3. Числівник у германських мовах

Числівники складають найдавніший пласт індоєвропейської лексики: у мові-основі вже існувала високорозвинена система кількісних і порядкових числівників, у якій була послідовно проведена десяткова система числення. Нижче наведені приклади реконструйованих **кількісних числівників** у протоіндоєвропейській, в інших індоєвропейських мовах, а також у германських.

Парадигма 21

i.-с.	лат./грец./скр.	герм.	гот.	двн.-ісл.	двн.-англ.	двн.-в.-нім.
1	oinos лат. ūnus	ains	ains	einn	ān	ein
2	dwo- грец. δύο	twa-	twai	tveir	twēgen	zwēne
3	treies скр. tráyas	þreis	þreis	þrír	þrī	drī
4	kwetwōr лат. quattuor	fidwōr	fidwōr	fiðrer	fēower	fior
5	penkwe грец. πέντε	fimf	fimf	fimm	fif	fimf
6	seks лат. sex	sehs	saíhs	sex	siex	sehs
7	septm лат. septem	sibun	sibun	siau	seofon	sibun
8	oktō лат. octō	ahto	ahtáu	átta	eahta	ahto
9	newn лат. novem	niun	niun	nío	nigon	niun
10	dékm лат. decem	tehan	taíhun	tío	tīen	zehan

Отже, числівники від одного до десяти походять від відповідних індоєвропейських позначень. Числівник *один* за походженням є вказівним займенником. Тому він відмінюється та змінюється за родами. Числівник *два* спочатку також містив указівку на предмет ('той, наступний'), зміна за родами свідчить про його займенникове походження. *Три* мав значення 'на один більше ніж два'. В гіпотезах про походження числівника *чотири* відсутня єдина думка, одні вважають, що він походить від індоєвропейського кореня зі значенням 'на один менше, ніж п'ять', іншим джерелом ймовірно слугував індоєвропейський корінь зі значенням 'розкрита долоня, ширина в чотири пальці'. Він змінювався за родами і відмінками. Числівник *п'ять* походить від індоєвропейського кореня, що мав значення 'рука, п'ять пальців' (що використовувалися при лічбі). Числівник *шість* у мові-основі мав значення 'приріст; те, що приростає до п'яти'. Індоєвропейський корінь числівника *вісім* мав значення 'два по чотири (кінчиків пальців)'. Суперечливим є питання про походження числівника *дев'ять*. Одні пов'язують його з індоєвропейським коренем, що мав значення 'новий' (тобто, новий цикл лічби), інші – з коренем зі значенням 'бракує один', 'без одного'. Походження числівника *десять* також пов'язують з двома значеннями: 'дві руки', 'досягнення закінчення рахунку'.

Числівники *одинадцять* та *дванадцять* зберегли особливі назви, які

свідчать, на погляд Б.М.Задорожного, про змішування двох систем: індоєвропейської (десятькової) та вавілонської (дванадцятькової):

гот. *ainlif* '11', двн.-ісл. *ellifu*, двн.-англ. *endleofan*, двн.-в.-нім. *einlif*, двн.-сакс. *ellehun*, двн.-фр. *elevene*;

гот. *twalif* '12', двн.-ісл. *tolf*, двн.-англ. *twelf*, двн.-в.-нім. *zwelif*, двн.-сакс. *twelif*, двн.-фр. *twilif*.

За однією з гіпотез, другий елемент *-lif* походить від індоєвропейського **likw-* 'лічити, рахувати', а отже значення числівників було 'додай один, два до десяти'. Порівняння індоєвропейської лексики свідчить на користь іншої гіпотези, згідно з якою другий елемент числівників мав значення 'залишок'. Пор.: грец. *leipō* 'залишив'. Цікавим є той факт, що модель утворення числівників 11 та 12 повністю відповідає структурі числівників у балтійських мовах. Напр.: латв. *veniūlika* '11', *dvūlika* '12'.

Починаючи з 13 до простого числа додавалося слово *десять* (гот. *taihun*, двн.-англ. *tīen*, двн.-в.-нім. *zēhan*). Десятки позначаються складними словами, другим елементом яких був герм. **-tegu* (двн.-англ. *-tig*, двн.-сакс. *-tig*, двн.-в.-нім. *-zug*). За своєю формою герм. числівник *сто* **hund* означав не 100, а 120 (залишки вавілонської системи лічби – дуодецимальної). Позначення великих чисел виникли після розпаду індоєвропейської мовної спільності, про що свідчить той факт, що експлікація сотень і тисяч не збігається в різних індоєвропейських мовах.

Порядкові числівники, за винятком двох перших, в усіх індоєвропейських мовах є за морфологічними властивостями прикметниками і відмінюються за слабкою відміною. Вони утворюються за допомогою суфікса *-pa/-þja* (<**-to-/-tio-*). Числівник *перший* становить найвищий ступінь від прийменника і.-є.: **pr* 'перед', (пор. також: лат. *pro*): гот. *faura*; з суфіксом *-to-*, двн.-англ. *fyrest*, двн.-ісл. *fyrstr*. Числівник *другий* представлений формами гот. *anþar*, двн.-англ. *ōþer*, двн.-в.-нім. *ander*, двн.-ісл. *annarr* (пор.: і.-є. **onteros*), і за походженням є вказівним займенником.

Висновки.

Прикметник у давніх германських мовах мав два типи відміни: сильну і слабку, які збереглися в сучасних мовах (німецька, ісландська, норвезька, шведська та ін.), проте в англійській мові спостерігається уніфікація цих форм. Прикметники відмінювалися та мали ступені порівняння.

Прислівники в германських мовах поділялися на прості та вторинні. Як і прикметники, прислівники мали ступені порівняння.

У давніх германських мовах існували такі розряди займенників: особові, вказівні, питальні, неозначені, відносні та зворотній (за винятком англійської мови).

При позначенні прислівників у германських мовах спостерігається зіткнення двох систем лічби: децимальної і дуодецимальної.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Відмінювання прикметників. Ступені порівняння.
2. Розвиток присвійних займенників у германських мовах.
3. Числівник в індоєвропейських та германських мовах.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Арсеньєва М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньєва, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьєва. – М.: ГИС, 2003.
2. Блинов А.В. Краткий курс готского языка: учебное пособие. – М.: МГУ, 2002.
3. Ершова И.А. Введение в германскую филологию. Учебное пособие. – М.:МГУ, 1997–2002. – Ч. 1–3.
4. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
5. Матвеева Е.А. История английского языка. – М.: Тезаурус, 2006.
6. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
7. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
8. Хлебникова И.Б. Введение в германскую филологию. – М.: ЧеРо, 2001.
9. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin; Leipzig, 1926.
- 10.Lange C. Reflexivity and Intensification in English. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.
- 11.Mugglestone L. The Oxford History of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
- 12.Quinn H. Distribution of Pronoun Case Forms in English. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2005.
- 13.Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – L.: Routledge, 1993.
- 14.Szemerénye O. Studies in Indo-European System of Numerals. – Heidelberg: Carl Winter, 1960.
- 15.The Germanic Languages / Konig E., der Auwera J. – L.; N.-Y.: Routledge, 1994.

ДОДАТКОВА:

1. Александрова О. В. Современный английский язык: морфология и синтаксис : учебное пособие / О.В. Александрова, Т.А. Комова. – М.: Академия, 2007.
2. Адмони В.Г. Основы теории грамматики / Под. общ. ред. В.М. Жирмунского (отв. ред.) и др. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.

3. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
4. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
5. Гельберг С.Я. Курс истории английского языка. – Ижевск: Издат. дом «Удмуртский университет», 2002.
6. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
7. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко, А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
8. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
9. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.
10. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
11. Задорожний Б.М. Порівняльна фонетика і морфологія готської мови. – Львів: ЛДУ, 1960.
12. Звонова И.А. Лингвокультурологический аспект диахронических изменений лексико-семантической группы цветовой символики в английском и русском языках: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Военный ун-т. – М., 2006.
13. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
14. Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. – М.: "Греко-латинский кабинет" Ю.А. Шичалина, 2002.
15. Козаржевский А.Ч. Учебник латинского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
16. Левицкий В.В., Кійко С.В. Практикум до курсу "Вступ до германського мовознавства". – Вінниця: Нова книга, 2006.
17. Макаев Э.А. Общая теория сравнительного языкознания. – М.: Наука, 1977.
18. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
19. Москальская И.О. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959.
20. Орехова Н.Н. История английского языка. Конспекты лекций. – Глазов: ИД Удмуртский университет, 2001.
21. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954.
22. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.

23. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1955.
24. Смирницкий А.И. Лекции по истории английского языка. – М.: Добросвет КДУ, 2006.
25. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть. Морфология и синтаксис. – СПб: Летний сад, 1999.
26. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
27. Чемоданов Н.С. Хрестоматия по истории немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1978.
28. Ярцева В.Н. Историческая морфология английского языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960.
29. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.
30. A Comprehensive Grammar of the English Language / Ed. by Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. – L.; N.-Y.: Longman, 1985.
31. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
32. Allen C. Case Marking and Reanalysis. Grammatical Relations from Old to Early Modern English. – Oxford: OUP, 1999.
33. Baker P.S. Introduction to Old English. – Oxford: Blackwell, 2003.
34. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – L.; N.-Y.: Routledge, 2003.
35. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
36. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
37. Brugmann K., Delbrück B. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Straßburg: Trübner, 1904–1906.
38. Bublyk W.W. Geschichte der deutschen Sprache. – K.: Vyšča Škola, 1983.
39. Denison D. English Historical Syntax: Verbal Constructions. – L.; N.-Y.: Longman, 1993.
40. Gelderen E. History of the English Language. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.
41. Hutterer C.J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
42. Klausenburger J. Grammaticalization. Studies in Latin and Romance Morphosyntax. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2000.
43. Lass R. Historical Linguistics and Language Change. – Cambridge: CUP, 1997.
44. Lehman W.P. A Grammar of Proto-Germanic / Ed. J. Slocum. – Austin: University of Texas at Austin, Linguistics Research Center, 2005–2007. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>

45. Luraghi S. On the Meaning of Prepositions and Cases. The Expression of Semantic Roles in Ancient Greek. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2003.
46. Mitchell B., Robinson F.C. A Guide to Old English. – Malden (Mass.): Blackwell Publ., 2001.
47. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.
48. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
49. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
50. Rot S. Old English. – Budapest: Tankönyvkiado-Magyar MacMillan, 1992.
51. Sweet H. A Short Historical English Grammar. – Cambridge: CUP, 2001.
52. Sweet H. An Anglo-Saxon Primer: With Grammar, Notes and Glossary. – Oxford: Clarendon Press, 1980.

Розділ 7.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНІХ ТА СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ. СИСТЕМА ДІЄСЛОВА

- 7.1. Граматичні категорії дієслова в мові-основі.
- 7.2. Граматичні категорії дієслова в давньогерманських мовах.
- 7.3. Морфологічна класифікація дієслів.
- 7.4. Категорії інфінітива та дієприкметника в германських мовах.

7.1. Граматичні категорії дієслова в мові-основі

Для протоіндоєвропейської мови реконструйовані такі категорії дієслова:

1. вид: презент, аорист, перфект;
2. спосіб: дійсний, наказовий, побажальний, умовний;
3. стан: активний та середній (медіум);
4. число: однина, множина, двоїна;
5. особа: перша, друга, третя.

Вид. Існує припущення, що часові дієслівні форми виникли на основі видових значень. Отже, особливістю дієслівних основ є протоіндоєвропейській мові було те, що вони виражали дію в певному видовому протіканні. Видову опозицію. тривалості (презент) та нетривалості (аорист), позначали основи дієслова. Протиставлення в часовій площині виражали закінчення. Напр.: грец. *λειπο* ‘я залишаю’ (теперішній тривалий час), *ελπον* ‘я залишив’ (аорист). Так, презент означав тривалу дію (дія збігається з моментом мовлення), аорист – нетривалу, миттєву дію (виражав переважно дію в минулому), перфект – закінчену дію чи стан

(позначав як минулий, так і теперішній час)

Спосіб. Категорія способу представлена дійсним (індикатив), наказовим (імператив), побажальним (оптатив) та умовним (кон'юнктив) способами. Дійсний спосіб означає реальну дію, яка відбувалася, відбувається або відбуватиметься. Наказовий спосіб виражає прохання, наказ мовця або його волевияв. Умовний спосіб служить для експлікації умов та обставин, за яких відбувається або відбуватиметься дія. Побажальний спосіб маніфестує побажання, а також умови і можливості протікання дії.

Стан. Значення активного стану (актив) у протоіндоєвропейській співпадає з його значенням у сучасних германських мовах. Медіум передавав зворотне, взаємо-зворотне або посесивне значення.

Особа і число. Дієслово мало три особи (перша – мовець, друга – слухач, третя – особа або предмет, про який йде мова), а також три числа (однина, множина, двоїна). Для індоєвропейської мови основи реконструюють систему особових закінчень, яка нараховує 9 форм: 3 для однини, 3 для множини, 3 для двоїни.

7.2. Граматичні категорії дієслова в давньогерманських мовах.

Основними граматичними категоріями особових форм дієслова в германських мовах були: особа, число, час, спосіб, стан.

Особа і число. Германське дієслово мало показники трьох осіб: першої, другої і третьої. Крім особи, ці показники (закінчення) передавали число, час, спосіб і стан. Припускають, що в спільногерманській розрізнялися три числа: однина, множина та двоїна. Проте остання зафіксована лише в готській мові для I і II особи. Таким чином, двоїна в системі германського дієслова належала до зникаючих категорій.

Час. Індоєвропейські видові основи переосмислилися як часові. В германських мовах зафіксовано дві часові форми: *теперішній* (презент) та *минулий* (претерит) час. Форма претериту сильних дієслів ґрунтується на індоєвропейських формах перфекта (однина) та аориста (множина) і відносить дію до минулого. Напр.: двн.-ісл. *Er hann kom skipum sínum í ána Fýri, þá reid hann til Uppsala* – “Коли він прибув зі своїми кораблями до річки Фюри, він поїхав в Упсалу”.

Презент виконував декілька функцій:

- 1) позначав дію, яка збігалася з моментом мовлення. Напр.: двн.-англ. *ic sweþe on wordum.* – “І я наказую словами”.
- 2) означав постійну дію. Напр.: двн.-англ. *Sume gað on twam fotum sume on feower fotum. Sume fleoð mid fyðerum sume on flodum.* – “Дехто ходить на двох ногах, дехто на чотирьох, хтось літає за допомогою крил, а деякі плавають водою”.
- 3) виражав майбутню дію. Напр.: двн.-в.-нім. *Tho antuurtanti der heilant in quad iru giuuelih de dar trinkit fon uuazzare thesemo thurstit inan abur de dar trinkit fon thesemo uuazzare thaz ih gibu ni thurstit zi euuidu...* – “Тоді

відповів Геліанд і промовив до неї: “Хто постійно питиме з цієї води, той відчує знову спрагу. Але хто цієї води нап’ється, що я дам, ніколи не відчуватиме спраги навіки”.

Як зазначав В.М.Жирмунський, у давньогерманській прозі, зокрема в ісландських сагах, теперішні і минулі часові форми чергуються хаотично, що вказує на нечіткість часових відносин у мові. Напр.:

двн.-ісл. En er hann kom norðr til fjalls, þá byrjar hann ferð sína, kemr norðr um fjallit ok fór til þess er hann kom norðr af fjallinu. ‘І коли він добрався на північ від хребта, вирушає він у дорогу, іде на північ по хребту і їхав, поки не опинився на північ від хребта’.

У деяких давньоісландських родових сагах форми презенту переважають у розповіді про минуле.

Спосіб. У германському дієслові існувало три способи: індикатив, оптатив та імператив. Індоевропейський кон’юнктив був відсутній.

Індикатив передавав реальну дію і мав багату систему особових закінчень. Розрізнення індикативу й оптативу було можливим через основу дієслова, оскільки при творенні оптативу до основи додавався суфікс *-i-*. Пор.: гот. *hait-am* ‘називаємо’, *hait-a-i-ta* ‘що ми називали’. *Оптатив* виражав побажання, що дозволяло використовувати його для позначення майбутнього часу або у функції імператива. *Імперативу* загалом не притаманні були часові форми, а отже він не розрізнявся за часом. Деякі його особові закінчення збігалися з індикативом, зокрема форми I і II особи множини. Форма однини утворювалася від чистої основи без закінчення.

Стан. Категорія стану передає відношення дії, вираженої дієсловом, до суб’єкта дії. В германських мовах зафіксовано два стани *активний* і *медіопасивний*. Зазначимо, що форми медіопасиву в повному обсязі збереглися в готській мові (лише теперішній час індикативу та оптативу). Напр.:

Парадигма 22

особа/ число	презент	
	індикатив	оптатив
1 одн.	nimada	nimaidau
2 одн.	nimaza	nimaizau
3 одн.	nimada	nimaidau
1 мн.	nimanda	nimaindau
2 мн.	nimanda	nimandau
3 мн.	nimanda	nimandau

Для означення медіопасиву в минулому часі в готській мові вживалися дієслова IV класу слабкої дієвідміни на *-nan*. Напр.: гот. *fulnan* ‘наповнюватися’ та ін.

Реліктові форми медіопасиву засвідчені також у давньоанглійській та давньоісландській. Напр.: двн.-англ. *hātan* ‘називатися’. Таким чином, форми медіопасиву в германських мовах поступово зникають.

Зазначимо, що в давніх германських мовах не існувало особливих

пасивних форм дієслова. Значення пасивності передавалося синтаксично: за допомогою сполучення дієслів *ставати* і *бути* з дієприкметником II. Різниця між двома цими конструкціями полягала в тому, що сполучення з дієсловом *ставати* (гот. *wairþan*, двн.-англ. *weorþan*, двн.-в.-нім. *werdan*, двн.-ісл. *verða*) виражало інактивний стан як наслідок попереднього процесу, а сполучення з дієсловом *бути* (гот. *wisan*, двн.-англ. *bēon (wesan)*, двн.-в.-нім. *wesan*) вказували на ознаку інактивного суб'єкта як на щось дане або характеризували стан суб'єкта як результат дії, що відбулася. Напр.: двн.-в.-нім. *gisriban ist* 'написано'; *ward gitruobit* 'збентежився (букв. став збентеженим)'. Наприкінці давньоверхньонімецького періоду диференціація між двома типами форм відтворення пасиву остаточно закріпилася як видова, що характерно й для сучасної німецької мови.

Становлення аналітичних пасивних форм в англійській мові відбувається в середньоанглійській період. На початку середньоанглійського періоду існують дві паралельні аналітичні форми пасиву *wesen (ben)* та *wurthen* у поєднанні з дієприкметником II, проте остання форма зникає протягом середньоанглійського періоду в зв'язку з втратою повнозначного дієслова *wurthen* спочатку в північних та східних діалектах, а згодом у південно-західних та південних. Таким чином, наприкінці середньоанглійського періоду збереглася лише одна аналітична форма з дієсловом *wesen (ben)*.

У північногерманських мовах сполучення дієслова *ставати* з дієприкметником II було поширене нерівномірно. Зокрема у давньоісландській такі конструкції зустрічалися рідко, на противагу давньодатській та давньошведській. Напр.: двн.-дат. *Swe ward handi hael rivin af hunde* – "так його в пеклі розірвали собаки". У давньоісландській конструкції з дієсловом *vera* 'ставати' при вираженні пасивної дії позначають успішне завершення дії, напр.: *Verða þeir ekki fundnir*. 'Їх не могли знайти'. У XV ст. в усіх скандинавських мовах, за виключенням ісландської, у конструкціях з'являється нове допоміжне дієслово, запозичене з нижньонімецької мови: двн.-дат., двн.-норв. *bliffue*, двн.-швед. *bliva*, яке вживають і в сучасних північногерманських мовах (окрім ісландської) для вираження пасивного стану, пор.: швед. *bliva*, дат. *blive*, норв. *bli*.

Іншим способом передачі пасивної дії в північногерманських мовах було сполучення дієслова зі зворотнім займенником у постпозиції, що є специфічною особливістю цих мов. Ця форма виникла ще в дописемний період як наслідок суфіксації займенників *mik* 'мене' (>*mk*) та *sik* 'себе' (>*sk*), з якого згодом розвинувся флективний пасив (пасив на *-s*). Напр.: двн.-ісл. *kallask* 'називатися', *lúkumk* 'закриваюся'.

Категорія *виду* в германських мовах не мала граматичних форм вираження. Найчастіше для вираження різних видових відтінків використовували препозитивні частки, які додавалися до дієслова. Так, початковість дії передавали частки гот. *us-*, *ana-*, двн.-англ. *ā-*, двн.-в.-нім.

ir-, ent-. Завершеність дії виражалася за допомогою префікса гот. *ga-*, двн.-англ. *ge-*, двн.-в.-нім. *gi-*.

У парадигмі 23 представлено дієвідмінювання теперішніх форм протогерманського дієслова **neman* у порівнянні з готським *niman*, давньоісландським *kallan*, давньоанглійським *writan* та давньоверхньонімецьким *niman*.

Парадигма 23

особа/ число	германська			готська		
	індикатив	оптатив	імператив	індикатив	оптатив	імператив
1 одн.	<i>nemō</i>	<i>nemai</i>		<i>nima</i>	<i>nimáiu</i>	
2 одн.	<i>nemes</i>	<i>nemais</i>	<i>nem</i>	<i>nimis</i>	<i>nimáis</i>	<i>nim</i>
3 одн.	<i>nemep</i>	<i>nemai</i>	<i>nemadáu</i>	<i>nimiþ</i>	<i>nimái</i>	<i>nimadáu</i>
1 дв.	<i>nemōs</i>	<i>nemaiwa</i>		<i>nimōs</i>	<i>nimáywa</i>	
2 дв.	<i>nemats</i>	<i>nemaits</i>	<i>nemats</i>	<i>nimats</i>	<i>nimáits</i>	<i>nimats</i>
1 мн.	<i>nemam</i>	<i>nemaima</i>		<i>nimam</i>	<i>nimáima</i>	
2 мн.	<i>nemep</i>	<i>nemaip</i>	<i>nemiþ</i>	<i>nimiþ</i>	<i>nimáip</i>	<i>nimiþ</i>
3 мн.	<i>nemand</i>	<i>nemaina</i>	<i>nemandáu</i>	<i>nimand</i>	<i>nimáina</i>	<i>nimandáu</i>
	давньоісландська			давньоанглійська		
	індикатив	оптатив	імператив	індикатив	оптатив	імператив
1 одн.	<i>kalla</i>	<i>kalla</i>		<i>write</i>		<i>writ</i>
2 одн.	<i>kallar</i>	<i>kallir</i>	<i>kalla</i>	<i>writst</i>	<i>write</i>	
3 одн.	<i>kallar</i>	<i>kalli</i>		<i>writeþ</i> (<i>writ</i>)		
1 мн.	<i>köllum</i>	<i>kallim</i>		<i>writaþ</i>	<i>writen</i>	<i>writan</i>
2 мн.	<i>kallið</i>	<i>kallið</i>		<i>writaþ</i>	<i>writen</i>	<i>writaþ</i>
3 мн.	<i>kalla</i>	<i>kalli</i>		<i>writaþ</i>	<i>writen</i>	
	давньоверхньонімецька					
	індикатив		оптатив		імператив	
1 одн.	<i>nimu</i>		<i>neme</i>			
2 одн.	<i>nimis (-st)</i>		<i>nemēs (-st)</i>		<i>nim</i>	
3 одн.	<i>nimit</i>		<i>neme</i>			
1 мн.	<i>nemamēs</i>		<i>nemēm (-ēn)</i>			
2 мн.	<i>nemet</i>		<i>nemēt</i>			
3 мн.	<i>nemant</i>		<i>nemēn</i>			

Формами претериту є такі:

Парадигма 24

	германська		готська		давньоісландська	
	індикатив	оптатив	індикатив	оптатив	індикатив	оптатив
1 одн.	<i>nam</i>	<i>nēmjai</i>	<i>nam</i>	<i>nēmjáiu</i>	<i>kallaða</i>	<i>kallaða</i>
2 одн.	<i>namt</i>	<i>nēmīs</i>	<i>namt</i>	<i>nēmeis</i>	<i>kallaðir</i>	<i>kallaðir</i>
3 одн.	<i>nam</i>	<i>nēmi</i>	<i>nam</i>	<i>nēmi</i>	<i>kallaði</i>	<i>kallaði</i>
1 дв.	<i>nēmi</i>		<i>nēmi</i>			

2 дв.	nēmuts	nēmīts	nēmuts	nēmeits		
1 мн.	nēmum	nēmīma	nēmum	nēmeima	kölluðum	kallaðim
2 мн.	nēmuf	nēmīf	nēmuf	nēmeif	kölluðuð	kallaðið
3 мн.	nēmun	nēmīna	nēmun	nēmeina	kölluðu	kallaði

давніоанглійська давньоверхньонімецька

індикатив оптатив індикатив оптатив

1 одн.	wrāt	writede	nam	nāmi
2 одн.	write	writede	nāmi	nāmīs (-st)
3 одн.	wrāt	writede	nam	nāmi
1 мн.	writon	writeden	nāmum (-un)	nāmīm (-īn)
2 мн.	writon	writeden	nāmut	nāmīt
3 мн.	writon	writeden	nāmūn	nāmīn

Виникнення і розвиток аналітичних форм дієслова в германських мовах.

У період окремого розвитку германських мов розвиваються аналітичні форми дієслова: перфект, плюсквамперфект та футурум (майбутній час).

Перфект. Зародження перфектних форм відбувається в певний період розвитку усіх груп германських мов. Становлення аналітичних форм минулого часу бере початок з перфекту, творення якого пов'язане з дієсловами 'бути' та 'мати' з дієприкметником II, пор.: гот. *wisan, haban*; двн.-англ. *bēon, habban*; двн.-в.-нім. *sein, haben*; двн.-ісл. *vera, hafa*. Варто зауважити, що ініціально конструкції з дієсловами 'мати' та 'бути' + дієприкметник II виражали лексичне, а не граматичне значення, підкреслюючи те, що суб'єкт володіє об'єктом з певними ознаками або власне суб'єкт є таким, що має ознаки дії, що відбулася. Напр.:

двн.-ісл. *Hefir þú Hlógríða hamar um folginn.* – “Ти сховав молот Тора’.

двн.-ісл. *Maðr er hér kominn úti fyrir dygum.* – “Тут людина прийшла біля дверей”.

гот. *sô baurgs alla garunnana was at daura.* – “Усе місто збіглося (букв. було таким, що збіглося) біля дверей”.

гот. *sa skatts þeins, þanei habaida galagidana in fanin.* – “Твій скарб, котрий ти поклав (букв. мав покладений) у хустинку”.

двн.-англ. *Hēo hæfþ hine gefundene.* – “Вона його знайшла”.

двн.-англ. *nū is sē dæg cūmen.* – “тепер прийшов цей день”.

У давньоісландській мові перфектні форми з дієсловом *hafa* вживаються на позначення результативної дії, пов'язаної з теперішнім часом, напр.: *Hinu hefir þú mér heitit, at vit skyldum aldri skilja.* – “Ти мені обіцяла, що ми ніколи не розлучимся”; дії, що передуює іншій дії, вираженої *Presens Historicum*, напр.: *Er þeir hafa matazk, þá snúask þeir til ferðar.* – “Коли вони поїли, вони вирушили в дорогу”. Спорадично перфект вживається в значенні, притаманному плюсквамперфекту, напр.: *Arinbjörn þakkaði konungi þá sæmd ok vináttu, er konungr hefir veitt honum.* – “Аринбйорн подякував королю за ту шану і дружбу, що король виявив до нього”. Сполучення дієприкметника II з дієсловом *vera* зазвичай відтворюють значення результативного стану. Напр.:

Lid̄in er æfi. – “Життя закінчене”.

У давньоверхньонімецькій мові поряд з *haben* використовують також неповне дієслово *eigan* ‘мати, володіти’. Напр.: *Wir eigan gesundôt.* – “Ми одужали”. В подальшому відбувається граматикалізація перфекта, а в нововерхньонімецькій мові перфект втрачає результативне (видове) значення.

Граматикалізація перфектних конструкції *habban* + дієприкметник II властива середньоанглійській мові. Напр.: ср.-англ. *but ye han lerned art...* – “проте ви вивчили мистецтво...”. Інша граматична форма вираження перфектної дії *ben* + дієприкметник II протягом середньоанглійського періоду зафіксована переважно з дієсловами руху. Напр.: *he was late ycome from his viage* – “...він пізно повернувся з плавання”. В оповіданнях Дж.Чосера вперше зафіксовані форми *Perfect Continuous*, яких налічується лише дві. Напр.: *Heere in the temple of the goddesse Clemence | We han ben waitynge al this fourtenyght.* – “Тут, у храмі богині Милосердя ми чекаємо вже два тижні”. У XIV ст. перфектні форми вживаються як у значенні, притаманному сучасному *Present Perfect Simple*, так і *Past Simple*. Це ж стосується й конструкцій з *ben*. Ранньоновоанглійський період характеризується також наявністю двох перфектних конструкцій, проте конструкція *be*+дієприкметник II мала лімітовану сферу вживання, оскільки зустрічалася лише з дієприкметниками II від дієслів руху, в той час як конструкція з *to have* мала широку сферу застосування і вживалася з дієприкметниками перехідних та неперехідних дієслів, у тому числі й руху. Тенденцію до зміни акцентів при вживанні дієслів руху з *to have* і *to be* чітко видно у творі Дж.Баньяна *The Pilgrim's Progress*, де такі дієслова руху, як: *to go, to run, to come, to pass* і *to arrive*, зафіксовані з обома допоміжними дієсловами, і в залежності від мети співрозмовника комбінуються з *to have* (акцент робиться на процесі) або *to be* (наголошується на результаті). Напр.:

рнн.-англ. I have grieved the Spirit, and he is gone; I tempted the devil, and he is come to me.

рнн.-англ. There also you shall meet with thousands and ten thousands that have gone before us to that place.

Структура *have*+дієприкметник II представлена усіма значеннями сучасного *Present Perfect*, проте спорадично ще зафіксовані приклади, в яких *have* та дієприкметник II мають значення, властиві *Past Simple*. Це свідчить про те, що такі явища є залишковими в ранньоновоанглійській мові (О.Ю.Андрушенко).

Форми передачі майбутнього часу. Домінантним засобом його вираження в готській та західногерманських мовах є презенс.

На позначення майбутньої дії вживався оптатив, іншим способом є поєднання допоміжних дієслів та інфінітива або дієприкметника. Так, у давньоісландській мові допоміжними дієсловами виступали *munu* і *skulu* у поєднанні з інфінітивом (двн.-ісл. *Penna aptan mun ek bera síðast mat fyrir hjón mín.* – “Сьогодні ввечері я буду останній раз подавати їжу моїй сім’ї”).

двн.-ісл. *Vit skulum aka tvau í jötunheima*. – “Ми поїдемо вдвох до країни велетнів”). У давньоанглійській такими дієсловами були *sculan* та *willan*, що зберігали при цьому своє модальне значення (двн.-англ. *Ic ðæs wine Deniga ...frīnan wille...* – “Я спитаю короля Данів ...”). двн.-англ. *Fela sceal gebīdan lēofes and lādes, se ðe longe ... worolde brūceð*. – “Хто живе довго на світі дізнається багато хорошого та злого”). У давньоверхньонімецькій мові вживалися дієслова *sollen* та *wollen* для вираження необхідного або бажаного (суб’єктивне майбутнє) напр.: двн.-в.-нім. *berga sculun swīnan* – “гори опустяться”; двн.-в.-нім. *thu scalt beran einan allawaltendan* – “ти народиш одного всемогутнього”. Відтворення об’єктивного майбутнього в німецькій мові пізніше розвинулося зі сполучення з дієсловом *werden* та дієприкметником II, форми якого доволі рідко зустрічаються в середньовічній німецькій мові, напр.: двн.-в.-нім. *wirdist swīgēnti* – “(ти) замовкнеш”. У давньосаксонській зафіксовані конструкції *werthan*+ дієприкметник I/II або *sculan* + інфінітив.

Специфіка сприйняття часу давніми германцями полягала в тому, що поняття часу сприймалося як його коловорот. Це також ґрунтується на особливостях наративного жанру, в яких часова проекція дається на початку оповіді і не вимагає повтору в подальшому. Як зазначає І.Р.Буніятова, цьому також сприяла міфопоетична модель мислення, в якій не існувало диференціації між минулим і теперішнім (а відповідно і майбутнім), тому спеціальні форми передачі майбутнього були відсутні, оскільки специфічний тип мислення цього не вимагав. Окрім того, для давніх германців властиво сприймати буденне життя поза часовим планом, оскільки навіть боги, яким вони поклонялися, переймалися вирішенням проблем сьогодення, як от збирання врожаю, погода, війна, хвороби тощо. Поширення християнської віри серед германців зіграло вирішальну роль в їх сприйнятті категорії часу, оскільки Біблія та Євангеліє відбивають події в лінійній хронології: минуле – сьогодення – майбутнє. Оскільки в латині, мовою якої написані священні книги, існували граматичні форми передачі майбутнього часу, припускають, що в германських мовах виникла необхідність створення специфічних форм для вираження майбутнього. Процес засвоєння нових понять був доволі тривалим у часі, що і пояснює співіснування кількох способів відтворення майбутнього.

Таким чином, у сучасних германських мовах спостерігається існування розвиненої системи аналітичних форм для вираження футуруму. В англійській мові це зокрема допоміжні дієслова *shall/will* у поєднанні з інфінітивом, у німецькій – *werden* + інфінітив, у нідерландській допоміжним дієсловом є *zullen*. Виключення становить ісландська мова, в якій відсутні спеціальні форми експлікації майбутнього: переважно використовується презенс або конструкції з допоміжними дієсловами, що мають відтінок припущення, обов’язковості тощо.

7.3. Морфологічна класифікація дієслів

Індоєвропейська система дієслова зазнала в спільногерманській суттєвих змін. У результаті склалася нова система морфологічних класів дієслів: сильні, слабкі, претерито-презентні та неправильні.

В залежності від способу творення претериту дієслова у давньогерманських мовах поділяються на сильні і слабкі. Сильні дієслова утворюють минулий час за допомогою аблауту (чергування голосного в корені). Слабкі дієслова утворювали минулий час за допомогою додавання до основи дентального суфіксу.

Сильні дієслова. В германських мовах розрізняють сім класів сильних дієслів. Утворення перших п'яти класів за допомогою аблауту проаналізовано на прикладі форм готських дієслів у п. 4.6. Порівняно з системою чергування голосних сильних дієслів, дієслівну систему аблауту в інших германських мовах важко простежити з причини різних фонетичних змін. Нижче наведені приклади перших п'яти класів сильних дієслів в давньоанглійській, давньоверхньонімецькій та давньоісландській мовах.

I клас

двн.-англ.	rīsan ‘вставати’ – rās – rison – risen
двн.-в.-нім.	grīfan ‘схопити’ – greif – griffum – gigriffan
двн.-ісл.	ríða ‘їхати верхи’ – reið – ríðum – ríðinn

II клас

двн.-англ.	cēosan ‘вибирати’ – cēās – curon – coren
двн.-в.-нім.	biogan ‘зігнути’ – boug – bugum – gibogan
двн.-ісл.	skjóta ‘стріляти’ – skaut – skotinn

III клас

двн.-англ.	bindan ‘зв’язувати’ – band – bundon – bunden
двн.-в.-нім.	bintan ‘зв’язувати’ – bant – buntum – gibuntan
двн.-ісл.	bresta ‘лопнути’ – brast – brustum – brostinn

IV клас

двн.-англ.	stelan ‘красти’ – stæl – stælon – stolen
двн.-в.-нім.	neman ‘брати’ – nam – nânum – ginoman
двн.-ісл.	bera ‘нести’ – bar – bárum – borinn

V клас

двн.-англ.	etan ‘їсти’ – æt – æton – eten
двн.-в.-нім.	geban ‘давати’ – gab – gâbum – gigeban
двн.-ісл.	gefa ‘давати’ – gaf – gáfum – gefinn

У VI класі сильних дієслів спостерігається кількісний аблаут: *a* (ə) – *ō*, який відповідає індоєвропейському аблауту *o* – *ō*. Напр.:

гот.	faran ‘їхати’ – fōr – fōrum – farans
двн.-англ.	hebban ‘підіймати’ – hōf – hōfon – hafen
двн.-в.-нім.	graban ‘копати’ – gruob – gruobum – gigraban
двн.-ісл.	taka ‘брати’ – tók – tókum – tekinn

Дієслова VII класу – це редуплікуючі слова, тобто творення форм претериту однини і множини ґрунтується на редуплікації (подвоєнні)

внутрішньої флексії. Найяскравіше дієслова цього класу представлені в готській мові. Напр.:

гот. haitan ‘називати’ – haihait – haihaitum – haitans

В інших давньогерманських мовах редуплікація спостерігається в поодиноких прикладах:

двн.-англ. hātan ‘називати’ – hēt (heht) – hēton (hehton) – haten

двн.-в.-нім. loufan ‘стрибати’ – lief – liefum – giloufan

двн.-ісл. falla ‘падати’ – fell – fellum – fallinn

Особливістю дієслів сьомого класу в західно- та північногерманських мовах була наявність одного й того ж голосного в інфінітиві та дієприкметнику II, а також у формі претериту однини та множини. Дискусійним залишається питання про те, чи була редуплікація характерною для цього класу слів у західно- та північногерманських ареалах, оскільки в дієсловах відбулося стягнення подвоєного кореня. На думку А.Мейє, зникнення редуплікації пояснюється особливостями наголосу, що падав на перший склад кореня. Другий кореневий елемент був ненаголошеним і зазнав редукції. Таким чином, за аналогією з іншими класами, редупліковані форми були замінені такими, що не мали редуплікації.

Слабкі дієслова є інновацією в германських мовах. Усі вони утворюють форми претериту та дієприкметника II за допомогою додавання дентального суфікса, що в різних мовах та типах дієслів міг мати такі варіанти: *-d*, *-t*, *-þ*. Існує декілька гіпотез щодо джерела походження дентального суфікса. Одні вважають, що це суфігована форма минулого часу германського дієслова **dōn*, пор. також: і.-є. **dhē-/dhō-* (Ф.Бопп, Я.Грімм). Іншим джерелом дентального суфікса вважають індоєвропейський суфікс **-to-* (К.Бругманн, Г.Коллітц). На думку сучасних лінгвістів, обидва ці суфікси приймали участь у творенні форм слабких дієслів (М.М.Гухман, В.М.Жирмунський та ін.).

Слабкі дієслова утворилися, головним чином, від інших дієслів, іменників і прикметників. За характером суфікса основи слабкі дієслова поділяють на чотири класи.

Перший клас утворювався за допомогою суфікса **-ja* (від і.-є. **-éye/o-*), який у різних мовах відбивався як *-ia-*, *-ij-*, *-i-*. Напр.:

гот. lagjan ‘класти’ – lagida – lagiþs

двн.-англ. dēman ‘судити’ – dēmede – dēmed

двн.-в.-нім. nerian ‘рятувати’ – nerita – (gi)nerit

двн.-ісл. telja ‘говорити’ – talða – talðr < taliðr

Дієслова першого класу були перехідними і мали в основному каузативне значення. Джерелом їх утворення були 1) іменники і прикметники, 2) сильні неперехідні дієслова.

Другий клас представлений відіменними дієсловами, в яких основотворчим суфіксом виступав *-ō-* (і.-є. **-ā-*) або **-ōjan-* (двн.-англ. *-ian-*). Напр.:

гот. fiskōn ‘ловити рибу’ – fiskōda – fiskōþs

двн.-англ.	lufian ‘любити’ – lufode – lufod
двн.-в.-нім.	machôn ‘робити’ – machôta – gimachot
двн.-ісл.	strá ‘постилати’ – stráða – stráðr

Дієслова II класу могли бути як перехідними, так і неперехідними. Вони не мали певних фонетичних обмежень, тому цей клас був ‘відкритим’, перетворившись на продуктивну модель для подальших новоутворень у германських мовах.

Третій клас дієслів походить від германських дієслів з основою на *-ē- (і.-є. *-ia/-ēi). В германських мовах цей суфікс відбився як -ai-, -āēi-, -ja-. Суфікс -ai- наявний лише в готській мові в претериті та дієприкметнику II, в інших германських мовах від найчастіше випадав або виступав як -ē-. Напр.:

гот.	haban ‘мати’ – habaida – habaiþs
двн.-англ.	libban ‘жити’ – lifde – lifd
двн.-в.-нім.	haben ‘мати’ – habêta – gihabêt
двн.-ісл.	vaka ‘не спати’ – vakfa – vakat

Цей клас дієслів був нечисленним, за виключенням давньоверхньо-німецької мови. В давньоанглійській налічувалося лише три таких дієслова: *habban* ‘мати’, *secgan* ‘говорити’, *libban* ‘жити’. В давньоісландській сюди належали такі дієслова: *þola* ‘терпіти’, *horfa* ‘повертатися’, *skorta* ‘бракувати’, *gá* ‘помічати’, *já* ‘обіцяти’, *hafa* ‘мати’ тощо.

Дієслова *четвертого класу* – основа на -nō- (і.-є. -nā-) – утворюють окремий клас лише в готській мові. Такі дієслова представлені зокрема і в давньоісландській мові. І хоча, на думку деяких лінгвістів, вони утворюють структурно і семантично чітко відмежовану від інших класів дієслівну групу (СГГЯ), їх не виокремлюють в певний морфологічний клас (Ю.О. Жлуктенко, М.Г.Арсеньєва, С.П.Балашова та ін.). Напр.:

гот.	fullnan ‘наповнювати’ – fullnōda
двн.-ісл.	vakna ‘будити’ – vaknaþe

Загалом у готській мові налічується близько 60 дієслів четвертого класу, утворених від сильних дієслів або прикметників. Це група неперехідних дієслів, що передає значення початкової або проміжної дії (В.Леманн).

Претерито-презентні дієслова. Ці дієслова вирізняються тим, що утворюють теперішній час за моделлю претериту сильних дієслів, а форми минулого часу та дієприкметника II – шляхом додавання дентального суфікса безпосередньо до кореня, тобто за моделлю слабких дієслів. Претерито-презентні дієслова мають модальну семантику, сюди також належать дієслова з оцінною семантикою та зі значенням володіння.

Особливим є походження теперішнього часу, оскільки в його основі лежить індоєвропейський перфект, що виражав закінчену діє або стан, а отже ініціально претерито-презентні дієслова не мали теперішнього часу. Залежно від змін голосного за аблаутом виокремлюють шість класів цих дієслів.

Перший клас: гот. *witan* ‘знати’ двн.-англ. *witan* двн.-в.-нім. *weiz*, двн.-ісл. *vita*; гот. *lais* ‘розумію’; гот. *áih* ‘маю’, двн.-англ. *āgan* ‘мати’, двн.-в.-нім. *eigum* ‘маємо’, двн.-ісл. *eiga* ‘мати, володіти’.

Другий клас: гот. *daug* ‘я придатний’, двн.-англ. *dugan* ‘бути вартим’, двн.-в.-нім. *toug*. У давньоісландській мові цей клас дієслів не засвідчений.

Третій клас: гот. *kann* ‘я можу’, двн.-англ. *cunnan* ‘могти, знати’, двн.-в.-нім. *kunnan* ‘знати’, двн.-ісл. *kunna* ‘могти’; гот. *gards* ‘смію’, двн.-англ. *dearr*, двн.-в.-нім. *gi-tar*; гот. *þarf* ‘потребувати’, двн.-англ. *þurfan*, двн.-в.-нім. *durfan*, двн.-ісл. *þurfa* тощо.

Четвертий клас: гот. *skal* ‘я повинен’, двн.-англ. *sculan*, двн.-в.-нім. *scal*, двн.-ісл. *skulu*; гот. *man* ‘думаю, пам’ятаю’, двн.-англ. *munan*, двн.-ісл. *munu*; гот. *ganah* ‘достатньо’; двн.-ісл. *munu* ‘мати намір’.

П’ятий клас: гот. *mag* ‘можу’, двн.-в.-нім. *magān*, двн.-ісл. *mega*. У давньоанглійській також зафіксовано дієслово *mæg* ‘могти’, проте дискусійним видається питання, до якого класу воно належить (І.П.Іванова, Л.П.Чахоян).

Шостий клас: гот. *gamōt* ‘можу’, двн.-англ. *mōt*, двн.-в.-нім. *muoz*; гот. *ōg* ‘боюся’.

Основні форми претерито-презентних дієслів наведені у парадигмі:

Парадигма 25

клас	теп.	одн.	теп.	мн.	претерит	дієприкм. II	значення
I	wait		witum		wissa	wiss	знати
	áih		áihum		áihhta	áihan	мати
II	dáug		dugum		duhta		достатньо
III	kann		kunnum		kunþa	kunþs	знати
	ann		unnum		unþa	unnan	любити
	þarf		þurfum		þaúrfta	þaúrft	потребувати
	ga-dars		ga-daúrsum		ga-dursta		наважитися
IV	skal		skulum		skulda	skuld	бути змушеним
	man		mumum		munda	mund	вірити
V	ganah					binaúhts	бути достатнім
VI	mag		magum		mahta	maht	бути спроможним
	ōg		ōgum		ōhta		боятися
	ga-mōt		mōtum		ga-mōhta		могти

Неправильні дієслова. До них в германських мовах належать такі дієслова як *бути*, *хотіти*, а також атематичні дієслова – *робити*, *йти*. Неправильні дієслова – це такі дієслова, в формах яких спостерігаються певні аномалії. Германські неправильні дієслова походять від індоєвропейських атематичних дієслів, так званих дієслів на *-mi*, оскільки таке закінчення спостерігалось в них у першій особі однини теперішнього часу.

Парадигма дієслова *бути* походить від трьох індоєвропейських коренів: **es-*, **bhu-*, **ues-*. Так, у готській і давньоісландській мовах основа презенсу утворюється лише від **es-*, а в західногерманських мовах також

від *bhu-. Основа претериту утворена від основи *ues-. Останній також був базою для творення імперативу, інфінітиву та дієприкметника І. Виняток становить давньоанглійська мова, де при утворенні зазначених дієслівних форм використано корінь *bhu-. Пор.:

<u>інфінітив</u>	ГОТ.	ДВН.-ІСЛ.	ДВН.-АНГЛ.	ДВН.-В.-НІМ.
	(at)wisan	vesa	bīon, bēon, wesan	wesan

презенс

І ос. одн.	im	em, er	ēom, ēam, bēom	bim, bin
II ос. одн.	is	est	eart, bist	bis(t)
III ос. одн.	ist	es	is, biþ	ist
І ос. мн.	sijum	erum	sind, -on, bēoð	birum
II ос. мн.	sijus	eruð	sind, -on, bēoð	birut
III ос. мн.	sind	eru	sind,-on, bēoþ	sind

претерит

І ос. одн.	was	var	wæs	was
II ос. одн.	wast	vart	wære	wâri
III ос. одн.	was	var	wæs	was
І ос. мн.	wēsum	várum	wæron	wârum, -un
II ос. мн.	wēsuf	váruð	wæron	wâru(n)t
III ос. мн.	wēsun	váru	wæron	wârun

дієпр. II

	wisands	vesandi	bēonde, wesende	wesanti
--	---------	---------	-----------------	---------

імператив

II ос. одн.	не зафікс.	ves	bīo, bēo, wes bīoð, bēoð	wis
II ос. мн.			wesað	weset

Іншими неправильними дієсловами, засвідченими в германських мовах, були дієслова зі значенням ‘стояти’, ‘йти’, ‘робити’, ‘хотіти’. Пор.:

	ГОТ.	ДВН.-ІСЛ.	ДВН.-АНГЛ.	ДВН.-В.-НІМ.
стояти	stōþ	stōð		stuot
йти	*gān	*gān	gān	gân, gên
робити			dōn	tuon
хотіти	wiljan		willan	wellen

Подальший розвиток морфологічних класів дієслів у германських мовах. У системі дієслів середньоанглійської мови відбувається спрощення парадигми дієвідміни. У зв'язку з редукацією закінчень у мові цього періоду спостерігається омонімія форм, зокрема закінчення інфінітива, множини минулого часу, множини опатива та дієприкметника II перетворюється на -en, а наприкінці періоду це закінчення інфінітива повністю втрачене. Зміни відбулися в системі форм сильних дієслів: спостерігається уніфікація кореневих голосних, унаслідок чого відбувається скорочення кількості основних форм деяких дієслів з чотирьох до трьох. Особові закінчення також частково уніфікуються, зокрема закінчення дієслів презенсу мають такий вигляд:

Таблиця 5

Особові закінчення дієслів (презентс) у середньоанглійській мові

число/особа		діалекти		
		північний	центральний	південний
однина	I	-e(s)	-e	-e
	II	-es	-est	-est
	III	-es	-eth	-eth
множина		-es	-en	-eth

Ще наприкінці XIV ст. та в XV ст. зникає закінчення *-n*, що в свою чергу, призвело до редукції *-e*. Таким чином, форма множини набуває сучасного вигляду.

У ранньоніжноанглійський період відбувається подальше скорочення форм: у зв'язку зі зникненням особового займенника *thou* в дієслівній парадигмі зникає форма II особи однини. Закінчення третьої особи однини *-eth* витіснило закінчення *-es* (XVIII ст.), характерне для північного діалекту. У формах минулого часу зникає різниця між одніною і множиною (XVI–XVII ст.). Форми сильних дієслів скорочуються до трьох: інфінітив, форма минулого часу та дієприкметника II. Зменшується кількість сильних дієслів за рахунок переходу їх у клас слабких. Цей процес втратив інтенсивність починаючи з XVII ст. Продуктивною моделлю творення слабких дієслів стає модель з суфіксом *-ed* для претериту та дієприкметника II (регулярний суфікс). Звідси бере початок поділ дієслів на “правильні” (“стандартні”) та “неправильні” (“нестандартні”).

Для середньовіжнонімецького періоду властиве збереження поділу на сильні, слабкі та претерито-презентні дієслова. Однак відбуваються окремі зміни в морфологічній будові слабких дієслів: основотворчий суфікс перетворюється на частину дентального суфіксу, на відміну від попереднього періоду, коли він функціонував як самостійна морфема. Уніфікація закінчень також спостерігається в системі дієвідміни. Зокрема, у деяких дієслів співпадають форми презенсу та претериту індикативу й кон'юнктиву. Розрізнення індикативу і кон'юнктиву стає можливим завдяки внутрішній флексії, оскільки умлаут перетворюється на показник кон'юнктиву в системі сильних дієслів. Для ранньовіжнонімецького періоду характерне вирівнювання кореневого голосного в формах однини і множини претериту сильних дієслів, тому кількість основних форм дієслова скоротилося до трьох.

У сучасній нідерландській мові розрізняють сильні і слабкі дієслова, а також дієслова, яким властива особлива дієвідміна.

У сучасних ісландській, фарерській, датській і норвезькій мовах розрізняють також сильні, слабкі і претерито-презентні дієслова. Для дієслів у датській та норвезькій характерні три основні форми, як і в західногерманських мовах. В ісландській мові існують чотири основні форми сильного дієслова: інфінітив, претерит однина та множина, а також дієприкметник II. Ініціальне чергування за аблаутом у сильних дієслів

важко простежити з причини подальшого розвитку фонетичної системи. Слабкі дієслова утворюють претерит та дієприкметник II за допомогою дентального суфікса (-*d*-, -*ð*-, -*t*-). Ісландське дієслово має декілька парадигм: в залежності від характеру основи використовують закінчення -*ur*, -*rð*, -*ð*, -*t* або нульове. Сильні дієслова в сучасній шведській також мають чотири основні форми: інфінітив, претерит однини, претерит множини, супін (незмінна форма дієслова, що використовується для творення перфекту, плюсквамперфекту та інфінітиву II).

7.4. Категорії інфінітива та дієприкметника в германських мовах

Згідно з традиційною точкою зору, в давньогерманських мовах існували такі віддієслівні імена – інфінітив, дієприкметник I, дієприкметник II та віддієслівне ім'я на -*ung*, -*ing*.

Інфінітив позначав дію без вказівки на процесуальність, часові, видові, модальні та станові відношення. Існували дві форми інфінітива – незмінювана (проста) та змінювана після *tō*, що походять із відмінюваних іменників дії середнього роду, що мали кореляти *-*ennes* та *-*enne*. Змінюваний інфінітив, оформлений прийменником: двн.-англ. *tō*, двн.-в.-нім. *zu*, *zi*, двн.-сакс. *zu*, притаманний лише західногерманським мовам (І.Є.Снісаренко). Початковим значенням цих прийменників була позначення напрямку або мети. В давньоісландській мові змінювана форма інфінітива зафіксована з часткою *at* (Ю.О.Жлуктенко). Незмінюваний інфінітив є іменним спадком протоіндоєвропейських відмінюваних форм із суфіксом *-*ono*, який відбився в протогерманських і давньогерманських мовах як -*an*: і.-є. **bher-ono-m* > герм. **ber-ana-m* > гот., двн.-англ., двн.-в.-нім. – *beran* 'нести' (С.Рот).

Різниця між змінюваною та незмінюваною формами в давньоанглійській мові зникає до кінця давньоанглійського періоду, тому *tō* перетворюється на формальний показник інфінітива, втративши своє прийменникове значення. Варто зазначити, що давньоанглійський незмінюваний інфінітив, поширений у мові VII–XI ст., хоча і використовують у *Manuscript E* (1085), однак у подальших записах не зафіксований. На погляд О.Фішер, він перестав існувати з огляду на редукацію закінчень. Вважається, що розвиток і перетворення власне прийменника *to* перед інфінітивом на інфінітивний маркер є результатом процесу *граматикалізації* – явища паралельного послаблення значення й форми допоміжного слова; а далі – його трансформацію на елемент, позбавлений власного значення і прилаштований до головного дієслова на позначення його граматичної ролі (А.Мейє). Щодо німецької мови, то *zu* перетворився на формальний показник лише в нововерхньонімецькій

період.

Дієприкметник є за походженням віддієслівним прикметником, який існував у германських мовах у двох формах: дієприкметник теперішнього часу (перший) і дієприкметник минулого часу (другий). Дієприкметник I утворений від основи теперішнього часу сильних і слабких дієслів за допомогою суфікса *-nd(e)*. Дієприкметник II мав два різних суфікси у сильних (*-n*) та слабких дієслів (*-d, -p, -t*). Дистинктивними ознаками, покладеними в основу опозиції 'дієприкметник I – дієприкметник II', є 'активність : : пасивність'. Напр.: гот. *nimands* 'беручий', *nimans* 'взятий'. М.М.Гухман зауважує: "У дієприкметника I ознака дається як така, що минає, протікає, змінюється, у дієприкметника II ознака характеризується переважно поєднанням даності й результативності". Форми дієприкметника I та II узгоджувалися з парадигмою, типовою для прикметника тієї чи іншої германської мови. Їх подальший розвиток в окремих германських мовах виявляв залежність від граматичних класів віддієслівних імен (наприклад, герундія в англійській мові).

Показником видового змісту завершеності процесу був у германських мовах також префікс гот. *ga-*, двн.-англ. *ge-*, двн.-в.-нім. *ga-, gi-*, двн.-сакс. *gi-*, що додавали до дієприкметника II або інфінітива. Напр.: двн.-в.-нім. *liggen* 'лежати' – *galiggen* 'лягти'. Згодом цей префікс зберігся лише в німецькій мові.

У давньоанглійській мові існували віддієслівні імена, утворені від сильних і слабких дієслів за допомогою *-ing* та *-ung* (герм. **-ungō, *-ingō* пор. також і.-є. **-nkā, *-enkā*). За допомогою суфікса *-ing* утворювалися віддієслівні імена від слабких дієслів, а за допомогою *-ung* – від сильних та слабких дієслів II класу. Напр.: *weorþung* 'шанування', *fēding* 'годування'. Протягом XIII ст. відбувається змішування форм дієприкметника I з віддієслівним іменем у зв'язку з фонетичними та синтаксичними змінами, тому цій формі згодом властивий суфікс *-ing(e)*. Причини цього пов'язують із дією механізму мовної аналогії. Варто підкреслити, що у XIII ст. частка дієприкметників I поступово зменшується на користь віддієслівного імені на *-ing(-ung)*. В.М.Ярцева вказує, що це насамперед притаманне пам'яткам північного діалекту, в якому віддієслівне ім'я було більш уживаним, ніж на півдні Англії. В німецькій мові англійським інговим формам відповідають іменники жіночого роду на *-ung*.

ВИСНОВКИ.

Дієслова в германських мовах мали такі категорії: особа (перша, друга, третя), число (однина, множина, двоїна), спосіб (індикатив, оптатив, імператив), стан (активний, медіопасивний). У подальшому в системі дієслова спостерігається зникнення двоїни. Розвиваються аналітичні

форми для вираження майбутнього часу, перфекту, тривалого способу та пасивного стану. В морфологічній класифікації дієслів розрізняють сильні, слабкі, претерито-презентні та неправильні дієслова. Неособові форми дієслова представлені інфінітивом (змінюваним та незмінюваним), дієприкметником I та дієприкметником II.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Слабкі дієслова в германських мовах (на матеріалі готської мови).
2. Сильні дієслова в германських мовах (на матеріалі готської мови).
3. Розвиток претерито-презентних дієслів в англійській (німецькій) мові.
4. Вербалії в давньогерманських мовах: їх походження та категорії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык. – Л.: Наука, 1986.
2. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньева, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьева. – М.: ГИС, 2003.
3. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
4. Гусар Н.І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002.
5. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
6. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
7. Снісаренко І.Є. Інфінітивна конструкція з прийменником *for* у середньоанглійській мові: семантика та функціонування: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2002.
8. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
9. Baugh A., Cable T. A History of the English Language. – L.; N.-Y.: Routledge, 2003.
10. Braune W., Helm K. Gotische Grammatik. – Halle (Saale): Max Niemeyer Verlag, 1952.
11. Denison D. English Historical Syntax: Verbal Constructions. – L.; N.-Y.: Longman, 1993.
12. Fisher O., Kemenade van A., Wurff van de W. The Syntax of Early English. – Cambridge: CUP, 2004.
13. Krause W. Handbuch des Gotischen. – München: Beck, 1968.

14. Lehman W.P. A Grammar of Proto-Germanic / Ed. J. Slocum. – Austin: University of Texas at Austin, Linguistics Research Center, 2005–2007. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>.
15. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
16. Rix B. Lexicon der Indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen. – Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag, 2001.
17. Rot S. Old English. – Budapest: Tankönyvkiado-Magyar MacMillan, 1992.

ДОДАТКОВА:

1. Александрова О.В. Современный английский язык: морфология и синтаксис : учебное пособие / О.В. Александрова, Т.А. Комова. – М. : Академия, 2007.
2. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963.
3. Адмони В.Г. Основы теории грамматики / Под. общ. ред. В.М. Жирмунского (отв. ред.) и др. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.
4. Андрушенко О.Ю. Засоби експлікації інструментальності у ранньоновоанглійських писемних пам'ятках // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 27. – С. 145–148.
5. Andrushenko O. Diachronic Approach to the Study of Present and Past Perfect Progressive // Recent Trends in Language and Literature Studies: Insights and Approaches: 3rd Ukrainian Society for the Study of English Symposium, October 6-8, 2005: Abstracts. – Kyiv, 2005. – P. 6–7.
6. Andrushenko O. Functional Dynamics of Perfect Forms in the Second Half of the 17th Century // The 10th Annual National TESOL Ukraine Convention: Book of Abstracts, Lviv–Kyiv 2005. – Kyiv, 2005. – P. 65–66.
7. Андрушенко О.Ю. Функціональний статус перфектних форм у ранньоновоанглійському періоді // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – № 22. – С. 96–99.
8. Багдасарова Э.В. Глагольная лексика в современном английском языке: этимологический, словообразовательный и семантический аспекты (на основе словаря The Oxford Dictionary of Current English): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ростовский гос. пед. ун-т. – Ростов, 2006.
9. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
10. Блинов А.В. Краткий курс готского языка: учебное пособие. – М.: Фил. фак. МГУ, 2002.
11. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука.– 1984.
12. Гельберг С.Я. Курс истории английского языка. – Ижевск: Издат. дом

- «Удмуртский университет», 2002.
13. Дубинин С.И. Готский язык / С.И. Дубинин, М.В. Бондаренко, А.Е. Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
 14. Ершова И.А. Введение в германскую филологию. Учебное пособие. – М.: МГУ, 1997–2002. – Ч. 1–3.
 15. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. – Л.: Наука. – 1976.
 16. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
 17. Жлуктенко Ю.А., Двужилов А.В. Фризский язык. – К.: Наукова думка, 1984.
 18. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
 19. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1985.
 20. Козаржевский А.Ч. Учебник древнегреческого языка. – М.: “Греко-латинский кабинет” Ю.А. Шичалина, 2002.
 21. Козаржевский А.Ч. Учебник латинского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
 22. Левицкий В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
 23. Матвеева Е.А. История английского языка. – М.: Тезаурус, 2006.
 24. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
 25. Москальская И.О. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959.
 26. Москалюк Н.В. Критерії розмежування дієприкметника теперішнього часу, герундія та віддієслівного іменника // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: VI Міжнар. наук. конф. Харків, 1 лют. 2007 р. – Харків, 2007. – С. 231–232.
 27. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006.
 28. Прокош Э. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954.
 29. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, 2002.
 30. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.

31. Сидоренко С.І., Андрушенко О.Ю. Формальний стан і функціональний діапазон дієслівних перфектних форм у творах Дж. Чосера // Вісник Житомирського державного педагогічного університету. – 2004. – № 14. – С. 231–235.
32. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. – М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1955.
33. Смирницкий А.И. Лекции по истории английского языка. – М.: Добросвет КДУ, 2006.
34. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
35. Тарасова Е.В. Языковое поле темпоральности в синхронии и диахронии: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / Краснодарский гос. ун-т. – Краснодар, 1993.
36. Федосеев В.А. Предложения с предикатами оценки // Русский язык в школе. – 1998. – № 2. – С. 95–99.
37. Хлебникова И.Б. Введение в германскую филологию. – М.: ЧеРо, 2001.
38. Ярцева В.Н. Историческая морфология английского языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960.
39. A Comprehensive Grammar of the English Language / Ed. by Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. – L.; N.-Y.: Longman, 1985.
40. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
41. Andrushenko O.Yu., Sydorenko S.I. The Formal State and the Functional Value of Perfect Forms in the History of English // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: зб. наук. праць. – Житомир, 2004. – С. 125–132.
42. Baker P.S. Introduction to Old English. – Oxford: Blackwell, 2003.
43. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
44. Brugmann K., Delbrück B. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. – Straßburg: Trübner, 1904–1906.
45. Bubyk W.W. Geschichte der deutschen Sprache. – K.: Vyšča Škola, 1983.
46. Buniyatova I. On the History of Prepositional Infinitive in English: a Case of Early Grammaticalization? // Recent Trends in Language and Literature Studies: Insights and Approaches. 3rd Ukrainian Society for the Study of English Symposium. Kyiv, 6–8 Oct. 2005. – P. 8–9.
47. Curme J.O. English Grammar. – N.-Y.: Barnes & Noble, 1966.
48. Freborn D. From Old English to Standard English. – Ottawa: University of Ottawa Press, 1992.
49. Gelderen E. History of the English Language. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006.

50. Hutterer C. J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
51. Jellinek M.H. Geschichte der gotischen Sprache. – Berlin; Leipzig, 1926.
52. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. – L.: George Allen & Unwin LTD, 1954. – Vol. 4. – Part V. Syntax.
53. Kilpiö M. Passive Constructions in Old English Translations from Latin (with Special Reference to the OE Bede and the Pastoral Care. – Helsinki: Societé Néophilologique, 1989.
54. Mitchell B., Robinson F.C. A Guide to Old English. – Malden (Mass.): Blackwell Publ., 2001.
55. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.
56. Mugglestone L. The Oxford History of English. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
57. Mustanoja T.F. A Middle English Syntax. – Helsinki: Societé neophilologique, 1960. – P. I. Parts of Speech.
58. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
59. Robinson O.W. Old English and its Closest Relatives. A Survey of the Earliest Germanic Languages. – London: Routledge, 1993.
60. Sweet H. A Short Historical English Grammar. – Cambridge: CUP, 2001.
61. Sweet H. An Anglo-Saxon Primer: With Grammar, Notes and Glossary. – Oxford: Clarendon Press, 1980.
62. The Germanic Languages / König E. der Auwera J. – L.; N.-Y.: Routledge, 1994.

Розділ 8.

СИНТАКСИЧНА СИСТЕМА ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

- 8.1. Основні характеристики індоєвропейського синтаксису.
- 8.2. Просте речення в давньогерманських мовах.
- 8.3. Ускладнення простого речення нефінітними конструкціями.
- 8.4. Складне речення в давніх германських мовах.

8.1. Основні характеристики індоєвропейського синтаксису

Згідно з Дж.Грінбергом, логічно можливе існування шести типів порядку слів: SVO, SOV, VSO, VOS, OSV, OVS (де S – суб'єкт, V – предикат (дієслово), O – об'єкт). У більшості сучасних мов світу панівною є одна з трьох моделей порядку слів: 1) VSO, 2) SVO, 3) SOV. У праіндоєвропейській спочатку основним був OV порядок слів. Після розпаду індоєвропейської спільності порядок слів змінився на протилежний – VO.

Відповідно до принципів структурної організації праіндо-

європейського речення, Ю.С.Степанов виокремлює шість його типів. В теорії В.Леманна просте речення в індоєвропейській мові-основі складалося з дієслова та одного або декількох об'єктів. Суб'єкт, а також прислівники часу, місця та способу були факультативними. Ж.Одрі реконструює такі типи простого речення в мові-основі: 1) односкладне, 2) двоскладне; 3) трьохскладне. Односкладне, в свою чергу, членувалося на дієслівне, що містить особову форму дієслова, і номінативне, яке не має функції об'єкта. Двоскладне речення складалося з об'єкта і предиката (дієслівний або іменний). Трьохскладне речення містило суб'єкт, предикат та об'єкт, причому останній передував предикату.

Питання щодо можливості існування складного речення в праіндоєвропейській мові досі залишається дискусійним. Одні твердять, що в індоєвропейській мові-основі неможливе існування одиниці, вищої, ніж просте речення (Ж.Одрі). Г.С.Кнабе дійшов висновку, що індоєвропейське речення залишалося простим за формою, проте могло функціонувати як еквівалент складного. За О.С.Мельничуком, складнопідрядні речення виникали і формувалися частково вже в індоєвропейській прамові пізнього періоду.

В лінгвістиці відомою є теорія про два шляхи розвитку складного речення (О.П.Рифтін):

1. “перший шлях” – розвиток складнопідрядного речення шляхом поєднання низки простих на базі сурядності;
2. “другий шлях” – розвиток гіпотаксису (підрядного речення) всередині простого з його елементів (інфінітивних, дієприкметникових або дієприслівникових конструкцій).

І.Р.Буніятова доводить, що основним джерелом походження гіпотаксису в германських мовах є первісне об'єднання низки простих речень у складне поліпредикативне ціле. Щодо іншого засобу утворення складнопідрядних речень – то його сфера була досить обмеженою через слабку розвиненість системи дієприкметникових утворень, початковість формування дієслівних рис дієприкметника та інфінітива в давній період розвитку мов.

8.2. Просте речення в давньогерманських мовах

Основним типом синтаксичної мовної структури германських мов виступало просте речення: односкладне чи двоскладне. Односкладне – речення з відсутнім підметом, який міг виражатися особовою формою дієслова. Існувало також формально односкладне речення, в якому вживалося безособове дієслово, що могло позначати явища природи, відчуття, переживання людини, тощо. Особливістю безособових речень стала виражена тенденція до оформлення односкладних речень як двоскладних за допомогою введення у речення займенника-підмета, напр.: дн.-в.-нім. *ez ābandēt* ‘вечоріє’, дн.-англ. *hit hagolode seofon niht* ‘сім ночей йшов дощ’. Варто зауважити, що вживання *hit* у ролі формального

підмета в давньоанглійській мові є обмеженим: Л.І.Брівік наводить таке співвідношення речень з формальним *þær* та *hit*: 81 : : 2.

Порядок слів у давньогерманському простому реченні не був вільним. Він визначався, в першу чергу, змістом висловлення: головні члени речення розташовувалися відносно один одного в залежності від комунікативного завдання або стилістичної настанови. Отже, різні типи порядку слів співіснували, і використання того чи іншого типу було чітко визначено. За даними Р.Ласса, в рунічних написах 70% речень припадають на OV-тип (головним чином SOV), менше 20% становлять речення SVO-типу, решта – VSO-модель (в основному імперативи). Модель порядку слів VSO у давніх германських мовах служила також стилістичним засобом і вживалася у зачині, вказуючи на початок розповіді, напр.: гот. *uwas in tagun Hērōdes...* ‘був у дні Ірода...’. Значна частка речень SVO-типу свідчить про поступовий перехід германських мов від одного типологічного типу до іншого. Тому успадкований від мови-основи структурний тип протягом декількох століть повністю зникає.

У будь-якому типі простого давньогерманського речення наявність дієслова була обов’язковою. Якщо на першому місці в реченні стояли обставини, спостерігалася інверсія – зворотній порядок слів OVS. Поступово ці обставини (прислівники місця та часу) перетворювалися в виключно формальний маркер, на основі якого, наприклад в англійській мові, пізніше розвинулася конструкція *there is/are*.

У давньогерманському простому реченні існували такі члени речення: підмет, присудок, додаток, означення й обставина (В.В.Левицький).

Підмет у давньогерманських мовах виражався іменником, займенником, інфінітивом.

Присудок міг бути дієслівним та іменним. Складний дієслівний присудок складався з модального дієслова й інфінітива або різних дієслів ‘починальної’ семантики, напр.: гот. *dugann Jesus qipan* ‘почав Ісус говорити’. Складений іменний присудок утворювали дієслово-зв’язка та іменник, прикметник або дієприкметник, напр.: днн.-в.-нім. *ih bim alt* ‘я є старим’.

Додаток міг бути прийменниковим і безприйменниковим.

Означення могло виражатися прикметником, дієприкметником, займенником чи числівником. Окрім цього, в ролі означення міг вживатися іменник у родовому відмінку. Означення знаходилося як у препозиції, так і у постпозиції до означуваного слова.

Обставини виражалися найчастіше прислівниками, конструкціями іменник+прийменник, інфінітивом з прийменником.

8.3. Ускладнення простого речення нефінітними конструкціями

Просте речення могло ускладнюватися різними дієприкметниковими та інфінітивними конструкціями. Зокрема, в готській мові це, так звані, абсолютні конструкції:

2) абсолютний давальний, ядро складає сполучення дієприкметника І і займенника в давальному відмінку, які обидва залежать від дієслова-присудка. Напр.:

гот. dalath þhan atgaggandin imma af fairgunja laistidedun afar imma iumjons – “Коли він зійшов із гори, за ним слідувала велика кількість людей”.

3) абсолютний знахідний, вживаний рідше – ядро складають дієприкметник І і займенник у знахідному відмінку, напр.:

гот. Ūsgaggandan þan ina in daur, gasalv ina anþara – “Його, що виходив з воріт, побачила інша”.

4) абсолютний називний. Напр.:

гот. Jah waurþans dags gatils... – “Коли настав зручний день (=ставши зручним день)”.

5) знахідний з інфінітивом – вживався після дієслів зі значенням *чути, бачити, знати*, напр.:

гот. Hausideduþ ina siukan – “Ви чули, що він хворіє”.

двн.-англ. ic hyrde hīe secgan – “я чув, що вони говорили”.

двн.-в.-нім. daz hōrtih ralhōn – “я чув, що про це розповідали”.

Походження цих конструкцій у давніх германських мовах залишається нез’ясованим. Найпоширенішим є припущення, що вони є кальками з латинської і грецької мов. Однак теза про запозичення, наприклад, абсолютної давальної конструкції в готській мові з грецької є недостатньо аргументованою, оскільки в грецькій повністю відсутня конструкція із суб’єктом у давальному відмінку.

8.4. Складне речення в давніх германських мовах

Як відомо, існують такі типи складних речень: складносурядне та складнопірядне. В лінгвістиці панує думка, що в германських мовах складні речення існували ще в дописемний період. Складне речення утворювалося на основі низки простих речень за допомогою сполучників або безсполучникового зв’язку. В германських мовах засвідчені приклади складних речень з такими сурядними сполучниками: двн.-англ. *and* ‘і’ *orþe* ‘або’, *ac* ‘але’; двн.-в.-нім. *inti*, *ioh* ‘і’, *ouh* ‘також’; двн.-ісл. *ok* ‘і’, *eða* ‘або’.

Як зазначалося вище, складнопірядне речення виникає на основі складносурядного, що властиве усім індоєвропейським мовам. Деякі дослідники пов’язують розвиток складнопірядних речень із введенням писемності та розвитком канцелярського та книжного стилів мовлення. Згідно з І.Р.Буніятовою, становлення експліцитного гіпотаксису можна представити у такий спосіб: атрибутивні конструкції => асиндетичні конструкції типу апокойну => підпорядковані речення, що вводяться особовими займенниками => відносні речення, оформлені сурядними сполучниками в сполученні з дейктичними елементами => відносні речення з дейктичними елементами => відносні речення, що вводяться власне релятивними маркерами.

Головною формальною ознакою залежного компоненту складнопідрядного речення є підрядні сполучники і сполучні слова. До факультативних ознак підрядності належать: 1) використання особливого порядку слів в головному і підрядному реченнях; 2) використання умовного способу дієслів у підрядному реченні; 3) певний порядок розташування зв'язаних між собою речень; 4) вживання лексико-морфологічних засобів.

Основними типами підрядних речень у давніх германських мовах були такі:

- 1) присубстантивно-означальні: відносні (релятивні) або комплементарні (додаткові);
- 2) придієслівно-означальні: мети, причинові, умовні, допустові, темпоральні, порівняльні, питальні, заперечні, локативні.

Дані стосовно структури сполучникового складу для кожного типу наведено в табл. 6 (за [Буніятова 2003: 240-243]).

Таблиця 6

Сполучниковий склад для різних типів давньогерманських підрядних речень

Присубстантивно-означальні підрядні			
Відносні (=релятивні) сполучникові засоби			
<i>готська</i>	<i>давньоанглійська</i>	<i>давньо-верхньонімецька</i>	<i>давньо-ісландська</i>
ei, saei, soei, þatei, sah, soh, þatuh, sei, þan, þanei, izei, þei, unte	se, seo, þæt, þ(e), þær	der/ther, dass/thaz, diu/thiu, der/dar, ther, thar, de, the	er (es), sa, su, þat, hvat, hverr+sem, en
Сполучникові засоби, які вводять комплементарні речення			
ei, þatei, þei, hwa, hwaiwa	þæt, þæt ... þe, þ(e), hwæper ... þe	dass/thaz, und(e), so	at (sa, su, þat ... at), er (es)
Придієслівно-означальні підрядні			
Темпоральні сполучникові засоби			
ei, þan, miþþanei, faurþizei, unte, þande, biþe, swe	þa, þonne, þær, þenden, þe hwile þe, siþþan, swa lange swa, æfter þæm (þe), þæs þe, sona swa (þa, mid), ær (þæm (þe)), of (þæt), hwænne	tho, danne/thanne, dar/thar, in diu/thiu, mit diu/thiu, sid, so, also, so (h)wanne (so), so sliumo so, so erist so, unz, er, al die wila so, (h)wanne/ (h)wenne, bifora, in diu/thiu thaz	er (es), er (es)+ þa, þa + er (es), þar sem, þegar/ siðan/meðan er, til þess er, eptir þat er, i/fra þvi er
Локативні сполучникові засоби			

ei, þadei, þarei, þei+ þishwaduh	þær, hwer, swa huer	dar/thar, do/tho, ...dar/thar	er (es)+þa/ þangat/þaðan, sem+þa/ þangat/þaðan
Причинові сполучникові засоби			
ei, unte, þande, for, (ni)þei	for þæm (þe), for þy/þi (þe), nu, þa, siþþan, mid þy/þæm, þonne, þæt, swa, þe	hwanta, bithiu, nu, sid, so, mit diu/thiu, dass/thaz, dar/thar, thuruh	þvi at, af þvi at, /fyrir/ með/við þvi at, er (es)
Сполучникові засоби мети/результату			
ei, þei	þæt, swa þæt(te), to þæm (...) þæt(te), for þæm (...) þæt, þy læs (þe)	dass/thaz, thuruh, zi diu/thiu, daz/thaz	at, at+till þess at, swa
Сполучникові засоби порівняння			
swa, swe, swaei, swaswe, þan, þau, þauh	þon/þy/þe ... þe, swa (swa) (...swa), þan(ne), þonne	danne/thanne, also, so	sem, sem+sva, en/an, þess (þvi)
Умовні сполучникові засоби			
jabai, nibai, niba, þande	gif, butan, gif... ne, nymte/nemne	ob, ibu, iba, ob(a), ubi, dass/thaz, niba, nibu, noba, nu, so, so (h)wanne, wande	ef, nema, utan
Допустові сполучникові засоби			
þau, þauh, þauhjabai, ei	þeah (þe)	doch, mit thiu, so, sowie, swie, oba	þott, þoat, sem swa
Питальні сполучникові засоби			
hwas, hwas hwo, hwar, hwarjis, hwaþ, hwarde, hwaþar, hwaþro	hwæðer, hwa, hwæt, hwelc, hu, hwær	Ibu, oba, hwar, hwass, hwer, hwedar	hverr, hvi, hvat, hvarr, hvert, hvaar, hvaðan, hve, hversu, nær, hvernveg, hvert

ВИСНОВКИ.

У германських мовах існували прості і складні речення. Основним типом порядку слів у простому реченні був SOV-тип. Просте речення могло ускладнюватися нефінітними конструкціями: дієприкметниковими та інфінітивними.

У давніх германських мовах зафіксовані такі типи складних речень: складносурядне та складнопідрядне; останнє виникає на основі складносурядного речення. Основними типами підрядних речень були

присубстантивно-означальні та придієслівно-означальні.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Типологія порядку слів простого і складного речень (SOV, SVO, VSO).
2. Основні структурні моделі давньогерманського складнопідрядного речення.
3. Ускладнення простого речення нефінітними конструкціями.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963.
2. Адмони В.Г. Развитие структуры простого предложения в индоевропейских языках // Вопросы языкознания. – 1960. – № 5. – С. 22–33.
3. Буниятова И.Р. Принципы организации сложноподчиненного предложения в германских языках (исторический аспект) // Язык и культура. Культурологический компонент языка. – Вып. 4. – К.: Изд. Дом Дмитрия Бураго. – 2002. – Ч. 1. – С. 45–55.
4. Буниятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIII ст.). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003.
5. Гринберг Дж. Некоторые грамматические универсалии, преимущественно касающиеся порядка значимых элементов // НЗЛ. – Вып. 5. – М., 1970. – С. 114–162.
6. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
7. Дресслер В. К вопросу о реконструкции индоевропейского синтаксиса // НЗЛ. – Вып. 21. – М., 1988. – С. 409–432.
8. Иофик Л.Л. Сложное предложение в новоанглийском языке. Л.: Изд-во ЛГУ, 1968.
9. Кнабе Г.С. Еще раз о двух путях развития сложного предложения // Вопросы языкознания. – 1955. – № 1. – С. 108–116.
10. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
11. Леман У.П. Из книги "Протоиндоевропейский синтаксис" // НЗЛ. – Вып. 21: Новое в индоевропеистике. – М. – 1988. – С. 351–408.
12. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. – К.: Наукова думка, 1966.

13. Рифтин А.П. О двух путях развития сложного предложения в аккадском языке // Советское языкознание. – Л.: Наука, 1937.
14. Семененко Г.М. Підрядні речення обставини причини в давньоанглійській мові: структура та функціонування: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2003.
15. Allen C. Topics in Diachronic English Syntax. – N.-Y.; L.: Garland Publishers, 1980.
16. Lehman W.P. A Grammar of Proto-Germanic / Ed. J. Slocum. – Austin: University of Texas at Austin, Linguistics Research Center, 2005–2007. URL: <http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pgmc00.html>.
17. Lehman W.P. Proto-Indo-European Syntax. – Austin: University of Texas Press, 1974.
18. The Germanic Languages / König E. der Auwera J. – L., N.-Y.: Routledge, 1994.

РЕКОМЕНДОВАНА:

1. Александрова О.В. Современный английский язык: морфология и синтаксис: учебное пособие / О.В. Александрова, Т.А. Комова. – М. : Академия, 2007.
2. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык. – Л.: Наука, 1986.
3. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньева, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьева. – М.: ГИС, 2003.
4. Буніятова І.Р. Синтаксическая реконструкция: возможные подходы // Ukrainian Society for the Study of English: 4th Symposium. Kyiv, 10–12 Oct. 2007. – К., 2007. – С. 25–26.
5. Буніятова І.Р. Про “другий шлях” розвитку гіпотаксису в германських мовах // Вісник Київського державного лінгвістичного ун-ту. Серія Філологія. – 2002. – Т. 5, № 2. – С. 20–30.
6. Буніятова І.Р. Реінтерпретація синтаксичних одиниць як джерело походження гіпотаксису в германських і слов'янських мовах // Вісник Київського державного лінгвістичного ун-ту. Серія Філологія. – 2000. – Т. 3, № 1. – С. 74–84.
7. Буніятова І.Р. Структура синтаксичних змін германських мов // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. – Вип. 4. – 2001. – С. 129–135.
8. Вихованець І.Р., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / За ред. І.Р. Вихованця. – К.: Пульсари, 2004.
9. Гамквалидзе Т.В., Иванов Вяч.Вс. Индоевропейский язык и индоевропейцы. – Тбилиси: Из-во Тбилисского ун-та, 1984.
10. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко,

- А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
11. Ершова И.А. Введение в германскую филологию. Учебное пособие. – М.: МГУ, 1997–2002. – Ч. 1–3.
 12. Жлуктенко Ю.О., Яворська Т.А. Вступ до германського мовознавства. – К.: Вища школа, 1986.
 13. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
 14. Иванова И.П. История английского языка / И.П. Иванова, Л.П. Чахоян, Т.М. Беляева. – СПб.: Лань, 2001.
 15. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. – М.: Наука, 1988.
 16. ЛЭС – 1990: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
 17. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / Под ред., с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского; Пер. с 5-го фр. изд. Н.А. Сигал. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
 18. Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского языка. – К.: Вища школа, 1979.
 19. Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам. – М.: Языки славянской культуры, 2006.
 20. Одри Ж. Индоевропейский язык: Пер. с франц. Л.В.Иванова // НЗЛ. – Вып. 21: Новое в индоевропеистике. – М., 1986. – С. 155–168.
 21. Пауль Г. Принципы истории языка / Пер. с нем. А.А. Холодович. – М.: Изд-во иностр. лит., 1960.
 22. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
 23. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть. Морфология и синтаксис. – СПб: Летний сад, 1999.
 24. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
 25. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
 26. Степанов Ю.С. Индоевропейское предложение. – М.: Наука, 1989.
 27. Строева-Сокольская Т.В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. – Л.: Лен. гос. ун-т, 1940.
 28. Чейф У.Л. Значение и структура языка / Пер. с англ. Г.С. Щура; Послел. С.Д. Кацнельсона. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
 29. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. – М.; Л.:

- Изд-во АН СССР, Ленинградское отделение, 1961.
30. A Comprehensive Grammar of the English Language / Ed. by Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. – L.; N.-Y.: Longman, 1985.
 31. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
 32. Baron D. Case Grammar and Diachronic English Syntax. – The Hague; Paris: Mouton, 1974.
 33. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
 34. Curme J.O. English Grammar. – N.-Y.: Barnes & Noble, 1966.
 35. Fisher O., Kemenade van A., Wurff van de W. The Syntax of Early English. – Cambridge: CUP, 2004.
 36. Jespersen O. A Modern English Grammar on Historical Principles. – L.: George Allen & Unwin LTD, 1954. – Vol. 4. – Part V. Syntax.
 37. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. – London: Allen and Union Ltd., 1968.
 38. Kellner L. Historical Outlines of English Syntax. – L.: Macmillan and Co., 1892.
 39. Mitchell B. Old English Syntax. – N.-Y: University Press, 1985.
 40. Mustanoja T.F. A Middle English Syntax. – Helsinki: Societé neophilologique, 1960.
 41. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
 42. Porzig W. Die Gliederung der indogermanischen Sprachen. – Heidelberg: Carl Winter, 1954.
 43. Rot S. Old English. – Budapest: Tankönyvkiado-Magyar MacMillan, 1992.
 44. Van Dam J. The Causal Clause and Causal Prepositions in Early Old English Prose. – Groningen: Djakarta, 1957.

Розділ 9.

ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИЙ СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД: ІНДОЄВРОПЕЙСЬКА СПАДЩИНА VS. ВЛАСНЕ ГЕРМАНСЬКА ЛЕКСИКА

- 9.1. Мовні контакти.
- 9.2. Спільноіндоєвропейська лексика.
- 9.3. Власне германська лексика.
- 9.4. Запозичення з класичних мов. Шляхи запозичення.
- 9.5. Розвиток інструментальної лексики в англійській мові VII–XVII ст. як приклад історичних змін номінативних одиниць.

9.1. Мовні контакти

У мовознавстві виокремлюють такі типи контактів: адстрат, суперстрат, субстрат.

Адстрат (термін, запропонований М.Бартолі) – співіснування мов з їх взаємовпливом.

Суперстрат (термін, уперше вжитий В.Вартбургом) – мова, що нашарувалася на мову місцевого населення і розчинилася з плином часу в останньому. Прикладом цього явища слугують нормани, які, оселившись на території Франції, прийняли французьку мову, відмовившись згодом від рідної скандинавської. Загалом для норманів такий процес властивий двічі. Другий раз це відбулося під час завоювання романізованими норманами території Англії в 1066 році, коли через багато століть вони відмовилися від своєї мови на користь англійської.

Явище протилежне суперстрату називають субстрат (термін пов'язують з ім'ям лінгвіста Г.Асколі). Субстрат – мова-підоснова, яка розчиняється в нашарованій на ній мові. Зазначимо таку особливість (В.О.Звегінцев): при суперстратних явищах відомі обидва учасники “боротьби” мов – як мова переможець, так і переможена мова. Субстрат, з іншого боку, залишається невідомим, і почасти це лише ймовірна мова. Наприклад, неіндоєвропейські риси германських мов Карстен пояснює фінським субстратом, А.Мейє – невідомим індоєвропейським, Дечев та Гюнтерт – етруським, Файст – іллірійським, Браун – кавказьким (яфетичним) субстратом.

Субстрат пов'язаний із переходом однієї мови на іншу, проміжним етапом при цьому є доволі тривалий період білінгвізму – двомовності (В.І.Абаєв).

Зазначимо, що лексичний рівень зазнає найбільшого впливу щодо проникнення номінативних одиниць іншомовного походження. Менш проникними є синтаксичний та фонетичний рівні. Найменш “вразливим” рівнем є морфологічний.

9.2. Спільноіндоєвропейська лексика

За генетичною спорідненістю лексику германських мов поділяють на такі частини: 1) лексика індоєвропейського походження; 2) лексика неіндоєвропейського походження (30% усього словникового складу); 3) запозичення.

У словниковому складі германських мов виокремлюють найдавніший прошарок лексики, який відноситься до спільноіндоєвропейської епохи. Зазвичай це слова, що мають переважно конкретне лексичне значення, які експлікують навколишній світ, явища природи, необхідні для існування речі. Генетичну схожість цієї лексики визначають завдяки порівняльно-історичному методу. Сюди належать іменники, дієслова, прикметники, числівники, займенники, сполучники та прийменники.

Іменник.

Серед іменників спільноіндоєвропейського походження виокремлюють такі тематичні групи:

1) Терміни на позначення спорідненості (в основному іменники, що відносяться до типу основ на *-r*. Напр.:

скр. *bhrātā*, гр. *phrātōr*, лат. *frater*, ст.-сл. *братръ*, гот. *brōþar*, двн.-англ. *brōðor*, двн.-в.-нім. *bruoder*, двн.-ісл. *brōðir*.

У термінах спорідненості зазвичай повторюється компонент *-ter*, який розглядають як своєрідний суфікс для їх утворення.

2) Назви тварин або рослин. Спільноіндоєвропейська лексика представлена тут як назвами домашніх, так і диких тварин. Напр.:

скр. *vṛkaha*, гр. *lýkos*, лат. *lupus*, лит. *vilkas*, гот. *wulfs*, двн.-англ. *wulf*, двн.-в.-нім. *wolf*, двн.-ісл. *ulfr*.

Саме поняття 'звір' було пов'язане з поняттям 'дихати', а отже мислилося як таке, що наділене душею. Пор.: лат. *animus* 'душа', англ. *animal* 'тварина'.

Найважливішими з диких рослин були дуб, береза, бук, ясен тощо. Напр.:

і.-є. **perkʷos* 'дуб', гр. *phēgós*, лат. *fagus*, двн.-в.-нім. *buohha*.

Зазначимо, що дуб в індоєвропейських народів був священним деревом. Це дерево етимологічно пов'язане з ім'ям слов'янського бога Перуна, давньоіндійського бога дощу й грому *Parjanya*-. У давньоісландських писемних пам'ятках зустрічається ім'я матері бога грому Тора – *Fjörgyn*.

3) Назви частин тіла, зокрема 'коліно', 'вухо', 'кров', 'очі', 'серце' тощо. Напр.:

скр. *hṛd*, гр. *καρδία*, лат. *cord-*, лит. *širdis*, хет. *kardi-*, арм. *sirt*, ст.-сл. *сръдьце*, гот. *hairto*, двн.-англ. *heorte*, двн.-в.-нім. *herza*, двн.-ісл. *hjarta*.

4) Назви географічних понять та явищ природи. Напр.:

лат. *mare* 'море', лит. *mārės*, латис. *mare*, дірл. *muir*, гот. *mar-*, двн.-

англ. *mere*, двн.-в.-нім. *meri*, двн.-ісл. *marr*.

5) Назви інших предметів. Сюди належать найменування різнорідних предметів, засвідчені в германських та інших мовах. Напр.:

скр. *rátha* ‘колесо’, лат. *rota*, двн.-ірл. *roth*, лит. *rātas*, двн.-в.-нім. *rad*, двн.-фр. *reth*.

Дієслово.

Дослідження свідчать, що в індоєвропейському ареалі спільними були вираження таких понять як: *жити*, *вмирати*, *пити*, *їсти*, *спати*, *брати*, *бачити*, *чути*, *іти* тощо, а також окремі види робіт.

скр. *sváriti* ‘спати’, ст.-сл. *съпати*, гр. *húpnos* (сон), лит. *sāpnas*, двн.-англ. *sweran*, двн.-в.-нім. *swefan*.

Прикметник.

Позначення деяких кольорів, а також таких понять як ‘новий’, ‘старий’, ‘молодий’, тощо. Напр.:

скр. *rudhiráh*, гр. *éruthrós*, лат. *ruber*, ірл. *ruad*, ст.-сл. *рьдрь*, укр. *рудий*, гот. *rauþs* двн.-ісл. *rauðr*, двн.-англ. *rēad*, двн.-в.-нім. *rôt*, двн.-сакс. *rôd*, двн.-фр. *rād*.

Числівник.

Майже усі германські числівники мають індоєвропейські паралелі. Напр.:

скр. *astā* ‘вісім’, гр. *ὀχτώ*, лит. *aštuoni*, двн.-ірл. *ocht*, ст.-сл. *осмь*, гот. *ahtau*, двн.-англ. *eahta*, двн.-в.-нім. *ahto*.

Займенники.

Більшість основ германських особових, вказівних, питальних, відносних і зворотних займенників за етимологією індоєвропейські. Напр.:

скр. *ahám* ‘я’, гр. *ἐγώ*, лат. *ego*, ст.-сл. *азь*, хет. *uk*, гот. *ik*, двн.-англ. *ic*, двн.-в.-нім. *ih*.

Сполучники, прийменники.

Найбільш стійкими в процесі розвитку германських мов виявилися службові слова: прийменники та сполучники, більшість з яких має індоєвропейські корені. Напр.:

скр. *ápa* ‘від, з’, гр. *από*, лат. *ab*, гот. *af*, двн.-англ. *of*, двн.-ісл. *af*.

Лексичні ізоглоси.

Ізогласа – лінія, якою на географічних картах позначають ареал поширення певного мовного явища. Межу між мовами або діалектами встановлюють на підставі пасма ізоглос. Лексичні ізоглоси (ізолекси) – це слова, що зустрічаються в обмеженому мовленнєвому ареалі (2–3 групи мов) і не зафіксовані в інших мовах. В.Порцх виокремив такі ізоглоси:

1) германо-італійські лексичні ізоглоси (26 слів). Напр.:

лат. *labium* ‘губи’, двн.-англ. *lipra*; лат. *sparus* ‘спис’, двн.-англ. *spere*, двн.-в.-нім. *sper*.

2) германо-кельтські ізоглоси. Напр.:

двн.-ірл. *ōeth* ‘клятва’, гот. *aips*, двн.-ісл. *eidr*, двн.-англ. *ap*, двн.-в.-нім. *eid*.

3) германо-італо-кельтські ізоглоси (властиві всім 3 групам мов).

Напр.:

лат. *scutrumi* ‘щит’, двн.-ірл. *scīath*, гот. *skildus*, двн.-англ. *scild*, двн.-сакс. *skild*, двн.-фриз. *skeld*, двн.-в.-нім. *scilt*, двн.-ісл. *skjoldr*.

4) германо-балто-слов'янські ізоглоси. Напр:

прус. *siraplis*, укр. *срібло*, гот. *silubr*, двн.-англ. *seolfor*, двн.-в.-нім. *silapar*, двн.-фр. *selover*.

9.3. Власне германська лексика

Спільність як давніх, так і сучасних германських мов яскраво простежується в лексиці. В давніх германських мовах засвідчені лексичні одиниці, які не мають етимологічних паралелей в інших індоєвропейських мовах. Зазвичай це іменники, що позначають явища природи та географічні поняття, тварин, птахів, рослин, одягу, зброю, їжу, дієслова мовлення тощо. Напр.:

гот. *wérna* ‘зброя’, двн.-сакс. *wáran*, двн.-фриз. *wépin*, двн.-в.-нім. *wáfan gladius*, двн.-ісл. *vápn*.

двн.-англ. *hors* ‘кінь’, двн.-сакс. *hros*, двн.-фриз. *hars*, *hers*, *hors*, двн.-ісл. *hross*, двн.-в.-нім. *hros*.

гот. *hlaifs* ‘хліб’, двн.-англ. *hlāf*, двн.-в.-нім. *hleib*, двн.-фр. *hlēf*, двн.-ісл. *hleifr*.

гот. *goljan* ‘привітати’, двн.-ісл. *góla*, двн.-фр. *gēla*, двн.-сакс. *goljan*.

Зафіксовані в усіх або майже в усіх германських мовах лексичні паралелі дозволяють встановити один із найбільш стійких та найстаріших шарів лексики в германських мовах.

Взаємодія між групами мов германського ареалу. Історичні умови та розвиток зумовили різний ступінь близькості як між різними групами германських мов, так і між окремими мовами.

Гото-скандинавські лексичні ізоглоси. Лексичні паралелі між готською і скандинавськими мовами свідчать про їх генетичну схожість. Загальна кількість лексичних ізоглос складає 68 слів. Напр.: гот. *naus*, двн.-ісл. *nár* ‘небіжчик’; гот. *fraiſw*, двн.-ісл. *frjó* ‘сім’я’.

Західногерманські лексичні ізоглоси. Кількість ізоглос між мовами цього ареалу складає 60 одиниць. Напр.: двн.-англ. *cniht*, двн.-в.-нім. *kneht*, двн.-сакс. *kneht*, двн.-фр. *kneht* ‘слуга’; двн.-англ. *scēap*, двн.-в.-нім. *scāf*, двн.-сакс. *scār*, двн.-фр. *skēp* ‘корабель’.

Запозичена лексика в германських мовах з інших германських мов. Серед запозичень у сучасних германських мовах, зокрема в англійській та континентальних скандинавських мовах, слід виокремити слова нижньонімецького походження. Це в основному номінативні одиниці, що належать до сфер будівництва, архітектури, військової справи, торгівлі, соціальних відносин, предмети побуту тощо. Напр.: норв. *mester* ‘майстр’, від н.-нім. *meister*, норв. *krig* ‘війна’, від н.-нім. *krich*, норв. *handel* ‘торгівля’, від н.-нім. *handel*, норв. *gaffel* ‘виделка’, від н.-нім. *gaffel*,

gaffe. З середньоніжньонімецької було запозичено низку абстрактних понять. Напр.: норв. *angst* ‘страх’, від ср.-н.-нім. *angest, anxt*, норв. *lykke* ‘щастя’, від ср.-н.-нім. *gelucke, lucke*. У цей час запозичено також ряд прикметників, напр.: норв. *svak* ‘слабкий’, від ср.-н.-нім. *swak* тощо.

Помітним є вплив літературної німецької мови на скандинавські мови. Напр.: норв. *stilleben* ‘натюрморт’, *schäfer* ‘вівчарка’ та ін.

В англійській мові зафіксовані запозичення з інших германських мов. Так, протягом середньоанглійського періоду в мові з’явилася значна кількість лексем зі скандинавських мов. Напр.: ср.-англ. *sister* від сканд. *systir*, ср.-англ. *egg* від сканд. *egg*. До запозичень зі скандинавських мов належать такі іменники, дієслова, прикметники, які збереглися в сучасній англійській мові, як от: *sky, skin, skill, take, window, thrive, give, gape, ill, loose, low* тощо. Скандинавський вплив спостерігається в назвах більш ніж 1400 географічних найменувань, напр.: *Derby* (-by ‘місто’), *Althorþ* (-*thorþ* - ‘село’), *Eastoft* (-*toft* ‘оселя’).

У середньоанглійській мові запозичення з германських мов запозичення зафіксовані головним чином з середньонідерландської та середньоніжньонімецької, які стосуються таких сфер як мореплавство, комерція та промисловість. Так, запозичення з середньоніжньонімецької вперше з’являються в англійській мові у XIII ст., проте найбільша їх кількість запозичена в XVI ст. Напр.: ср.-англ. *dōten* ‘впадати в слабоумство’ з ср.-н.-нім. *doten*. Прикладами запозичень з середньонідерландської є ср.-англ. *mart* ‘базар’ з ср.-нідерл. *marct*, ср.-англ. *spole* ‘шпулька’ з ср.-нідерл. *spoele*, ср.-англ. *sledde* ‘сани’ з ср.-нідерл. *sledde*. Протягом XVII–XVIII ст. у мові з’являються нові нідерландські лексеми, які пов’язані, головним чином, з мореплавством та живописом, напр.: *dock, reef, skipper, yacht, landscape* тощо.

Починаючи з XVIII ст. у нововерхньонімецькій зафіксовані запозичення з англійської мови. Вони стосуються таких сфер як суспільно-політичне життя, торгівля, промисловість, фінанси, мореплавство, спорт тощо. Напр.: нім. *Bill*, пор. англ. *bill*, нім. *Interview*, пор. англ. *interview*, нім. *Kabine*, пор. англ. *cabine*, нім. *Export*, пор. англ. *export*, нім. *Obligation*, пор. англ. *obligation*, нім. *Dandy*, пор. англ. *dandy*, нім. *Tennis*, пор. англ. *lawn-tennis*.

Найінтенсивніше процес запозичення нових лексем германськими мовами з англійської відбувається після другої світової війни. Запозичені лексеми відносять до різноманітних сфер життя. Напр.: *radar, laser, service, computer, bestseller, babysit, make-up* і т.д. Зазвичай ці слова проникають в інші германські мови з американського варіанту англійської мови.

9.4. Запозичення з класичних мов. Шляхи запозичення

Найдавнішими негерманськими племенами, з яким стикнулися германці, були племена кельтів, свідченням чого є запозичення з кельтських мов. Серед запозиченої лексики виокремлюють правові,

військові й соціальні терміни. Напр.:

кельт. **rīg*, галльськ. *rīx* ‘правитель’, гот. *reiks*, днн.-англ. *rēce*, днн.-в.-нім. *rīhh*, днн.-ісл. *rīkr*, днн.-сакс. *rīki*.

Кельтські слова в германських мовах свідчать, що в епоху їх запозичення племена кельтів знаходилися на вищому щаблі розвитку.

Найдавніші запозичення з латинської мови відносять до епохи перебування германців на континенті (перший прошарок латинських запозичень). Так, у римлян були запозичені назви рослин, зброї, домашнього начиння, продуктів харчування, взуття, військова термінологія, предмети побуту. Напр.: лат. *vīnum* ‘вино’, гот. *weīn*, днн.-англ. *wīn*, днн.-в.-нім. *wīn*, днн.-ісл. *vín*.

В епоху християнізації германців у різних германських мовах з’явилися запозичення пов’язані з релігією та навчанням (другий прошарок латинських запозичень). Напр.: лат. *missa* ‘меса’, днн.-англ. *mæsse*; лат. *schola* ‘школа’, днн.-англ. *scōl*. За походженням це, в основному, грецькі слова, які потрапили в германські мови через латину. Лексика грецького походження зустрічається насамперед у готській мові, оскільки готи перейняли християнство від Східної римської імперії. Латинські запозичення в подальшому пов’язані з розвитком кожної германської мови окремо.

9.5. Розвиток інструментальної лексики в англійській мові VII–XVII ст. як приклад історичних змін номінативних одиниць

Вивчення розвитку лексичних одиниць в історичній перспективі доцільно відстежити на певній тематичній групі найменувань, якими є засоби вираження інструментальності.

Цілеспрямована діяльність людини з моменту створення перших примітивних знарядь праці та зброї пов’язана із закріпленням у її свідомості виявлених та успішно використаних властивостей предметів, явищ природи та процесів. “Інструментальна” лексика являє собою динамічну та відкриту систему, в складі якої домінують Знаряддя – предмети, що передбачають певний Спосіб їх використання. Чим більшою є спеціалізація Знаряддя для виконання конкретної дії, тим тісніший зв’язок між предметом та втіленим у ньому Способом. Однак у своїх діях суб’єкт може застосовувати значно більший перелік предметів – okazіональні Знаряддя. Окрім того, Спосіб виконання цілеспрямованої дії іноді відрізняється від загальноприйнятих. Зрозуміло, що при такому підході вивчення лексичних засобів вираження інструментальності слід пов’язувати з їх функціонуванням у конкретних інструментальних ситуаціях (ІС) висловлення. Обов’язковими учасниками ІС є суб’єкт (Агенс), дія (предикат), об’єкт (Пацієнс) та Інструмент, причому роль предиката у формуванні інструментальних відносин визначальна. ІС варіюються відповідно до видів цілеспрямованої діяльності суб’єкта:

інструментальна ситуація перетворення, пізнання, оцінки або спілкування.

Категорія інструментальності має складну "внутрішню" будову – ієрархічну структуру семантичної варіативності. Інтегруючись за спільною ознакою посередника в цілеспрямованій дії суб'єкта на об'єкт, субкатегоріальні різновиди Інструментальності (Знаряддя та Спосіб) у свою чергу варіюються відповідно до комплексу диференційних ознак. Для Знаряддя – це "дискретність / недискретність", "істота / неістота", "особа / неособа", "відчужуваність / невідчужуваність", та "наявність власної енергії". Спосіб варіюється за ознаками: "власне дія", "використання стану", "використання відносин", "використання властивостей".

Лексика на позначення Інструменту перетворення

У процесі перетворення об'єкта суб'єкт може впливати на нього фізично, соціально або психічно. Відповідно Інструмент перетворення представлений одним із варіантів: Інструмент фізичного, соціального та психічного впливу.

Лексичні засоби реалізації фізичного впливу. Вони тісно пов'язані з головними сферами людської діяльності (виробництво, побут, транспорт, війна, лікування тощо), що спонукає нас класифікувати їх за тематичними ознаками.

Інструментальна лексика сфери війни. Найбільш поширена у пам'ятках писемності давньоанглійського періоду. З історичних писемних джерел відомо, що за давніх часів існували так звані "зброярі" – ремісники, які спеціалізувалися на виготовленні зброї. Від цього часу, ймовірно, розпочинається усвідомлене людством формування і розвиток організації озброєння як виду цілеспрямованої предметно-трудої діяльності (Р.Н.Канафиев, В.А.Куликов). У ранньому середньовіччі ідеалом воїнства були бойові походи, криваві сутички, героїзм та доблесть. Справжньою людиною вважали того, хто прагнув померти тільки в бою. Військова діяльність відігравала в суспільстві англосаксів провідну роль (І.Р.Буніятова). Отже, не випадково, що найменування зброї (відчужуване Знаряддя-неістота) притаманні творам давньоанглійського періоду.

Головним видом зброї у VII–XI ст. був меч. У давньоанглійських пам'ятках лексема "меч" представлена різноманітними лексико-семантичними варіантами. Напр.: *sweord* – "меч", пор.: O.Sax. O.Frs. *swerd*, OHG *swert*, ON: OI *sverð*; *mece* – "клинок", пор.: Goth. *méki*, O.Sax. *máki*, OI *mækir*; *heoru-hóciht (sweord)* – "вигнутий меч", *orde geræht* – "гострий меч". У поетичних творах "меч" нерідко асоціюють з війною або битвою. Напр.: *hilde-wæ-acute (hild* – "війна") – "зброя війни", *hilde-bil* – "знаряддя битви", від OE *hild* – "війна" + OE *bil* пор.: O.Sax. *bil*, Dut. *bijl*, MHG *bíle*, *bíl*, OHG *bihal*, *bial*, Skr. *bil* – "ділити"; *hildewæpnum* – "військова зброя", пор.: Goth. *wépna*, O.Sax. *wápan*, O.Frs. *wépin*, OHG *wáfan gladius*, OI *vápn*.

Спорадично меч наділений певними магічними рисами, напр.: *incyclaf* – “велична реліквія”, *hildeleoma* – “войовничий промінь”, пор.: O.Sax. *liomo*, OI *ljómi* – “промінь”; *wrætlic sweord* – “дивний меч”.

Мечі англосаксів мали високий статус лицарської зброї. Лише славетні воїни могли опанувати мистецтво володіння мечем (Д.Гардінг, Р.Грей). Це, на наш погляд, пояснює ту надзвичайну увагу, яку приділяли цьому виду зброї в героїчному епосі, напр.: *Beowulf*, *The Battle of Brunanburh*, *The Battle of Maldon* тощо.

Зброєю простих воїнів найчастіше були цеп, спис, сокира, молот: *ax* – “сокира”, пор.: O.Sax. *acus*, Dut. *akse*, OHG *achus*, Goth. *aqizi*, Dan. *ökse*, Swed. *уха*, ON *öx*, L *ascia*; Gk. *ἀξίμη*; *dareð* – “легкий спис”, пор.: OF *darz*; *eofer-spreót* – “спис для полювання на вепрів”, пор.: OE *eofer*, OHG *ebur*, OI *jöfurr* – “вепр” + OE *speót*, Du. *spriet sprit*, Dan. *sprød*, Swed. *spröt* – “жердина”; *hamor* – “молот”, пор.: O.Sax. *hamur*, OI *hamarr*, OHG *hamar*; *racente* – “цеп”, пор.: OHG *rahhinza бага*, OI *rekendr*. Напр.:

ДВН.-АНГЛ. *Bordweal clufan*, | heowan heapolinde hamora lafan, | *afaran Eadweardes* (*The Battle of Brunanburh*, 5-7) – “Через міцну стіну [вони] проклали собі шлях, розсікли щити залишившимися молотами”.

Цеп (дві з’єднані палиці) зазвичай застосовувала кіннота. Бойові молоти та сокири на полі битви використовували піші воїни. Молотами руйнували обладунки ворога; сокира – це зброя з одним (*ceorfæx* – “широка сокира”) або двома (*twibill*) лезами та важким вигнутим сокирищем. Списи були зброєю піхоти та кавалерії, причому остання застосовувала переважно важкі списи (пики): *spere* – “пика”, пор.: O.Sax. *sper*, O.Frs. OHG *sper*, OI *spjör*. Піші воїни у бою кидали у ворога легкі списи (дротики): *gar* – “легкий спис, дротик”, пор.: O.Sax. *gér*, OHG *gér*, OI *geirr*. Вразити ворога на відстані англосаксонські воїни могли за допомогою лука та стріл (А.В.Куркін): *fla* – “стріла”, пор.: OI *fleinn* – “легкий спис”; *flán-boga* – “лук”.

Індивідуальною зброєю воїна були кинджал та щит. Напр.: *culter* – “кинджал”, пор.: L *culter*, Skr. *krit* – “різати”; *scild* – “щит”, пор.: Goth. *skildus*, O.Sax. *skild*, O.Frs. *skeld*, OHG *scilt*, OI *skjöldr* L *scutrumi*; O.Irish *scīath*. Потужною зброєю заgonу воїнів була баліста, яку використовували для метання каменів. Напр.:

ДВН.-АНГЛ. *Pa het he mid þæm palistas mid þæm hie weallas bræcon þonne hie on fæstenne fuhton* (Oros., 175) – “І він тоді дав наказ балістам, якими вони розбили стіни, коли билися проти [людей] у фортеці”.

Окрім спеціалізованих, нами виявлені лексичні засоби на позначення
оказіональних Знарядь. Напр.:

двн.-англ. þa for lufan dryhtnes | Stephanus wæs stanum worpod (Elene, 491-92) – “За свою любов до Господа Стефана закидали камінням”.

Досить поширені у писемних пам’ятках давньоанглійського періоду
Знаряддя, наділені власною енергією. Напр.: *bronde forbærnan* –
“поглинути вогнем”; *gledum forgrunden; mid fyre ontendon* – “знищити
вогнем”; *wælfyre wearpan* – “кидати смертельним вогнем”; *born bord wip
rond byrne* – “спалити лавиною вогню”; *þrosme beþehte* – “викликав ядуху
димом”.

Зброєю нерідко є частини тіла істоти (невідчужувані Знаряддя):
mundum brugdon – “вдарити руками”; *fyst* – “кулак”, пор.: O.Frs. *fest*, Dut.
vuist, MHG *vúst*, OHG *fúst*, Dan. *pust*, Swed. *pust*, OI *pústr*; *handa forwurþan* –
“гинути від руки”; а також Знаряддя-істоти: *scipherge* – “команда корабля”;
here – “військо противника”, пор.: Goth. *harjis*, O.Sax. *heri*, O.Frs. *hiri*, *here*,
OI *herr*, OHG *hari* Gk. *κοίρανος*; *fyrd* – “військо”, пор.: O.Sax. *fard*, O.Frs. *ferd*,
MHG *vart*, OHG *fart*, Dan. *fart*, *færd*, Swed. *fart* OI *ferð* та ін. Напр.:

двн.-англ. Ac þæs on morgene Titus heora lad teow þe odre noman wæs
haten Qui[n]tius, hie mid firde gesohte (Oros., III, IV, 105) – “Як от
зранку Тіт, їх володар, чиє друге ім’я було Квінтіліан атакував їх за
допомогою армії”.

Звернемо увагу на те, що військо в руках володаря розглядали як
своєрідне Знаряддя-істоту (С.І.Соболевський). Відомо, що у англосаксів
господар землі міг комплектувати своє військо із селян. Брак
спеціалізованої зброї селяни поповнювали за рахунок звичайних
сільськогосподарських знарядь, що у подальшому вплинуло на їх
номінацію (В.А.Куліков).

Інструментальна лексика сфери війни у ранньосередньо-,
пізньосередньо- та ранньоновоанглійському періодах іноді позначає
дискретні неспеціалізовані відчужувані й невідчужувані Знаряддя та
недискретні Знаряддя, що мають власну енергію, або не мають останньої –
речовини, зокрема отрута. Напр.:

ср.-англ. Sum smot with tre and sum wit ston (Havelok, 1843) – “Дехто
бив дерев’яним брусом [деревом], а хтось камінням”.

р.-н.-англ. That nation will I punish, saith the LORD, with the sword,
with the famine, and with the pestilence, until I have consumed them by
his hand (King James, Bible, Jeremiah, Ch. 27, 8).

ср.-англ. Me hanged up bi the fet 7 smoked heom mid ful smoke
(Chronicle, 1137) – “Мене вони підвісили за ноги та копчили їх
димом”.

(двн.-англ. Acwel ðu hine mid isene oððe mid attre (AT, X, Th. 33) –

“Вбий його мечем або отрутою”.

У пам’ятках писемності XI–XII ст. нами зафіксовані давньоанглійські найменування дискретного відчужуваного Знаряддя, які в результаті функціонального переосмислення (функціонального зсуву) позначають зброю. Напр.: XI ст. *stef*, XII ст. *staf* 1) двн.-англ. *stæf* – “тілка, різка”, 2) ср.-англ. – “палиця, різновид ударної зброї”. Окрім того, інвентар лексичних одиниць поповнюється за рахунок запозичень, зокрема з давньоісландської, напр.: *arwe* – “стріла”, пор.: ОІ *ör, örvar*; *knif* – “ніж”, пор.: ЛОЕ з ОН *cnif*, ОІ *knīfr*. Напр.:

двн.-англ. *Sume scotedon adúnweard mid arewan* (Chr. 1083) – “Деякі стріляли донизу стрілами”.

Поступово склад лексичних елементів на позначення зброї розширюється, хоча традиційна давньоанглійська лексика ще зберігається, наприклад, у XIII ст. *sword* – “меч”; *pike* – “кіл”; *sharpe* – “меч, гостра частина меча”; *shot* – “легкий спис”; *blade* – “ніж”; *spere* – “спис”. Цікаво, що інструментальна лексика сфери війни іноді представлена лексичними одиницями на позначення сільськогосподарського спорядження, яке переосмислюється як зброя (функціональний перенос). Напр.: *siðe* 1) двн.-англ. “серп”, 2) ср.-англ. “зброя з вигнутим лезом”; *forke* 1) двн.-англ. “вила”, 2) ср.-англ. “бойові вила”. На наш погляд, такий семантичний пересув пояснюється тим, що сільськогосподарське спорядження або засоби виробництва населення використовувало для оборони від нападників. Відбулося переосмислення цих денотатів на основі їх функціональної спільності, унаслідок чого вони почали позначати певні види зброї. Більшість таких прикладів наявні у писемних пам’ятках XIV–XV ст.: *sparre* 1) двн.-англ. “дерев’яний брус, що застосовують у будівництві”, 2) ср.-англ. “жердина, яку використовують як зброю”; *sickel* 1) двн.-англ. “серп для жнив”, 2) ср.-англ. “воєнна зброя із зігнутих лезом, прикріпленим до стінобитного пристрою”. Відмітимо, що поряд із позначенням зброї у мові збереглося їх первинне значення.

Іншим джерелом поповнення інвентарю лексичних одиниць для експлікації зброї є запозичення, зокрема з французької мови (паризький та нормандський діалекти). Напр.: XIII ст. *aremes* (OF) – “зброя”; *armüre* – “зброя”, пор.: OF *armüre*, від L *armatura*; *launce* – “спис”, пор.: OF *lance*; XIV–XV ст. *foin* – “вид спису”, пор.: OF *foine*; *glaive* (OF) – “пика”; *levör* – “брус, що використовують як зброю”, пор.: OF *levier*; *broche* (OF) – “легкий спис”. Окрім того, французька іноді виступала транзитним донором. У такий спосіб були запозичені з латини наступні лексеми: XIII ст. *arblast* – “арбалет”, пор.: OF *arbaleste*, AF *alblastre* з L *arcu-ballista*; XIV–XV ст. *pelote* – “ядро”, пор.: OF *pelote* та ML *pelotis, pilettus*. Це, можливо, зумовлено тим, що після Нормандського завоювання острова військо комплектували професійними воїнами, здебільшого іноземними найманцями, мовою військової служби яких була французька (Д.Лейс).

Поряд з французькими, у середньоанглійській мові спорадично зустрічаються скандинавські запозичення. Напр.: XIII ст. *gere* – “зброя”,

пор.: ОІ *görvi, gervi; wei* – “палиця”, пор.: ОІ *vog; clubbe* – “дубина”, пор.: ОІ *klubba*; XIV ст. *slinge* – “праща, рогатка”, пор.: MLG *slinge*, O.Frs. *slinge*; O.Dan. *slynge*.

Окрім індивідуальної зброї воїнів, при штурмі фортець широко застосовують складні пристрої (катапульти) для метання каміння, ядер тощо. У момент пострілу вони видавали різкий пронизливий звук, схожий на крик віслюка, тому найменування їх досить яскраві (метафоричний перенос): *asse* – “різновид катапульти”, пор.: ОЕ *assa* – “віслюк”; *onager* (L) – 1) 1308 – “дикий віслюк”; 2) 1460 – “катапульта”. Просте каміння як снаряд для катапульта у XIV–XV ст. поступилося спеціальним кам’яним ядрам: *gonne-ston* – “кам’яне ядро”. Напр.:

ср.-англ. He was sleyne with a gunneston (Higd, 455: MED) – “Він був вбитий кам’яним ядром”.

Справжньої “революції” інструментальна лексика сфери війни зазнала наприкінці XV ст. з появою вогнепальної зброї (гармат, рушниць, пістолетів). Перші гармати виготовляли із загорнутих у трубу залізних листів, що знайшло відбиток в їх номінації *canon, canoun* – “труба”, пор.: OF з It., O.It. *canonne*, зменш. від *canna* з L. Із масовим застосуванням гармат у військовій справі з’являється велика кількість їх різновидів, яким у мові середньоанглійського періоду відповідають такі лексичні елементи: *culverin* – “кульверіна”, пор.: OF *coluevrine; colver* (скор. від *culverin*); *fouler, foweler* – “різновид гармати”, пор.: OF *fouler; gonnilde, gunnilde* – “гармата”, пор.: ОІ *Gunnhildri* – “ім’я богині війни”; *ribaude, ribaut* – “рібальда”, пор.: OF *ribaut, ribaud*, ML *ribaldus, ribaudus*. Оскільки Франція займала чільні позиції у розвитку цього виду зброї, запозичення здебільшого французькі.

Процес удосконалення вогнепальної зброї продовжувався й у ранньоновоанглійський період. Поширеним найменуванням певного виду гармат стає *bombard* – “бомбарда”, пор.: OF *bombarder*. Показово, що з початку XVII ст. лексема *bombard* експлікує також Спосіб – “кидати бомби, бомбардувати”. Гармату з коротким стволом номінують *mortar* (OF) – “мортира”. Найменування легкої пересувної гармати *howitzer* – “гаубиця” з’явилося у ранньоновоанглійській мові з нідерландської *houwitser*, в яку потрапило з німецької *haubitze* та чеської *houfnice* – “катапульта”.

Поряд із гарматами у XVI ст. з’являється ручна вогнепальна зброя (рушниця та пістолети). Лексика на позначення цього виду зброї поповнювалась за рахунок переважно французьких запозичень: *musket* – “мушкет, важка рушниця піхоти”, пор.: MF *mousquette; fuse/fuze* – “рушниця з довгим стволом”, пор.: It. *fuso* – “веретено”; *dragoon* – “легка рушниця кавалерії, карабін”, пор.: F *dragon; pistol* – “пістоль, пістолет з коротким стволом”, пор.: MF *pistole*. Еволюції зазнала й холодна зброя, що знайшло відбиток у лексичних засобах її експлікації. На зміну важким мечам лицарів прийшла більш вишукана зброя дворянства: *rapier* – “шпага, рапіра”, пор.: MF *rapiere; foil* – “рапіра”, пор.: OF *fueille, L folia*. Напр.:

р.-н.-англ. I will scour you with my rapier (Shakesp., Life King Henry V, A. II, S. I).

З'явилися нові різновиди кинджалів: *poniard* – “кинджал”, пор.: MF *poinard*, OF *poignal*; *stiletto* – “стиллет”, пор.: It. *stiletto* зменш. від *stilo* – “кинджал” з L *stilus* – “гострий інструмент для письма”.

Аналіз фактичного матеріалу доводить, що у переважній більшості інструментальних ситуацій Спосіб у сфері війни представлений власне діями суб'єкта. Показово, що у писемних пам'ятках давньоанглійського періоду він описується детально, на рівні виконання конкретних операцій. Напр.:

двн.-англ. Grendel swealdest þurh had heardum clammum (Beo., 1334) – “Грендель вбив його могутнім способом, за допомогою сильної хватки”.

Окреслена тенденція зберігається у ранньосередньоанглійський період, однак, починаючи з XIII ст., експлікація Способу все частіше пов'язана з використанням конкретного Знаряддя, вираженого імпліцитно. Напр.:

ср.-англ. Brutus heom smat on mid his grime smite (Lay., Brut, 269) – “Брут поранив його сильним ударом [меча]”.

У ранньоновоанглійській мові репрезентація Способу ще більш узагальнена. Напр.:

р.-н.-англ. For by his grete cruelte he putte them alle to deth (Caxton, Game & Playe Chess, B I).

На наш погляд, це явище пов'язане із принципом мовної економії, зумовленою прагненням носіїв мови оптимізувати передачу інформації (О.Селіванова).

Поодинокими в інструментальній лексиці сфери війни є приклади Способу використання стану. Напр.:

двн.-англ. Eofer inenherd, æþeling manig | wundum awyrded (Beo., 1112-13) – “Стальний ведр [меч] багато принців вбив пораненням”.

У реченні лексема *wund* – “поранення” позначає стан людини, який призводить до її смерті.

Варто зазначити, що номінативні одиниці на позначення зброї, поширені в інструментальній лексиці давньоанглійського періоду, у середньо- та ранньоновоанглійській мовах за частотністю вживання поступаються іншим, зокрема пов'язаним зі сферою виробництва.

Інструментальна лексика сфери виробництва. Трудова діяльність людини спрямована на зміну і перетворення реального світу з метою задовольнити свої потреби та створити матеріальні або духовні цінності (К.Р.Мегрелідзе). Примітивними засобами виробництва вважають частини

тіла самої людини, що представлені у нашому матеріалі невідчужуваними Знаряддями. Напр.:

р.-н.-англ. And many other thynges made by the handes of smythes (Caxton, Game & Playe Chess, 18).

Серед неспеціалізованих засобів виробництва переважають найменування Знаряддя-істоти або недискретного Знаряддя. Напр.:

двн.-англ. He hine swiðe mid his mannan gesætte (MS E, 1095) – “І він укріпив її [стіну] своїми людьми”.

ср.-англ. Thy feete beþ defouled with the cleye and i-cutte with scharpe stones (Spec. Sacer., 107/20: MED) – “Твої ноги були очищені глиною та порізані гострим камінням”.

Варто зазначити, що давньоанглійським писемним пам’яткам загалом не притаманний детальний опис процесу виробництва, проте трудова діяльність, на погляд більшості дослідників, займає одне з провідних місць у суспільстві англосаксів (A.Baugh, T.Cable). Так, при позначенні Знаряддя зазвичай використовують наступні лексеми: *tawa* – “інструмент, пристрій”, пор.: O.Du. *touwe* – “інструмент ткача”; *tōl* – “інструмент, знаряддя”, пор.: Goth. *taujan* – “робити”, Icel. *tól*. Відмітимо, що за даними словника “*An Anglo-Saxon Dictionary*”, лексема *tōl* вживається не тільки у сфері виробництва, але й у медицині.

Референти на позначення Знаряддя можуть містити вказівку на матеріал, з якого вони виготовлені (метонімічний перенос). Напр.: *isen*, *iren*, *isern* – 1) залізо; 2) “залізний інструмент”, пор.: Goth. *eisarn*; OHG *îsen*, O.Frs. *îsarn*, O.Sax., *îsan*, *îsarn*, ON: OI *járn*; Dan. *jern*, Swed. *järn*, Cel. **îsarno*, Irish *iarann*; *isern geloma* – “знаряддя з заліза”; *uyping-iren* – “лом”.

Знаряддя представлено найменуваннями спеціалізованих предметів, що застосовують у таких сферах трудової діяльності, як теслярство (*locer* – “знаряддя тесляра, рубанок”); ткацтво (*byrdicge* – “знаряддя ткача”; *web-scaft* – “веретено”, пор.: O.Sax. *skaft*, OHG *scafe hostile*, OI *skapt*, *skaft*); обробка каменя (*stán-æx* – “кам’яна сокира або сокира для обробки каменю”, пор.: Goth. *stains*, O.Sax., O.Frs. *stén*, OHG *stein*, OI *steinn*, Gk. *στία*; O.Ind. *styāyatē* – “камінь”); чинбарне виробництво (*brak* – “інструмент дубильника у формі підкови, що використовують для натирання шкіри”); сільське господарство (*costere* – “лопата”, пор.: OHG *chostári*; *sípe* – “серп”, пор.: OI *sigðr*; *mattuc* – “мотика”, з кельтської, пор.: Welsh *matog*; L *mateola*; O.Slav. *мотика*; *wealh* – “борона” пор.: Goth. *us-walugjan*, Gk; OHG *walah*; O.Slav. *влакха*).

У писемних пам’ятках XII–XIII ст. приклади номінації Знаряддя у сфері виробництва є нечисленними. Це, зокрема, давньоанглійська лексика: XII ст. *hamer* – “молоток”, пор.: OE *hamor*, *homer*; XIII ст. *nauger* – “бурав”, пор.: OE *nafogā*; *shēre* – “ножиці”, пор.: OE *scēar*; *sikel* – “серп”, пор.: OE *sicol*; ult. L; *spad* – “лопата”, пор.: OE *spada*; *spitel* – “лопата” (OE); *twībil* – “сокира тесляра з двома гострими кінцями”, пор.: OE *twibill*. Напр.: ср.-англ. All for wrought wid his spade (Cursor, 1239) – “Щоб все було викопано його лопатою”.

У мові XIII ст. з'являються лексичні одиниці на позначення складних механізмів, напр.: *milne* – “водяний млин” (XIV ст. – “вітряк”), пор.: OE *mylen*. Одночасно, зникають окремі елементи давньоанглійської лексики на позначення Знаряддя, напр.: *sulh-geteoh* – “пристрій, що є частиною плуга”, *wealh* – “борона”.

Слід зазначити, що, на відміну від сфери війни, запозичення до XIII ст. є нечисленними, оскільки промисловість та сільське господарство Англії довгий час залишалися ізольованими. Міграція ремісників з континенту, хоча і мала місце, проте вони склали меншість серед городян, що змушувало їх спілкуватися англійською мовою (Д.Лейс). Зовнішній вплив стає помітним лише у текстах XIII ст., коли з'являється незначна кількість запозичень для експлікації Знаряддя (французька, латина, давньоісландська): *ginne* – “механізм, інструмент”, пор.: OF *gin*; *pikeis* – “кирка”, пор.: OF *picois*, *pecois*, AF **piceis* & ML *picoīsa picōsa*; *stithē* – “ковадло”, пор.: OI *stedī*. Напр.:

ср.-англ. A toke þe wei in to þe smithye, A brac þe ire on þe stidie (The Nothern Passion, 1392) – “Я попрямував до коваля, я розбив залізо за допомогою ковадла”.

Зауважимо, що головними сферами виробничої діяльності, представленими у текстах XIII ст., є сільське господарство, теслярство, ткацтво та обробка каміння.

Розширення сфер виробництва та тісні економічні відносини з іншими європейськими країнами призвели до появи нових лексичних одиниць, що знайшло відбиток у писемних пам'ятках XIV–XV ст. З'являється значна кількість запозичень, причому основними мовами-донорами виступають французька, латина, давньоісландська, середньоніжньонімецька: *gimlet* – “бурав”, пор.: AF *guimbelet*; *grosier* – “склоріз” (OF); *perceer(e)* – “гострий інструмент для буріння”, пор.: OF *percëoir*; *plaine* – “рубанок тесляра”, пор.: OF *plane*; L *plāna*; *causer* – “інструмент коваля, що використовують для виготовлення підків”, пор.: L *calceāre*; *latōmers* – “інструмент каменяра”, ML *latōmus*; *knave* – “інструмент бондаря”, пор.: OI *knefill*, OHG *knebel*; *tarrere* – “свердло”, пор.: OF *tarere*. Напр.:

ср.-англ. With tarrere or gymlet perce ye vprward þe pipe ashore (John Russell, Book of Carving and Nurture, 71) – “За допомогою свердла чи бурава просвердліть отвір зверху в трубі на суходолі”.

Лексика XIV–XV ст. поповнюється новими номінативними одиницями на позначення складних пристроїв. Напр.: *shuttle* – “човник ткацького верстата”, пор.: OE *scytel* – “стріла”; *gin* – “джин, бавовноочисна машина”, пор.: OF *gin* – “механізм”, від L *ingenium*; *haru* – “борона”, пор.: OE **hearwa*; ON *harfr*, OHG *herbist*.

Розвиток інструментальної лексики відбувався також під впливом інтралінгвальних факторів (метонімізація, метафоризація). Найбільш

властивими для середньоанглійської мови є:

1) Перенос найменування особи-працівника на предмет, що позначає Знаряддя: *beter* (пор.: ОЕ *bēatere*) – а) “той, хто б’є батоном або лозиною”; б) (1338) “ціп”; *grāvere* (пор.: ОЕ *grafere*) – а) “різьбяр”; б) (1413) “гравірувальний інструмент”. Такий метонімічний перенос, на наш погляд, став можливим через те, що представники певної професії переосмислювалися як Знаряддя-лице. Це підтверджують приклади, в яких людина виконує інструментальну функцію. Напр.:

ср.-англ. Thou schalt graue with werk of a grauer (W. Bible, Ex. 28.36) – “Ти вигравіюєш за допомогою роботи гравіювальника”.

2) Перенос найменування зброї на предмет, який позначає Знаряддя унаслідок їх подібності (функціональний перенос як різновид метафори): *twitelle* (пор.: ОІ *pveita, pvita*) – а) “кинджал”; б) (1425) “кирка”; *lever* (пор.: OF *levier*) – а) “брус, що використовують як зброю”; б) (1425) “рейка”.

3) Перенесення найменування тварини на предмет, що маніфестує Інструмент. Напр.: *dogge* (пор.: ОЕ *docga*) – а) “собака”; б) (1373) “важка металева скоба або трос”; *porpeis* (пор.: AF *porpeis* & CF *porpois*) – а) “морська свинка”; б) “великі ножиці кравця”.

4) Переосмислення засобу пересування як засіб виробництва за схожістю їх функцій: *wain* (пор.: ОЕ *wægn*) – а) “віз”; б) (1300) “колісний плуг”.

5) Перенесення найменування предмета побуту на виробничий інструмент. Напр.: *knāve* (пор.: ОІ *knefill*, ОНГ *knebel*) – а) “остов ліжка”; б) “інструмент бондаря”.

Привертає увагу той факт, що у ранньоновоанглійській мові спостерігаємо процес перенесення найменування особи-служника на певний пристрій. Напр.: ім’я *Jack* (1362 – “простий хлопець”) з XVI ст. використовують для номінації різних пристроїв, що заміщують працю робітників.

На позначення Знаряддя у мові XVI–XVII ст. залишаються лише поширені давньоанглійські і середньоанглійські лексеми. Напр.:

р.-н.-англ. all maner of smytes ben signified by the hamer (Caxton, Game of Chesse, 18).

У процесі номінації нових засобів виробництва іноді переосмислюють старі найменування відповідних функціонально схожих предметів. Напр.: *shears* (пор.: ОЕ *sceara*) – а) двн.-англ. “великі ножиці”; б) XVII ст. “пристрій для підняття щогл кораблів”; *vise* (пор.: OF *vis, viz, L vitis*) – а) ср.-англ. “пристрій, що використовують для згинання лука або катапульти”; б) XVI ст. “лещата”.

Потужним джерелом поповнення словникового складу мови XVI–XVII ст. є запозичення. Напр.: *windlass* – “лебідка”, пор.: AF *windas* від ON *vindass: vinda* – “обв’язувати” + *ass* – “жердина”; *machine* – “пристрій”, пор.: MF *machine*, L *machina*, Gk. *mekhane*; *drill* – “бур, свердло”, пор.: Du.

dril, drille, P.Gmc. **theljanan* – “навчати бойової підготовки”; *pallet* – “плоске дерев’яне лезо, яке використовують гончарі”, пор.: MF *palette* зменш. від *pale* – “лопата”.

Експлікація непередметного Інструмента сфери виробництва у мові VII–XVII ст. нетипова. Так, Спосіб репрезентують загальними діями, пов’язаними з обробкою землі, будівництвом тощо. Напр.:

двн.-англ. he hie eac mid gedelfe on monige es upp forlet (Oros., 75) – “він розділив її копанням на багато струмків”.

ср.-англ. Peers..putte hem alle to werke, In daubyng and in deluyng (PPl. C, 9.198: MED) – “Вельможа змусив виконати роботу шляхом тинькування та буріння отворів”.

У середньо- та ранньоновоанглійській мовах з’являються наступні лексеми на позначення Способу. Напр.: *shoveling(e)* – “викопування”; *grubling* – “корчування”; *milging* – “підсапування”; *diking* – “копання каналів”; *digging* – “копання” та ін.

Нами зафіксовані окремі приклади, коли суб’єкт у процесі виробництва впливає на об’єкт опосередковано. Напр.:

двн.-англ. 7 hie gebette 7 geedneowade þær heo ær tobrocen wæs be Eadweardes cyninges hæse (MS A, 917) – “І вони [місто] відбудували і відновили його там, де воно було зруйновано, наказом короля Едуарда”.

У реченні *cyninges hæse* – “наказ короля” є опосередкованим Способом, що призвів до відновлення міста.

Інструментальна лексика сфери виробництва представлена в давньоанглійській мові переважно найменуваннями предметів сільського господарства. В наступні періоди її склад поповнювався за рахунок найменувань на позначення Знаряддя у промисловій сфері. Їх частка збільшується у пізньосередньоанглійській та істотно домінує в ранньоновоанглійській період. У зв’язку з появою нових галузей поступово розширюється лексичний інвентар для маніфестації спеціалізованих прийомів виконання виробничих дій (Спосіб). Іншими словами, інструментальна лексика поступово стає основою опису технологій виробництва.

Інструментальна лексика сфери пересування. Засоби пересування суб’єкт використовує задля власного руху або переміщення об’єкта. Поширеними засобами пересування є ресурси самого суб’єкта, представлені в нашому матеріалі лексикою на позначення невідчужуваних Знарядь. Напр.:

двн.-англ. Sume gað on twam fotum sume on feower fotum. Sume fleoð mid fyðerum sume on flodum swimmað (A.C.H., 14) – “Дехто ходить на

двох ногах, дехто на чотирьох, хтось літає за допомогою крил, а деякі плавають водою”.

р.-н.-англ. *I'll walk on | foot* (Marlowe, Doctor Faustus, S. 92-93).

Вживання іменника *fot* у множині у прикладі свідчить, що у давньоанглійській мові частини тіла істоти сприймаються як Знаряддя, однак вже у ранньоновоанглійській ця лексема реалізована іменником в однині та позначає Спосіб власне дії.

Окрім власних ресурсів суб'єкт може використовувати інших істот, зокрема тварин (Знаряддя-істоти): двн.-англ. *hors* – “кінь”, пор.: O.Sax. *hros*, O.Frs. *hars*, *hers*, *hors*, *ros*, OI *hross*, OHG *hros*; ср.-англ. *asse* – “віслюк”, пор.: OE *assa* запоз. з кельт. M.Irish *assan*, L *assinus*; XIV ст. *camēl* – “верблюд”, пор.: L *camelus*, AF *cameil*, CF *chamoil*. Напр.:

ср.-англ. *He mihte ridan on riche stede* (Lamb. Nom, 5: MED) – “Він міг їхати гарним конем”.

Слід зазначити, що давньоанглійська лексема *stēda* (кінь) після XV ст. зафіксована винятково у поезії (A.Baugh, T.Cable).

Досить поширені у писемних пам'ятках VII–XVII ст. лексеми на позначення спеціалізованих транспортних пристроїв (дискретних відчужуваних Знарядь) для пересування суходолом або водою. У давньоанглійській мові наземними засобами пересування є *wægn* – “візок”, пор.: O.Frs. *wain*, *wein*, OHG *wagan*, OI *vagn*, Skr. *vāhana*; *cræt* – “колісниця”, пор.: Dut. *krat*, MHG *kretze*, OHG *cratto*, OI *kartr*, Wel. *cart*, Irish *cairt*, Gael. *cairt*, *cartach*. Серед водних найчастіше вживають такі: *bat* – “човен”, пор.: Dut. *boot*, Dan. *baad*, Swed. *bát*, OI *bátr*; *scip* – “корабель”, пор.: Goth., O.Sax., OLG, O.Frs., OI *skip*, OHG *scif*, Gk. *σχαρος*, IE *skib*; *flota* – “корабель, флот”, пор.: Scot. *flote*, Dut. *vloot*, Dan. *flaade*, Swed. *flotta*, OI *floti*.

двн.-англ. *7 se cyninge Theuhale ealle þa þe to him mid scyrum oðflugon to þæt beorgum he hi þær onfenge 7 hi þær afedde* (Oros., Book I, VI, 37) – “І імператор Діоклетіан прийняв всіх тих, що пливли до нього кораблями до гір, і нагодував їх там”.

Цікаво, що лексему “корабель” доволі часто вживають у творах VII–XI ст. при описі воєнних подій. Суб'єктом таких дій зазвичай виступають король, володар або народ-завойовник, причому корабель використовується ними не тільки як засіб пересування, але й як пристрій атаки (судно з міцним корпусом, що витримує зіткнення з супротивником). Так, у пам'ятках писемності X ст. поширеною є лексема: *nægled-cnearr* – “бойовий корабель данів, обшитий дошками, скріпленими дерев'яними цвяхами”. Напр.:

двн.-англ. *Gewitan him þa Norþmen nægledcnearrum* (The Battle of Brunanburh, 53) – “Вирушили північні люди [дани] на кораблях, скріплених цвяхами”.

Воєнні човни вікінгів могли ходити по ріках, океанах і вирізнялися красою ліній та досконалістю форм. Розвиток власного суднобудування в Англії бере початок ще за часів Альфреда і досягає розквіту у XVI ст.,

коли країна стає великою морською державою (К.Бруннер, Дж.Р.Хіл, Б.Ранфт). Цей процес знайшов відбиток у творах середньоанглійського періоду, яким притаманна значна кількість лексем, що позначають водні засоби пересування. Серед останніх переважають запозичення з французької, давньоісландської та середньоголландської: XIII ст. *far-cost* – “вид човна”, пор.: ОІ *far-costr*; *cogge* – “корабель невеликого розміру, що використовують у військових операціях”, пор.: АФ *coque*, *cogge*; XIV–XV ст. *pram* – “пруський відкритий плоскодонний човен, що використовують як транспортний засіб”, пор.: MDu. *praem*, *pram*, MLG *prām*; *nāvie* – “корабель або група кораблів”, пор.: OF *navie*, *nave*; *barge*, *barche* – “баржа, парусне судно невеликого розміру”, пор.: OF *barge*; *floine* – “тип невеликого корабля”, пор.: OF *flouin*; *balinger* – “невелике швидке морське судно”, пор.: АФ, OF *balingue* – “буй”; *galeie* – “галера”, пор.: OF *galee*, *guallee*; *lightere*, *litere* – “тип баржі або плавуча база для транспортування вантажу”; *aspierre*, *aspieur* – “човен-розвідник”, пор.: OF *espieor*. Напр.:

ср.-англ. He myght sayle With many a schip and many a floyne (Ld. Troy, 4353) – “Він міг плисти на багатьох кораблях і невеликих суднах”.

Інструментальна лексика сфери пересування поповнюється також за рахунок метонімічних переносів, наприклад, з найменування професії людини на транспортний засіб: *apriere* а) (1384) розвідник або шпигун; б) (1450) човен, що використовують у морській розвідці. Напр.:

ср.-англ. Scaffus.ben lasse þan galeies or oþer schippes..and for þei mowe lightliche and swiftliche and priueliche goo & come, þei beef Icleped aspyoures, for wip hem me may aspye where þe enemyes liggef (Vegetius, 113b) – “Ялики були менші за галери або інші кораблі, тому вони могли пересуватися легше і швидше, це були так звані кораблі-розвідники, і за їх допомогою я можу простежити, де знаходиться ворог”.

Привертає увагу метонімічне перенесення найменувань ємностей для зберігання вантажу на корабель, що їх перевозить: *vessel* (пор.: OF *vessele*, АФ *vesel*, ML *vassellum*, AL *vescella*) – а) (1300) “переносний контейнер для зберігання їжі або напоїв”; б) (1325) “контейнер для перевезення товарів або речовин”; *trough* (пор.: ОЕ *trog*, *troh*) – а) “дрібна посудина” б) (1450) “плоскодонне судно для перевезення товарів, баржа”.

У ранньоновоанглійській період склад лексичних одиниць на позначення водних засобів пересування поповнили запозичення з латини, французької, італійської, середньоніжньонімецької, середньоголландської та грецької. Напр.: *yeaghe* – “яхта”, пор.: Norw. *jaght*, MLG *jacht* скорочення від *jachtschip* – “швидке піратське судно”; ОНГ *jagon* з Р.Гмс. **jagojapan*; *brigantine* – “бригантина”, пор.: MF *brigandian* з It. *brigantino* – “піратський корабель”; *corvette* – “корвет”, пор.: F “невеликий швидкий фрегат” з MDu. *korver* – “корабель для переслідування” з MLG *korf* – “човен”, L *corbita* – “корабель”; *skiff* – “ялик”, пор.: F *esquif* з It. *schifo* – “невеликий човен” з герм., ОНГ *scif*; *frigate* – “фрегат”, пор.: MF *frégate* з

It. *fregata; galleon* – “галеон”, пор.: OF *galion* від Sp. *galeón* з Byzantine Gk. *galea* – “галера”.

Наземні засоби пересування, на відміну від давньоанглійської, представлені у середньоанглійській мові більш різноманітно: XIII ст. *cart* (OE та ON) – “віз”, пор.: WS *cræt* та OI *kartr; wain* – “двох- або чотирьохколісний віз, у який впрягають коней або волів, для перевезення вантажу чи пасажирів”, пор.: OE *wægn*; XIV–XV ст. *fraught* – “візок, екіпаж”; *cariāge* – “екіпаж, що запрягають двійкою коней”, пор.: CF *chariage*; *stledde* – “важкі сани для транспортування вантажу”, пор.: MDu., MLG *sledde*; *carre* – “віз, візок”, пор.: AF, OF *char*, L *carrus*, OI *kerra*. Напр.:

ср.-англ. And hom aȝen þey were ilad in cartes and in waynes (Gamelyn, 528: MED) – “І знову додому їх привезли на візках та возах”.

Запозиченими у ранньоновоанглійській мові є наступні лексичні одиниці для репрезентації Знаряддя: *wagon* – “віз”, пор.: MDu. *wagen, waghen* з P.Gmc. **wagnaz*, PIE **woghnos*; *truck* – “віз”, пор.: L *trochus* з Gk. *trokhos* – “колесо”.

У сфері пересування для давньоанглійської мови властива маніфестація Способу разом із Знаряддям. Напр.:

двн.-англ. Gewat him þa to waroðe wicge ridan (Beo., 234) – “Пішов він тоді до моря, їхавши верхи на коні”.

При експлікації Способу іноді одночасно розуміють конкретне Знаряддя, за допомогою якого здійснюється пересування: двн.-англ. *ridan* – “їхати верхи [на коні]”; *swimman* – “плисти”; ср.-англ. *shippinge* – “засіб пересування по воді за допомогою корабля”; *hors-bak* – “верхи на коні”; *rouinge* – “дія пов’язана з переміщенням човна за допомогою весел”; *sledding* – “транспортування за допомогою саней”; *skippeson* – “транспортування кораблем”, пор.: AF *eskippesoun*, AL *skippesona*; р.-н.-англ. *shipping, riding, on horseback, swimming, flying* та ін. Напр.:

двн.-англ. ða com in gan ealdor ðegna (Beo., 1644) – “Потім, ступаючи, прийшов принц служителів”.

р.-н.-англ. What will you go on horseback? (Marlowe, Doctor Faustus, S 9, 91).

На розвиток інструментальної лексики сфери пересування в англійській мові VII–XVII ст. істотно вплинули екстралінгвістичні фактори, пов’язані з технічним прогресом.

Інструментальна лексика сфери побуту. Побут – царина поза виробничого життя людини, яка передбачає цілеспрямовану діяльність суб’єкта на задоволення своїх потреб у їжі, одязі, житлі, відпочинку тощо. Головна природна потреба індивіда пов’язана із забезпеченням його їжею та питвом. Реалізація її стає можливою за умови використання суб’єктом недискретного Знаряддя: двн.-англ. *mete* – “їжа”, пор.: Goth. *mats*, O.Sax.

meti, O.Frs. *mete*, OI *matr*, OHG *maz*; O.Irish *maisse* < **madtja*, L *madère*, Gk. *μαδάω*, Skr. *mádati*; або дискретного Знаряддя: ср.-англ. *lōf* (OE *hlāf*) – “буханець хліба”; р.-н.-англ. *loaf*, *potato* – “картопля”, пор.: Sp. *patata*, з Carib (Haiti) *batata* – “солодка картоплина”. Напр.:

двн.-англ. Mægen mon sceal mid mete fédan (Ehon. 90 b; Th. 340, 22; Gn. Ex. 115) – “Силу людина повинна забезпечувати [годувати] їжею”.

ср.-англ. Ʒe fryung panne.is a manere panne in Ʒe whiche Ʒinges beƷ y-fried wiƷ buttre, or wiƷ oyle (Trev., Barth., 331b/b) – “Пательня – це сковорода, на якій смажать речі на маслі та олії”.

Традиційно забезпечення їжею передбачає полювання та рибальство

(Спосіб власне дії). Напр.:

ср.-англ. Ʒe men of Ʒe londe lyuen by fysshe & by huntung of flesshe (Trev., Barth., 194b/b) – “Люди на цій землі жили рибальством та полюванням на м’ясо тварин”.

Побутова діяльність тісно пов’язана з використанням предметів господарства (начиння). Так, у пам’ятках писемності давньоанглійського періоду вживають такі лексичні одиниці на позначення дискретного спеціалізованого Знаряддя: *cucler* – “ложка”, *sticca* – “ложка”, пор.: OHG *steccho*; OI *stika*; *crocca* – “глечик”, пор.: O.Sax. *crúka*, O.Frs. *krocha*, OHG *króg*, Dan. *krukke*, Swed. *kruka*, OI *krukka*; *fæt* – “чашка”, пор.: O.Sax. *fat*, Dut. *vat*, OHG *faz*, Dan. *fad*, Swed. OI *fat*. Напр.:

двн.-англ. Hrér mid sticcan óp-ðæt hit cól síe (L. M. 3, 26; Lchdm. ii. 324, 1: 2, 51) – “Розмішай його ложкою, доки воно не стане холодним”.

У середньоанглійській мові поряд з традиційною давньоанглійською лексикою на позначення начиння, з’являється значна кількість запозичень з французької/латинської мов: *basin(e)* – “миска”, пор.: OF *basin*; *utensil* – “речі для ведення домашнього господарства”, пор.: OF *utensile*, L *ūtensile*. Напр.:

ср.-англ. Whan Ʒei haue dronken of a faire cup (Cluod, 107/19) – “Коли вони випили з гарної чаші”.

Цікавим є той факт, що лише у XV ст. в Англії починають користуватися виделкою під час їжі (A.Baugh, T.Cable). Так, лексема *forke* (запозичена з латини ще у давньоанглійський період) поряд з номінацією традиційних засобів виробництва (вила) та ведення війни (бойові вила) почала вживатися для позначення столового прибору унаслідок зовнішньої подібності цих предметів (метафоричний перенос).

У ранньоновоанглійській мові лексичний інвентар сфери побуту поповнюють наступні одиниці: *whisk* (пор.: ON *visk*, P.Gmc. **wisk-*) – 1) (1375) “швидкий удар”; 2) XVI ст. “збивачка для яєць”; *strigil* – “давній інструмент для очищення шкіри після купання”, пор.: L *strigilis* – “гребінець для розчісування коня”.

Потребу в житлі реалізують шляхом забезпечення об’єкта (людини) дахом, наділом землі, на якій він здатен будуватися та працювати. Напр.:

двн.-англ. *He wes feormied tuuege hida landes* (A.-S. Charters, VII, 12) – “І його [Вульфреда] забезпечили двома хайдами землі”.

Засоби відпочинку представленні у писемних пам’ятках переважно лексемами на позначення музичних інструментів (дискретні відчужувані Знаряддя). Так, у давньоанглійських творах поширеними є: *organe* – “орган”, пор.: OHG *organa*, L *organa*, Gk. *organon* – “орган, орган; дослівно – те, з чим працюють”, PIE **werk-ano*; *pipe* – “сопілка”, пор.: OLG *pr̥pa*, OHG *pfīfa*, *fistula*; *horn* – “сурма”, пор.: P.Gmc. **khurnaz*, Du. *horen*, Goth. *haur̥n*, PIE **ker-*, Gk. *karnon*, L *cornu*; *streng* – “струна”. Поряд з класичними музичними інструментами (*horn*, *hearp* – “арфа”, *pipe*) у середньоанглійській мові з’являються запозичення для нових їх різновидів; головними мовами-донорами при цьому є французька, латина та грецька: *mono-corde* – “монокорд, музичний інструмент, що складається з дошки та однієї струни”, пор.: OF *monocorde*, *mona-*, ult.Gk.; *sautrie* – “псалтерій, струнний музичний інструмент”, пор.: OF *sautere*, L *psaltērium*; *simphane* – “струнний інструмент”, скор. від ME *simphonien*, пор.: OF *semphaine*; *simphonie* – “шарманка”, пор.: OF *sifonie*, L *simphōnia* тощо. Напр.:

ср.-англ. *Dauiþ & al israel pleyeden befor̃ þe lord in harpis & in tymbris* (W. Bible, 1 Par. 13.8) – “Давид та весь Ізраїль грали перед Господом на арфах та псалтеріях”.

У XVI–XVII ст. запозичення є головним джерелом поповнення складу лексичних одиниць: *viel* – “віола”, пор.: MF *viole*, OF з O.Prov. *viola*; *rebec* – “ребек, трьохструнний інструмент, на якому грають смичком”, пор.: F *rebec*, OF *ribabe*, Arab. *ribab*, O.Prov. *rebec*, It. *ribeca*; *guitar* – “гітара або струнний інструмент, схожий на гітару”, пор.: ult. Gk. *kithara* з Pers. *sihtar*, Sp. *guittara*, Arab. *quitar*; *sackbut* – “сакбут, духовий інструмент”, пор.: F *saquebute*; Aramaic *sabbekha*. Напр.:

р.-н.-англ. *He plays o’th’ viol-de-gamboys* (Shakesp., Twelfth Night 1.3, 23-24).

Експлікація Способу у цій сфері пов’язана переважно зі співами, танцями, грою прекрасної мелодії. Напр.:

ср.-англ. *With song and our melodie*, þane knyzt nome... (Sleg. Patr., 653: MED) – “Піснею та іншою мелодією тоді лицар назвав...”

Слід визнати, що інструментальна лексика сфери побуту розвивалася в англійській мові VII–XVII ст. під потужним впливом європейської культури (мистецтво, мода, етикет тощо), розквіт якої припадає на епоху Відродження.

Інструментальна лексика сфери лікування. Лікувальна діяльність виникає на ранніх стадіях існування людини. І.П. Павлов зазначав: “Медична діяльність – ровесниця першої людини” (П.Є.Заблудовський, Є.Д.Маленова). Однак слід зауважити, що в епоху середньовіччя наукова медицина була слаборозвиненою, а медичний досвід перехрещувався з магією та релігією. Так, поширеними засобами лікування у давньоанглійських писемних пам’ятках виступають “чудодійні трави”. Напр.:

ДВН.-АНГЛ. Ac Alexandre wearð on ðære ilcan niht an swefne an wurt oðewed. Ða nam he þa on mergen 7 sealde hie ðæm gewundedum drincan; 7 his wurdon mid þæm gehæled (Oros, Book III, Ch. 9, 134-135) – “Але тієї самої ночі Олександрю була показана лікарська рослина, він взяв її вранці і дав її пораненому, щоб той випив, і вони вилікувалися нею”.

З укріпленням християнської віри набув розквіту культ святих і мощів, котрі мали цілющі властивості. Напр.:

ДВН.-АНГЛ. 7 he sona gestod, 7 þæt wundor worhte þæt he þone blindan onlyhte (Bl. Nom., 19) – “І він відразу став тихо і створив чудо, за допомогою якого він дав світло сліпому чоловіку”.

У пам’ятках писемності VII–XI ст. нами зафіксовані лексичні одиниці на позначення спеціалізованих дискретних відчужуваних Знарядь, пов’язаних зі сферою лікування, напр.: *bor* – “скальпель”, пор.: ON *bor*, Du. *boor*, Dan. *bor*, Swed. *borr*; *bræd-isen*, *tol* – “скальпель”. Слід відмітити, що деякі лексеми окрім приладів лікаря вживали при номінації інструмента для буріння (*bor*), струганка (*bræd-isen*) або сукупності різноманітних приладів (*tol*). Цей функціональний перенос, на наш погляд, спричинений тим, що професії лікаря у давньоанглійський період як такої не існувало, а лікуванням принагідно займалися цирульники, які робили кровопускання, вправляли суглоби та ампутували кінцівки (П.Є.Заблудовський, Т.Ф.Глік, С.Дж. Лівсі, Дж.Кіркап).

У творах XII–XIII ст. засоби лікування представлені найменуваннями речовин (недискретні відчужувані Знаряддя): *wine* – “вино, що прописують як медичний напій”, пор.: OE *win* від L *vinum*; *piement* – “солодке вино з прянощами, що використовують для відновлення сил та в медичних рецептах”, пор.: OF *piment*, L *pigmentum*. Доповнюють лексичний склад мазі, напр., *ounment* – “мазь”, та найменування медичних приладів, представлених запозиченнями з давньоісландської та латини (дискретне відчужуване Знаряддя): *knif* – “хірургічний інструмент”, пор.: LOE *cnif* з ON: OI *knifr*. Напр.:

ср.-англ. þa mann mid cnifun hæle menn (Pdiah, 3/12: MED) – “той чоловік ножем лікував людей”.

Розквіт медицини середньоанглійського періоду припадає на XV ст.,

що знайшло відбиток у писемних пам'ятках. Спеціалізовані дискретні Знаряддя сфери лікування представлені запозиченнями переважно з латинської та французької мов: *speculum* (L) – “медичний інструмент, дзеркало”; *rugine* – “інструмент для вискоблювання кісток”, пор.: ML *ruginum*; *cultellari*, *cultellere* – “інструмент у формі ножа, що використовують для припікання”, пор.: ML *cultellārium* та F (XVI ст.) *cultellaire*; *clavel* – “інструмент для припікання, що має голівку у формі цвяха”, пор.: ML *clāvellus*; *malle* – “невеликий молоток, що використовують при оперативному втручанні”, пор.: OF *mail*, L *malleus*. Напр.:

ср.-англ. Pat þu cauterize hym with many cauteriez & claualez ouer þe skyn (Chauliac, 47a/b) – “Що ти припечеш його засобами для припікання на шкірі”.

У пам'ятках писемності XIV–XV ст. знаходимо найменування спеціалізованих речовин для лікування (недискретне відчужуване Знаряддя), представлених переважно запозиченнями з латини, грецької та французької, напр.: *remedie* – “ліки”, пор.: OF *remedie*, L *remedium*; *maturinge* – “лікувальні засоби”; *medicamete* (L та OF) – “медична суміш”; *medicine* – “ліки, медикаменти”, пор.: L *medicīna*, OF *medecine*; *treacle* – “антидот від отрути”, пор.: OF *triacle* з VL **triacula* з L *theriaca* від Gk. *theriake*. Напр.:

ср.-англ. First is complete with hote & moist maturyng (Chauliac, 62a/a) – “Перший завершують за допомогою гарячих та вологих лікувальних засобів”.

Грецька та латина є головними мовами-донорами для медичної лексики і в ранньоновоанглійській період при позначенні спеціалізованих дискретних та недискретних Знарядь. Напр.: *probe* – “інструмент для огляду ран”, пор.: ML *proba* – “обстеження”, LL – “тест, доказ” від L *probare*; *xyster* – “хірургічний інструмент для вискоблювання кісток”, пор.: Gk. *xyster*.

Окрім того, інвентар медичної лексики поповнювався завдяки внутрішнім процесам, що відбувалися з самими лексичними одиницями (як давньоанглійськими, так і запозиченнями) – метафоризація та метонімізація. Так, характерним є перенесення загального найменування предмета на спеціалізовану назву інструмента. Напр.: двн.-англ. *tol* – 1) “інструмент”; 2) “скальпель”; ср.-англ. *knyfe* – 1) “ніж”; 2) “хірургічний інструмент”; *raesoure*, *raser* (пор.: OF *rasëoir*, ML *rāsōrium*) – 1) “інструмент для гоління або підстригання, бритва”; 2) “бритва як хірургічний інструмент”. Функціональний перенос у цьому випадку став можливим через спільність функцій, які міг виконувати один і той самий предмет унаслідок відсутності спеціальних лікарських приладів.

Метафоричний перенос при створенні нових лексичних одиниць мав місце завдяки певній зовнішній схожості предметів. Напр.: *clavale* – 1) “цвях”; 2) “хірургічний інструмент для припікання з голівкою, що нагадує цвях”; *arblast* 1) “арбалет”; 2) “механізм, що нагадує арбалет і

застосовується для видалення сторонніх предметів з рани”.

Експлікація Способу у пам'ятках давньоанглійського періоду нами не виявлена, проте у середньо- та ранньоновоанглійській мовах наявні спеціалізовані процедури лікування. Це насамперед найменування окремих дій, операцій й методів лікування: *cirurgie* – “хірургія”, пор.: L *chirurgia*, OF *cirurgie*, *practiking* – “практичне застосування медичних знань”; *anathomie* – “анатомування”, пор.: OF та ML, з Gk.; *purpos* – “метод лікування”, пор.: AF *purpos* та CF *propos*; *suspendinge* – “підвішування хворого за ноги як спосіб медичного лікування переломів”. Напр.:

ср.-англ. He schal be holpe wiþ craft of surgerye (Trev. Barth, 81b/a) – “Йому допоможуть за допомогою мистецтва медицини”.

Показово, що медичну лексику поповнили в основному грецькі та латинські запозичення. Особливо слід наголосити на важливості латини, яка згодом стає фаховою мовою медицини у більшості країн світу.

Сфери діяльності (виробництво, побут, транспорт, війна, лікування), задіяні нами при дослідженні Інструмента фізичного впливу, охоплюють переважну більшість аспектів життя людини (реального чи уявного), відображених у писемних пам'ятках VII–XVII ст. Цей факт дає підставу стверджувати, що інструментальна лексика протягом окресленого періоду є головним компонентом позначення фізичних дій суб'єкта по перетворенню навколишнього світу.

Лексичні засоби репрезентації психічного впливу. Психічний вплив експлікують переважно непередметно. Це спричинено абстрактною семантикою предикатів цілеспрямованої дії у відповідних інструментальних ситуаціях. У процесі міжособистісних відносин людина є об'єктом емоційного (позитивного або негативного) та інтелектуального впливів.

Засоби емоційного впливу є одним з механізмів регуляції діяльності особистості, спрямованої на освоєння дійсності і задоволення актуальних потреб. У нашому матеріалі домінує репрезентація негативного емоційного впливу. Він може виявитися настільки потужними, що спроможний призвести навіть до смерті об'єкта впливу. Напр.:

двн.-англ. 7 syddan hio hu ealle mid facne beswac to deaðe (Oros., 31) – “І згодом за допомогою хитрощів вона довела їх до смерті”.

Засобами емоційного впливу є обман, хитрощі, підступність, брехня, правда, ганьба, магія, докір та ін., найменування яких експлікують Спосіб: двн.-англ. *facen* – “обман”, пор.: v. *facen*, MHG *veichen*, OHG *feihan*, OI *feikn*, ср.-англ. *gile* – “обман” (OF з Gmc.), р.-н.-англ. *guile*; двн.-англ., ср.-

англ., р.-н.-англ. *lust* – “жадоба”, пор.: Goth. *lustus*, O.Sax., O.Frs., OHG *lust*, ON *lust(a)*, O.Ind. *lašati*, Gk. *λιλῳίμαι*; двн.-англ. *wracu* – “покарання”, пор.: Goth. *wraka*, O.Sax. *wraka*, *wreka*, Goth. *wrikan* (переслідувати), O.Ind. *vrājati*, Gk. *εἶργω*, ср.-англ. *punishinge* – “покарання”, р.-н.-англ. *punishment*; двн.-англ. *bismer* – “ганьба”, ср.-англ. *bismare*, *bisemare*, пор.: O.Sax. *bismer*; р.-н.-англ. *disgrace* – “ганьба”, пор.: MF *disgracier* з It. *disgraziare*; двн.-англ. *deofolcræftum*, ср.-англ. *magike* – “чаклунство”, пор.: OF *magique*; р.-н.-англ. *enchantment* – “чаклунство, магія”; двн.-англ. *sār* ср.-англ. *sore*; р.-н.-англ. *sorrow* – “горе, печаль”, пор.: Goth. *sair*, O.Sax., OLG, O.Frs., OHG *sér*, OI *sár*, PIE *sai-*, L *saevus*, Latv. *sīws*; двн.-англ. *fals*, ср.-англ. *fals* – “брехня”, пор.: O.Frs. *falsk*, *falsch*, MHG *valsch*, OI *fals*, L *falsum* тощо. Серед засобів психічного впливу переважають вербальні, хоча емоційний вплив суб’єкт може здійснювати і невербально, використовуючи міміку, погляд. Напр.:

двн.-англ. Forþon hi noldan heora nehstan beswican þurh þa facenfullan word (Bl. Nom., 55) – “Тому, що він не обдурить свого сусіда підступними словами”.

ср.-англ. Hwen theo wes thurh a sihthe biswiken (Anchr. Wisse, P II, 68-69) – “Коли вона була введена в оману поглядом”.

Засоби психічного впливу здатні викликати у об’єкта впливу будь-який емоційний стан: страх, радощі, печаль, здивування тощо. Напр.:

двн.-англ. He hi mid his wordum geegsade (Oros., 69) – “Той, хто злякав їх своїми словами”.

ср.-англ. Sche him pleseth Of suche wordes as sche spekth (Gower, CA, 1.1698) – “Вона радує його тими словами, які промовляє”.

ср.-англ. Alexander, than, was gretly greuede at his wordes (PLAlex, 10/36: MED) – “Олександр тоді був сильно засмучений його словами”.

р.-н.-англ. Surprise her with disourse of my dear faith (Shakesp., Twelfth Night, 1.4, 25).

Зауважимо, що репрезентація Способу використання стану поширена при здійсненні суб’єктом саме психічного впливу.

Застосовуючи засоби інтелектуального впливу, суб’єкт має на меті поповнення знань об’єкта. Передача інформації реалізується вербально та експлікує Спосіб, пов’язаний із повчанням або навчанням об’єкта. В останньому випадку суб’єкт передає знання та уміння, якими володітиме об’єкт у майбутньому. Напр.:

р.-н.-англ. Which shall feed you with knowledge and understanding (King James, Bible, Ch. 3, 15).

Психічний вплив іноді пов’язаний із використанням суб’єктом у своїх діях певних предметів. Найменування останніх експлікують Знаряддя-істоту та недискретне відчужуване Знаряддя. Напр.:

двн.-англ. Deofol þonne þurh þa attor berendan næddran, mid hire þære ufelan sceonesse 7 facne beswac þone ærestan wifmon (Bl. Nom., 3-5) – “Але диявол через отруйного змія обдурив першу жінку своїми

злыми порадами та віроломством”.

двн.-англ. þæt wearð ærest from Persum, þa hie scealdon Demostanase þæm philosophe licgende feoh wið þæm þe he gelærde ealle Crecas þæt hie Alexandre wið socen (Oros., В. III, IX, 123-124) – “Уперше так сталося, що перси дали філософу Демосфену гроші, якими він звабив греків боротися проти Олександра”.

Як зазначалося вище, засоби психічного впливу маніфестують у писемних пам’ятках VII–XVII ст. головним чином непередметний Інструмент, переважно Спосіб використання стану учасників інструментальної ситуації. Лексичні одиниці на їх позначення не зазнали істотних змін протягом окресленого періоду, як не змінилися і традиційні види психічного впливу на людину.

Лексичні засоби вираження соціального впливу. Аналіз соціальних перетворень допомагає виявити життєві настанови суспільства, ритм і темп його розвитку. Засоби соціального впливу, зафіксовані нами у пам’ятках писемності VII–XVII ст., експлікують переважно Спосіб. Напр.:

ср.-англ. That I with thi chartre make fre (Havelok, 676-7) – “Що я за допомогою хартії зроблю вільним”.

р.-н.-англ. The imputation of his wickedness by your rule | should be imposed upon his father that sent him (Shakesp., King Henry V, Act IV, S I).

Спосіб у сфері соціального впливу пов’язаний із застосуванням суб’єктом влади, законів, правил, сили правителя, державного устрою: двн.-англ. *strengþu* – “сила”, пор.: O.Sax., OHG *strengi*, Latv. *strangs*; PIE; *regol* – “правило; устрій”, пор.: L *rēgula*; ср.-англ. *government* (OF) – “правління”; *laue* – “закон”, пор.: LOE *lagu*, OI *lög* мн. від **lagu*; *pure* – “влада”, пор.: OF, CF *pöoir*, *pöer*, *pouoir*, *pouair*, AF *püeir*; *reule* – “правило, статут”, пор.: OF *riule*, *ruil(l)e*, *rule*, *regle*; р.-н.-англ. *power*, *law*, *rule*. Напр.:

ср.-англ. Thow hast foryeten by whiche governementz the world is governed (Chaucer, Bo, 1 pr. 6.88) – “Ти забув, чийм управлінням керують світом”.

У середньоанглійський період склад лексичних одиниць маніфестації Способу у суспільних відносинах поповнили запозичення з французької, яка після Нормандського завоювання певний час була мовою офіційних документів [І.П.Іванова, Л.П.Чахоян, Т.А.Расторгуєва, О.І.Смирницький].

Відносини населення з державою або правителем передбачають сплату податків: ср.-англ. *taxation* – “оподаткування”, пор.: OF *taxacion*, AF *taxacioun*, L *taxatio*. Напр.:

ср.-англ. This was a kyng..That thus could kepe his lande from all vexacion And not to hurte his commons by taxacyon (Hardyng, Chron, p.204: MED) – “Це був король, котрий міг захищати землю від усіх неприємностей та не заподіювати шкоди своїм простолюдям оподаткуванням”.

Соціальні стосунки між людьми пов’язані із обігом грошей (купівля / продаж). Негативним проявом цих відносин є підкуп, хабарництво, жебрацтво тощо. Засобами соціального впливу у таких ІС виступають як

недискретне Знаряддя (гроші), так і Спосіб власне дії, представлені давньоанглійською або запозиченою лексикою: двн.-англ. *feoh* – “гроші”, пор.: L *pecunia*, Goth. *faihu*, OHG *fihu, fehu*, OI *fé; gold* – “гроші”, пор.: Goth. *gulth*, O.Sax., O.Frs., OHG *gold*, OI *gull; gif* – “винагорода”; ср.-англ. *gersuma* – 1) “хабарництво”; 2) “оплата орендаря володарю землі”, пор.: OE *garsama, gersuma* з ON: OI *görsemi, gersemi* та O.Swed. *gärsimi, görsimi; money* – “гроші”, пор.: OF *moneie*, з L *moneta*; р.-н.-англ. *specie* – “монета, гроші у вигляді монет”, від L *in specie; money, bribe* тощо. Напр.:

двн.-англ. *Deah þurh his geascipe, odðe þurh gærsuma he begeat þone castel æt Sancte Waleri (MS E, 1090)* – “І насправді своєю спритністю та за допомогою хабара він отримав у володіння замок у Сент-Валері”.

Варто зазначити, що експлікація Знаряддя у сфері соціального впливу є малопоширеною у мові усіх трьох періодів.

Розвиток лексики на позначення засобів соціального впливу тісно пов'язаний з еволюцією суспільних відносин в Англії VII–XVII ст. Становлення державності, поява нових інститутів, зміни устрою, міжнародні зв'язки і, як наслідок, поява значної кількості французьких та латинських запозичень є тим зовнішнім фактором, що вплинув на суспільну лексику цього періоду.

Еволюція лексичних одиниць на позначення Інструменту перетворення в англійській мові VII–XVII ст. пов'язана, першочергово, з розвитком лексичних засобів репрезентації фізичного впливу як головного компонента в діях суб'єкта по перетворенню навколишнього світу (див.: Додаток Б). Зміни в їх лексичному складі спричинили інтра- (процеси метонімізації, метафоризації) та екстралінгвальні (розвиток військової, виробничої, побутової, транспортної, медичної сфер) фактори. Лексика сфери соціального та психічного впливу розвивалась на тлі суспільних та міжособистісних відносин. Вагомий внесок належить іншомовним запозиченням, які витіснили більшість давньоанглійських лексем.

Лексика на позначення Інструменту пізнання

Пізнання – процес відображення дійсності у людській свідомості, результатом якого є нове знання про світ. Засоби пізнання (чуттєві або раціональні) – речі і процеси природного та штучного походження, використані суб'єктом у пізнанні, сприяють поповненню його знань про об'єкти дійсності (О.І.Глазунова).

Світ пізнається людиною через відчуття, сприйняття та уявлення. Засоби чуттєвого пізнання дозволяють суб'єкту отримати зорові, слухові, смакові, тактильні та інші відчуття. Вони відображають властивості предметів та процесів у конкретних умовах. Отже, даровані природою людині органи чуття та частини тіла є найдавнішим Інструментом пізнання (невідчужуване Знаряддя). Напр.:

двн.-англ. Ðá andgitu sint gehatene þus Uisus þæt is gesihð auditus, hlyst. Gustus swæc on þam muðe. Odoratus stæne on þæra nosa tacus hrepung oððe grapung on eallum limum ac þeah gewunelicost on þam handum (A.Cath.Hom, 22) – “Ці відчуття, таким чином, називають: *visus*, тобто зір, *auditus* – слух, *gustus* – куштування ротом, *odoratus* – нюхання носом, *tactus* – торкання або відчуття всіма кінцівками, але найчастіше руками”.

р.-н.-англ. thou mayst see with thine eye (Everyman, 396).

Існують приклади, коли суб'єкт у процесі чуттєвого пізнання використовує інших людей (Знаряддя-істота). Напр.:

двн.-англ. Ðæt us tacnaþ þæt he þurh þa menniscan gescynd ure stefne blindnesse gehyreþ (Bl. Hom., 19) – “Це означає, що він [Господь] через людство чує голос нашої сліпоті”.

Спорадично у писемних пам'ятках VII–XVII ст. замість органів чуття експлікується Спосіб. Напр.:

ср.-англ. Thurh thet sihte ye schule seon alle the deofles wiheles (Angr. Wisse, P II, 523-4) – “За допомогою зору ти побачиш усі хитрощі диявола”.

У наведеному прикладі – це Спосіб використання властивостей (здатність бачити) учасника інструментальної ситуації.

Раціональне пізнання здійснюється шляхом абстрагування, моделювання, вимірювання, конструювання тощо. Інструмент раціонального пізнання може бути як предметним, так і непередметним. Дискретне відчужуване Знаряддя в давньоанглійській мові представлено окремими лексемами: *tæppe* – “стрічка тканини, яку використовують для вимірів”, пор.: OHG *teppi*, L *tapete* – “килим”.

У середньоанглійській мові лексичні одиниці на позначення Знаряддя у сфері раціонального пізнання переважно запозичені з латини, грецької та французької мов, причому найбільша кількість таких запозичень припадає на XIV–XV ст.: *abacus* – “абак, рахівниця”, пор.: L *abacus* від Gk. *abax*, gen. *abakos*; *balaunce* – “ваги”, пор.: OF *bala(u)nse*, ML *bilantia*; *compas* – “математичний інструмент, з XV ст. компас, як покажчик курсу для моряків”, пор.: OF *compas*, VL **compassare*. Напр.:

ср.-англ. It [stone] was put in þe balance to be weyed in þe to skale (Alph. Tales, 349/27-8) – “Його [камінь] поклали на ваги, щоб зважить на шкалі [терезів]”.

У мові XVII ст. з'являються лексичні одиниці на позначення таких спеціалізованих приладів раціонального пізнання, як *barometer* – “барометр”, пор.: Gk. *baros* – “вага” + *metron* – “міряти”; *micrometer* – “мікрометр”, пор.: *micro-* + Gk. *metron* – “міряти”; *thermometer* – “термометр”, пор.: F *thermometre*, Gk. *thermos*. Поряд з новою лексикою, зберігається і давньоанглійська. Напр.:

р.-н.-англ. as ye shall onderstande be my fyrste lecturer (Cely Papers, Letter 8).

Слід однак зауважити, що у писемних пам'ятках VII–XVII ст. лексика сфери раціонального пізнання найчастіше експлікує Спосіб. Так, у давньоанглійській мові поширеним є вивчення релігійних текстів, прикладами з яких слід керуватися, або здійснення магічних обрядів: mid bysse bysene gelærede (*Bl. Nom.*, 19) – “навчитися цим прикладом”; 7 he sæde þæt he of þæm drycraefte geleornode godcunde wisdom (*Oros.*, 35) – “він [Помпей] сказав, що він [Джозеф] пізнав божественну мудрість за допомогою мистецтва ворожби”. У середньо- та ранньоновоанглійській мові експлікація Способу пов'язана із прикладом, настановою або іншими носіями чужого досвіду. Напр.:

ср.-англ. Al hir doghters dere | Bi wordes allayn may haue knawung, | How þai sal do in al thyng (*Benet*, 378-381) – “Її доньки дорогі можуть дізнатися за допомогою слів, як їм діяти в усіх обставинах”.

У середньоанглійській мові склад номінативних одиниць сфери раціонального пізнання поповнюється за рахунок грецької і французької мов: *gemetrie*, *gemetrie* – 1) “геометрія”; 2) “мистецтво вимірів та конструювання”, пор.: OF *gēometrie* з L *geometria*, Gk. *geometria*: *ge* – “земля” + *metria* з *metrein* – “міряти”; *measure*, *messur* (OF) – “дія пов'язана з вимірюванням”. У ранньоновоанглійській новою лексемою на позначення Способу є запозичена з латини *mensuration* – “дія, пов'язана з вимірюванням”, пор.: LL *mensuratio* від *mensuratum* РП; дієсл. *mensurare* – “вимірювати”.

Неважко помітити, що в англійській мові VII–XVII ст. розвиток лексики на позначення Інструмента чуттєвого та раціонального пізнання відбувався різними темпами. Так, майже не зазнали змін лексеми на відтворення Знаряддя у сфері чуттєвого пізнання, тоді як інвентар лексики раціонального пізнання поповнили запозичені найменування нових наукових пристроїв. З появою в мові лексем на позначення нових галузей науки та техніки більш різноманітним став лексичний інвентар для експлікації Способу у сфері раціонального пізнання.

Лексика на позначення Інструменту оцінювання

Оцінка є невід'ємною складовою діяльності людини і відображає її ставлення до предметів, процесів, подій тощо. При цьому активність суб'єкта спрямована на визначення, у тій чи іншій формі, ступіні значущості об'єкта оцінки (Є.М.Вольф). Суб'єктивне вираження цінності об'єкта передбачає наявність засобів оцінки, серед яких розрізняють емоційні та раціональні. Емоційну оцінку суб'єкт може виявити за допомогою частин тіла або мовленнєвих дій. Напр.:

ср.-англ. Godard stod and loked on him, thoruthlike, with eyne grim

(Havelok, 680-81) – “Годард стояв і дивився пильно на нього злими очима”.

двн.-англ. Abraham þa se heahfæder blīpre stefne segdon (Bl. Nom., 89) – “Тоді Аврам, патріарх, викрикнув радісним голосом”.

Зауважимо, що частини тіла істоти є невідчужуваним Знаряддям, що застосовує суб’єкт у процесі емоційної оцінки, тоді як у наступному прикладі експлікується Спосіб, представлений мовленнєвими діями суб’єкта. У середньоанглійській мові нами виявлено співіснування різних лексичних одиниць на позначення голосу. Так, двн.-англ. *stæfn* (пор.: Goth. *stibna*, O.Sax. *stemna*, O.Frs. *stemme*, OHG *stimna*, *stimma*; Gk. *στόμα*, Welsh *safn*, Avestan *çtaman*), ср.-англ. *stevene* поступово витісняє запозичення *voice* (пор.: OF *voiz*, *voix*, AF *voice*, *veiz*; MDu. *voos*, *voce*, L *voc*- основа від *vox*, Gk. *έπος*, Skr. *vákti*), уперше зафіксоване на початку XIV ст., причому обидві лексеми одночасно вживають у таких писемних пам’ятках, як: G. Chaucer “*The Canterbury Tales*”, “*Cursor Mundi*”, Gower “*Confecio Amantis*”, “*The Rule of St. Benet*”. Однак вже у XV ст. дистрибуція цих лексем остаточно змінюється на користь запозиченої.

Найбільш поширеним засобом вираження раціональної оцінки у пам’ятках писемності VII–XVII ст. є мовленнєві дії суб’єкта. Напр.:

двн.-англ. Lufian hie nu forþon eall wifa synn 7 wera 7 hie weorðian wordum 7 dædum (Bl. Nom., 5) – “Отже, нехай все людство любить і шанує її словами її ділами”.

р.-н.-англ. I am well content, certainly, with your words sweet (Everyman, 533-4).

Знаряддям у процесі раціональної оцінки зазвичай виступають предмети, які є мірилом цінності об’єкта (двн.-англ. *golde*, ср.-англ., р.-н.-англ. *gold*; двн.-англ. *feoh*, ср.-англ., р.-н.-англ. *money* – “гроші”). Напр.:

двн.-англ. 7 he hine mycclum 7 his geferan mid feo weorðode (Chronicle, 878) – “І він його та його слуг нагородив грошима”.

Серед спеціалізованих засобів раціональної оцінки привертають увагу предмети, що навмисно виготовлені та мають символічне значення: двн.-англ. *laur*, ср.-англ. *laurel* – “лавровий вінок”, пор.: L *laureola*; р.-н.-англ. *medal* – “медаль”, пор.: MF *médaille* від It. *medaglia* “медаль” з VL **metallea* (*moneta*) – “металева монета” від L *metallum*. Згідно з іншою точкою зору, це слово походить від *medaglia*, що вживалося на позначення монети цінністю у півдинара з VL **medalia*, від LL *medialia* – “маленькі половинки”. Напр.:

двн.-англ. mid lawere gebeagod (Bl. Nom., 187, 28) – “коронований лавровим вінком”.

Розвиток лексики на позначення Інструменту оцінювання в англійській мові VII–XVII ст. відбувався повільно, головним чином за рахунок невеликої кількості іншомовних запозичень. Привертає увагу той факт, що реалізація Інструмента в сферах пізнання та оцінки пов’язана з використанням близьких за змістом лексем, що свідчить про тісний зв’язок

цих видів діяльності.

Лексика на позначення Інструменту спілкування

Спілкування – взаємодія індивідів, пов’язана з обміном інформацією та встановленням стосунків (контактів) між ними. Засоби спілкування (комунікативні чи інтерактивні) реалізують дії суб’єкта у цій сфері. З-поміж засобів комунікативного спілкування розрізняють невербальні та вербальні. Останні реалізуються шляхом різноманітних мовленнєвих актів та експлікують Спосіб. Напр.:

двн.-англ. ic сweþe on wordum (A.-S. Charters, 52, 36) – “І я наказую словами”.

ср.-англ. And radly þus rehayted hym with hir riche wordes (G., P III, 1744) – “Та [вона] вітає його граціозно своїми вправними словами”.

Іноді при вираженні Способу вживають лексеми, що позначають комплекс мовленнєвих дій суб’єкта: двн.-англ. *ap* – “клятва”, пор.: O.Sax. *éð*, O.Frs. *eth*, Dut. *eed*, MHG *eit*, OHG *eid*, Goth. *aips*, ON *eiðr*, Irish *oeth*; ср.-англ. XIV ст. *demande* – “вимога”, пор.: AF, CF *demande*; *persuasioun* – “переконання”, пор.: OF *persuasion* та L *persuāsiō*-; XV ст. *prommise* – “обіцянка”, пор.: OF *promise*, *promesse* та L *prōmissum*; р.-н.-англ. *oath*, *promise*, *demand*, *message* тощо. Напр.:

ср.-англ. He seide to his apostles in these wordes coumfortynge hem by this promisse (Love Mirror, 302: MED) – “Він сказав своїм апостолам такими словами, втішаючи їх цією обіцянкою”.

Цікаво, що засоби вербальної комунікації у писемних пам’ятках VII–XVI ст. номінують невідчужуване Знаряддя (частини тіла істоти): двн.-англ. *muþ*, ср.-англ. *mouthe*; р.-н.-англ. *mouth* – “рот”, пор.: Goth. *munþs*, OI *munnr*, *múðr*, O.Sax. *múð*, O.Frs. *muth*, *mund*, OHG *mund*, L *mando*. Напр.:

ср.-англ. sho ne southee | speke wit mouthe (Havelok, 112-3) – “Вона не могла говорити ротом”.

р.-н.-англ. Ye and your wives have both spoken with your mouths (King James, Bible, Jeremiah, Ch.44, 25).

Показово, що в мові XVII ст. вербальна комунікація пов’язана з експлікацією Способу (принцип мовної економії). Напр.:

р.-н.-англ. I’ll deliver thy indignation to him by word of mouth (Shakesp., Twelfth Night, 2.3, 122-3).

З метою опосередкованої передачі інформації суб’єкт може використовувати інших людей (Знаряддя-лице). Напр.:

двн.-англ. Sum witega clypode þurh þone halgan gast (ALS, 6) – “Тоді певний пророк прокричав за допомогою Святого Духа”.

Зазначимо, що вербальна комунікація існує не лише в усній, але й у письмовій формі. Спосіб такого спілкування номінують лексеми, пов’язані з написанням текстів, а Знаряддя – найменування книг, листів або ділових

паперів. Напр.:

двн.-англ. *se wæs haten Damerað læen to his cyþpe gebodade 7 hit on anum brede awrat 7 tīþpan mid weaxe beworhte* (Oros., II, V 81) – “Незнайомец на ім’я Демарат розповів цю історію своїй країні, написавши її на дошці, та після цього покрити її воском”.

двн.-англ. *CEOLWIN cyð on ðis gewrite þæt hian ðæs landes æt AWELTVNE ðara XV hida ðæ hire hlaford hire læfde* (A.-S. Charters XVII, 30) – “Кеолвін заявляє у цьому документі, що він дарує ділянку у 15 хайдів землі біля Алтона, яку її господар залишив їй”.

Засоби невербальної комунікації (жести, пози, знакові рухи тіла, вираз обличчя тощо) передають ті самі значення, що закодовані у природній мові (С.О.Григор’єва, Г.Є.Крейдлін). У писемних пам’ятках VII–XVII ст. таку функцію виконують невідчужувані Знаряддя, а також Спосіб власне дії, наприклад, хода. Напр.:

ср.-англ. *He..began to wepe..and to smyte his brest with his fist* (Discip. Clev 48: MED) – “Він почав плакати і бити в груди кулаком”.

р.-н.-англ. *I will answer you with gait and entrance* (Shakesp., Twelfth Night, 3.1, 81).

Відмітимо, що поряд з традиційними найменуваннями невідчужуваного Знаряддя та Способу власне дії – *hand, fist* (двн.-англ. *fyst*), *laughter* (двн.-англ. *hlehter*), – у середньоанглійській мові з’являються запозичені лексичні одиниці для вираження актів невербальної комунікації (Способу): XV ст. *smile* – “посмішка”, від дієсл. *smilen*, пор.: Norw., Swed. *smila*, Dan. *smile*, MLG, MHG *smielen*, Latv. *smeiju, smaide*, Gk. *μειδος*, Skr. *smáyate*; *gesture* – “жест”, пор.: ML *gestra*; *geste* – а) “героїчний вчинок”; б) “жест” (значення не збереглося в мові XVII ст.), пор.: OF *geste, gieste, jeste* та ML *gesta*.

ср.-англ. *Pe deuel..manaced him..in forme of wylde beestes, Grennynge on him wiþ mony chestes* (SVrn. Leg. Barlaam, 756) – “Диявол надав йому подобу дикого звіра, обдурюючи його багатьма жестами”.

Засоби інтеракції можуть бути спрямовані на кооперацію або конкуренцію і представлені у писемних пам’ятках VII–XVII ст. переважно непередметною лексикою. Напр.:

р.-н.-англ. *And by goddes helpe he had victorie* (Caxton, Game of Chesse, Ch.4).

двн.-англ. *hu he hine eþelicost beswican mæge þurh þa swetness þara worda* (Bl. Nom., 55) – “Як він може легко зрадити його сладкістю тих слів”.

Матеріал доводить, що лексику, яка позначає кооперацію, вживають значно частіше, ніж ту, що виражає конкуренцію.

Зазначимо, що лексичний інвентар маніфестації Інструменту спілкування протягом VII–XVII ст. змінювався досить повільно, переважно

за рахунок запозичень. Відмітимо, що частка номінативних одиниць на позначення Способу у пам'ятках окресленого періоду поступово збільшується, а у мові XVII ст. істотно домінує у порівнянні з найменуваннями Знаряддя. Показово, що протягом VII–XVII ст. вербальна комунікація залишається головним засобом спілкування.

Різноманітність лексико-семантичних форм вираження інструментальності охоплює майже усі сфери буття людини. Склад інструментальної лексики протягом VII–XVII ст. зазнав суттєвих змін. Цьому сприяли внутрішні процеси у самій англійській мові (метонімізація, метафоризація тощо), а також причини екстралінгвального характеру. До останніх слід віднести технічні інновації, зміни у соціальній і культурній сферах, розвиток науки та суспільних відносин. Окрім того, на інструментальну лексику вплинула значна кількість запозичень (скандинавських, латинських, французьких та ін.), які починаючи з XII ст. певною мірою потіснили давньоанглійські слова з інструментальною семантикою (О.Ю.Андрушенко).

Попри зміни лексичного складу, загальна тенденція в розподілі лексичних засобів вираження інструментального значення за різними семантичними групами збереглась протягом усього історичного періоду (VII–XVII ст.) розвитку англійської мови. Так, домінуючу роль відіграє інструментальна лексика сфери перетворення (близько 80%), що підтверджує виключно важливий характер цього виду діяльності. В межах окресленої групи істотно переважають номінативні одиниці на позначення фізичного впливу, проте частка лексем, що маніфестують соціальний та психічний вплив поступово збільшується. Практично однакове співвідношення лексичних елементів, що номінують Інструмент пізнання та оцінки в мові трьох періодів (від 2% до 6% для кожного) свідчить про тісний взаємозв'язок цих видів діяльності. Розвиток лексики на позначення Інструменту пізнання та оцінювання відбувається головним чином за рахунок раціональної її складової. Вербальна комунікація у писемних пам'ятках VII–XVII ст. є головним засобом спілкування людей (9% – 13%).

Висновки.

Лексику германських мов поділяють на лексику індоєвропейського походження, власне германську лексику та запозичення.

На прикладі розвитку інструментальної лексики в англійській мові VII–XVII ст. розглянуто історичні зміни номінативних одиниць в таких сферах як перетворення, пізнання, оцінка, спілкування. Лексика на позначення Інструменту перетворення поділяються на лексичні засоби реалізації фізичного (сфера війни, виробництва, пересування, побуту, лікування), психічного, соціального впливу. Засоби пізнання поділяються на чуттєві та раціональні. Серед засобів оцінки розрізняють емоційні та раціональні. Засоби спілкування членуються на комунікативні (вербальні та невербальні) та інтерактивні (спрямовані на кооперацію або

конкуренцію). На розвиток інструментальної лексики вплинули внутрішні процеси у самій англійській мові (метонімізація, метафоризація тощо), а також екстралінгвальні (розвиток науки та суспільних відносин тощо). Розширенню лексичного складу також сприяла значна кількість запозичень (скандинавських, латинських, французьких та ін.).

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВ:

1. Поняття “ізоглос”. Гото-скандинавські лексичні ізоглоси.
2. Поняття “ізоглос”. Західногерманські лексичні ізоглоси.
3. Поняття субстрату та суперстрату. Запозичення в германських мовах.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

ОСНОВНА:

1. Андрушенко О. Ю. Реалізація функціонально-семантичної категорії інструментальності в англійській мові VII–XVII ст.: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008.
2. Андрушенко Е.Ю. Лексический компонент функционально-семантического поля инструментальности в истории английского языка (VII–XVII вв.) // *Ars Grammatica*. Грамматические исследования: материалы докл. 3-й Междунар. науч. конф. Минск, 5–6 дек. 2007 г. – Минск, 2007. – С. 31–35.
3. Андрушенко Е.Ю. Лексико-семантическая вариативность инструментальной категории в истории английского языка (VII–XV вв.) // *Иноязычное образование: лингвистический и методический аспекты: материалы Междунар. науч.-практ. конф. Барановичи, Респ. Беларусь, 25–26 апр. 2007 г.* – Барановичи, 2007. – С. 9–11.
4. Арсеньева М.Г. Введение в германскую филологию / М.Г.Арсеньева, Г.П.Балашова, В.П.Берков, Л.И.Соловьева. – М.: ГИС, 2003.
5. Гухман М.М. Готский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
6. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. – М.: Эдиториал УРСС, 2009.
7. Куликов В.А. История оружия и вооружения народов и государств с давних времен до наших дней. – Уфа: Восточный ун-т, 2003.
8. Куркин А.В. Влияние новых видов метательного доогнестрельного и древкового наступательного вооружения на развитие западноевропейского военного искусства 14–15 веков: Автореф. дис. ... доктора ист. наук / УГТУ. – Екатеринбург, 2004.

9. Левицький В.В. Основи германістики. – Вінниця: Нова книга, 2006.
10. Руденко Е.Н. Введение в германскую филологию. – Минск: Изд-во БГУ, 2005.
11. Стеблин-Каменский М.И. Древнеисландский язык. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.
12. Bouillon P., Busa F. The Language of Word Meaning. – Cambridge: CUP, 2001.
13. Brinton L.J., Arnovick L.K. The English Language: A Linguistic History. – Toronto: CUP Canada, 2006.
14. Hutterer C. J. Die Germanischen Sprachen. – Budapest: Akademiai Kiado, 1975.
15. Moskalskaja O.I. Detsche Sprachgeschichte. – Moskau: Hochschule, 1977.

ДОДАТКОВА:

1. Андрушенко Е.Ю. Инструментальность в функционально-семантическом пространстве древнеанглийского языка // Ukrainian Society for the Study of English: 4th Symposium. Kyiv, 10–12 Oct. 2007. – К., 2007. – С. 16–18.
2. Андрушенко Е.Ю. Словообразовательные средства реализации функционально-семантической категории инструментальности в истории английского языка // Системное и асистемное в языке и речи: Междунар. науч. конф. Иркутск, 10–13 сент. 2007 г. – Иркутск, 2007. – С. 395–400.
3. Андрушенко О.Ю. Засоби експлікації інструментальності у ранньоновоанглійських писемних пам'ятках // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 27. – С. 145–148.
4. Андрушенко О.Ю. Мовні засоби відтворення категорії інструментальності у пам'ятках писемності середньоанглійського періоду // Вісник Черкаського ун-ту. Серія Філологічні науки. – 2006. – Вип. 94. – С. 50–56.
5. Андрушенко О.Ю. Непредметна інструментальність та засоби її вираження у давньоанглійських писемних пам'ятках // Сучасні дослідження з іноземної філології: Зб. наук. праць. – Ужгород, 2007. – С. 95–102.
6. Андрушенко О.Ю. Про репрезентацію функціонально-семантичної категорії інструментальності у давньоанглійській мові // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: VI Міжнар. наук. конф. Харків, 1 лют. 2007 р. – Харків, 2007. – С. 7–8.

7. Андрушенко О.Ю. Семантико-функціональний аналіз інструментальної ситуації при дослідженні текстів у діяхронії англійської мови // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 21, Ч. 1. – С. 14–18.
8. Андрушенко О.Ю. Словотвірні одиниці у структурі функціонально-семантичного поля інструментальності англійської мови (діяхронний аспект) // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – № 32. – С. 196–201.
9. Андрушенко О.Ю. Функціонально-семантичне поле інструментальності у ранньоновоанглійській мові // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. – № 3. – С. 239–244.
10. Антонова И.В. Закономерности эксплицитности / имплицитности обозначения орудия-антропонима и способа его применения в инструментальной ситуации // Проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков: Сб. науч. трудов. – СПб., 1998. – С. 20–27.
11. Бах А. История немецкого языка. – М.: Иностранная литература, 1956.
12. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. – Л.: Наука.– 1984.
13. Бруннер К. История английского языка: В 2 т. – М.: Эдиториал УРСС, 2003.
14. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Эдиториал УРСС, 2002.
15. Глазунова О.И. Логика метафорических преобразований. – СПб.: Фил. фак. СПбГУ, 2000.
16. Григорьева С.А. Словарь языка русских жестов / С.А. Григорьева, Н.В. Григорьев, Г.Е. Крейдлин. – М.; Вена: Языки русской культуры; Венский славистический альманах, 2001.
17. Данилюк Л.В. Структурно-семантические особенности предложных словосочетаний в древнеанглийском языке с предлогами *mid*, *bi*, *with*: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1977.
18. Дубинин С.И. Готский язык / С.И.Дубинин, М.В.Бондаренко, А.Е.Тетеревёнков. – Самара: Из-во Самарский университет, 2006.
19. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1965.
20. Заблудовский П.Е. История медицины. – М.: Медицина, 1998.
21. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М.: Эдиториал УРСС, 2006.

22. Иванова Е.В. Особенности культурной адаптации классического наследия в поэтическом творчестве англосаксов (на основе функционально-семантического исследования лексики поэмы *Феникс*): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ивановский гос. ун-т. – Иваново, 2006.
23. Канафиев Р.Н. Структурно-семантический и лингвокультурологический анализ полевой организации лексики (на материале семантического поля ОРУЖИЕ в русском языке): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ивановский гос. ун-т. – Иваново, 2005.
24. Карасик В.И. Язык социального статуса. – М.: Гиозис, 2002.
25. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология: (Монография) / ЛГУ им. А.А. Жданова. Вост. фак. – М.: Наука, 1988.
26. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1985.
27. Клемина Е.М. Культурно-значимая лексика древнеанглийской поэмы *ЕЛЕНА* (опыт семантического описания): Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Ивановский гос. ун-т. – Иваново, 2006.
28. Кобцева А.В. Категория инструментальности и способы ее экспликации в текстах газетно-публицистического стиля русского и немецкого языков: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. – Ставрополь, 2006.
29. Костюченко Ю.П. Становление значения деятеля страдательного залога и орудия действия (на материале русского и других индоевропейских языков): Автореф. дис. ... доктора филол. наук / ЛГПИ им. А.И. Герцена. – Л., 1983.
30. Леонтьев А.А. Язык, деятельность, общение // Człowiek. Świadomość. Komunikacja. Internet. – Warszawa, 2003. – №. 9–17.
31. Ломов Б.Ф. Проблемы общения в психологии // Проблемы общения в психологии. – М., 1981. – С. 3–23.
32. Малёнова Е.Д. Наивная картина мира и ее отражение в английской медицинской терминологии в социолингвистическом освещении: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Омский гос. технич. ун-т. – Омск, 2006.
33. Мегрелидзе К.Р. Основы проблемы социологии мышления / Под ред. и с предисл. А.Т. Бочоришвили. – М.: Эдиториал УРСС, 2007.
34. Мороховский А.Н. Слово и предложение в истории английского

- языка. – К.: Вища школа, 1979.
35. Новикова Э.Ю. Оценочный компонент лексических единиц газетного политического текста // Актуальные проблемы коммуникации и культуры: Междунар. сб. науч. тр. – М.; Пятигорск, 2005. – Вып. 2. – С. 241–246.
 36. Полюжин М.М. Диахронно-семантический аспект префиксального словообразования в английском языке. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1992.
 37. Рубанюк Э.В. Семантико-синтаксический статус предложно-именных конструкций со значением 'инструмент' в структуре предложения современного немецкого языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Минский гос. лингв. ун-т. – Минск, 2001.
 38. Соболевский С.И. Грамматика латинского языка. Теоретическая часть. Морфология и синтаксис. – СПб: Летний сад, 1999.
 39. Сравнительная грамматика германских языков. – М.: Наука, 1962–1966. – Т. 1–4.
 40. Тарасова Е.В. Языковое поле темпоральности в синхронии и диахронии: Автореф. дис. ... доктора филол. наук / Краснодарский гос. ун-т. – Краснодар, 1993.
 41. Твердохлеб О.Г. О репрезентации способа, орудия и средства на поверхностном уровне: исторический аспект // Вестник Оренбург. гос. пед. ун-та. – 2000. – № 6. – С. 47–50.
 42. Федосеев В.А. Предложения с предикатами оценки // Русский язык в школе. – 1998. – № 2. – С. 95–99.
 43. Философский словарь / Под общ. ред. В.А. Малинина. – М.: Республика, 2001.
 44. Холле М.В. Инструментальные придаточные предложения и местоименные наречия как формы выражения категории инструментальности в современном немецком языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / С.-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2000.
 45. Ширшикова Е.В. Прагматические особенности концептосферы инструментальности (На материале современного немецкого языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Горно-Алтайск, 2005.
 46. Ямшанова В.А. Категория инструментальности в немецком языке. – Л.: ЛФЭИ, 1991.
 47. Ярцева В.Н. Развитие национального литературного английского языка. – М.: Эдиториал УРСС, 2004.

48. A Concise Dictionary of Middle English from AD 1150 to 1580 / Ed. A.L. Mayhew, W.W. Skeat. – 2004. – URL: <http://www.pbm.com/~lindahl/concise>.
49. A History of the English Language / Ed. Hogg R.M., Denison D. – Cambridge: CUP, 2006.
50. Arteaga D., Herschensohn J. *Etait une Fois. Diachronic Development of Expletives, Case and Argument from Latin to Modern French // Historical Romance Linguistics: Retrospective and Perspectives* / Ed. G. Randalls. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2006. – P. 269–281.
51. Baugh A., Cable T. *A History of the English Language*. – London; N.-Y.: Routledge, 2003.
52. Bosworth J. *An Anglo-Saxon Dictionary* / Ed. and enl. by N. Toller. – L.; Oxford: Oxford University Press, 1898.
53. *Diachronic Clues to Synchronic Grammar* / Eds. Fuß E., Trips C. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2004.
54. Fillmore Ch.J. *The Case for Case // Universals in Linguistic Theorie* / E. Bach, R.T. Harms. – L., 1968. – P. 1–88.
55. Fillmore Ch.J. *The Case for Case Reopened // Syntax and Semantics*. – N.-Y., 1977. – Vol. 8. – P. 59–81.
56. Fulk R.D. *A History of Old English Meter*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
57. Heine B., Kuteva T. *World Lexicon of Grammaticalization*. – Cambridge: CUP, 2004.
58. Hill J.R., Ranft B. *The Oxford Illustrated History of Royal Navy*. – N.-Y.: OUP, 1995.
59. Kilpiö M. *Passive Constructions in Old English Translations from Latin (with Special Reference to the OE Bede and the Pastoral Care)*. – Helsinki: Société Néophilologique, 1989.
60. Lass R. *Historical Linguistics and Language Change*. – Cambridge: CUP, 1997.
61. Leith D. *A Social History of English*. – London: Routledge, 1997.
62. Lewickij V. *Zur germanischen Etymologie // Hist. Sprachforschung*. – 2003. – # 116. – S. 100–107.
63. *Medieval Science, Technology and Medicine: an Encyclopedia* / Glick T.F., Livesey S.J., Wallis F. – L.; N.-Y.: Routledge, 2004.
64. *Middle English Dictionary* / Ed. by F.H. Stratman. – L.: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1963.
65. *Middle English Dictionary [Electronic life]*. – University of Michigan, 2001. – 15,000 p. – Access Mode: <http://ets.umdl.umich.edu/m/med>.
66. Mitchell B., Robinson F.C. *A Guide to Old English*. – Malden (Mass.): Blackwell Publ., 2001.
67. Mugglestone L. *The Oxford History of English*. – Oxford: Oxford University Press, 2006.
68. *New Perspectives of English Historical Linguistics. Selected Papers from 12 ICEHL. Volume: Lexis and Transmission. Glasgow, 21–26 August 2002* /

- Eds. Kay C., Horobin S., Smith J.J. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publ., 2004.
69. Oxford English Dictionary [Electronic life]. – 2007. – Dictionary Access Mode: <http://www.oed.com>.
70. Peitsara K. On the Development of the by-Agent in English // Early English in the Computer Age. Explanations through the Helsinki Corpus / Ed. Rissanen M. et. al. – N.-Y.; Berlin: Mouton de Gruyter, 1993. – P. 219–233.
71. Peters R.A. A Linguistic History of English. – Boston: Houghton Miffling Company, 1968.
72. Schlesinger I. Cognitive Structures and Semantic Deep Structures: the Case of the Instrumental // Journal of Linguistics. – 1979. – Vol. 15, № 2. – P. 307–324.
73. Schröder J. Instrumentalrelationen – ein Beschreibungsproblem // DaF. – 1987. – № 2. – S. 75–80.
74. Schröder J. Semantische Instrumental in deutschen Präpositionalfügungen mit adverbialen Charakter // DaF. – 1979. – Hft. 6. – S. 321–328.
75. Stolz T. Komitative sind mehr als Instrumentale sind mehr als Komitative: Merkmalhaftigkeit und Markiertheit in der Typologie der MIT-Relationen // Zbornik referatov II. Mednarodnega Simpozija o teoriji narativnosti. 23. do 25. maj 1996 / Ed. K. Teržan-Kopecky. – Maribor: Pedagoška Fakulteta, 1998. – S. 83–100.
76. Sweet H. A Short Historical English Grammar. – Cambridge: CUP, 2001.
77. The Evolution of Surgical Instruments: An Illustrated History / Kirkup J. – Novato: Norman Publishing, 2004.
78. The Germanic Languages / König E. der Auwera J.. – L., N.-Y.: Routledge, 1994.
79. Weapons: An International Encyclopedia from 5000 BC to 2000 AD / Harding D., Gray R. – N.-Y.: St. Martin's Press, 1991.
80. Wörterbuch der Indogermanischen Sprachen: Dritter Teil: Wortschatz der Germanischen Spracheinheit / Fick A., Falk H., Torp A. [Electronic life]. – 2006. – 382 p. – Access Mode: http://www.lexicon/pgmc_torp_20061216.pdf.

Розділ 10.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

СЕМІНАР 1. ГЕРМАНСЬКИЙ МОВНИЙ КОНТИНУУМ, ЙОГО ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

ЗМІСТ:

1. Індоевропейська мовна спільність (мови і їх носії).
 - а) концепція мови-основи;
 - б) спільногерманська мова і її періоди.
2. Порівняльно-історичний метод, його засади.
3. Давньогерманські племена і народності, ареали розселення.
4. Давньогерманські племенні діалекти:
 - а) інгвеони;
 - б) іствеони;
 - в) віндили;
 - г) ермінони;
 - д) певкіни і бастарни;
 - е) гілевіони.
5. Класифікація сучасних і давніх мов, її принципи.
6. Велике переселення народів і утворення германських держав.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

1. Визначте мови кентум:

а) тохарська; б) російська; в) латинська; г) литовська; д) албанська.

2. Назвіть мови, які складають романську групу:

а) італійська; б) латинська; в) румунська; г) гальська;
д) іспанська; е) французька; ж) ірландська.

3. Визначте, до якої групи належать наступні індоєвропейські мови:

а) карашарська	
б) корнська	1) іранська
в) санскрит	2) італійська
г) російська	3) кельтська
д) перська	4) германська
е) авестійська	5) балтійська
ж) фризська	6) слов'янська
з) болгарська	7) тохарська
і) умбрська	8) індійська
л) пруська	
м) циганська	

4. Визначте місцеперебування іствеонів за класифікацією Плінія:

а) Рейн; б) західна Німеччина; в) береги Північного моря; г) Скандинавія.

5. Перші згадки про давніх германців містилися у творі:

а) Йордана; б) Юлія Цезаря; в) Пітея; г) Беди Високоповажного.

6. Назвіть рік, коли вестготи під натиском гунів перейшли Дунай:

а) 375р.; б) 386 р.; в) 377 р.; г) 376 р.

7. Тлумачний словник С.Джонсона опубліковано в:

а) 1691 р.; б) 1755 р.; в) 1774 р.; г) 1786 р.

8. Яка з цих мов не входить до складу індоєвропейської мовної сім'ї?

а) вірменська; б) пехлеві; в) німецька; г) фінська.

9. Які племена склали групу інгвеонів?

а) сакси; б) гілевіони; в) юти; г) англи;
д) фризи; е) франки; є) маркомани.

10. За теорією В.В.Іванова та Т.В.Гамкрелідзе праатьківщиною індоєвропейців є:

а) Центральна Європа; б) північ Західної Азії;
в) Причорномор'я; г) Мала Азія.

11. Якої гілки германських мов не існує?

а) північно-германська; б) західно-германська;

в) південно-германська; г) східно-германська.

12. Назвіть автора праці “Дослідження походження давньопівнічної або ісландської мови”:

а) Я.Грімм; б) Р.Раск; в) Ф.Бопп; г) Ф. де Соссюр.

13. Коли і де відбулася “Битва народів”?

а) 410р.; б) 409 р.; в) 451 р.; г) 429 р.

14. Початок розпаду індоєвропейської мовної спільності припадає на:

а) IV тис. до н.е.; б) III тис. до н.е.; в) V–VI тис. до н.е.

СЕМІНАР 2. ГЕРМАНСЬКА ПИСЕМНІСТЬ ТА ЇЇ ПАМ’ЯТКИ

ЗМІСТ:

1. Види германського письма:

а) рунічне письмо, його походження;

б) латинське письмо, та його запозичення різними германськими народами;

в) готське письмо, його походження.

2. Мова старших рунічних написів.

3. Готська мова і її значення у вивченні інших мов германського ареалу.

4. Основні фонетичні і граматичні характеристики та її співвіднесеність з прагерманською мовою.

5. Єпископ Вульфїла і його переклад Біблії.

6. Пам’ятки писемності давньоанглійської, давньовірхньонімецької, давньонідерландської, давньосаксонської, давньофризської та скандинавських мов.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

1. Назвіть найдавніший вид писемності в германських мовах:

а) грецьке письмо; б) рунічне письмо; в) латинське письмо.

2. Яка з цих пам’яток рунічного письма написана давньоанглійською мовою?

а) напис на кам’яному хресті біля села Рутвел;

б) напис на вістрі списа, знайденого поблизу Ковеля;

в) напис на наконечнику списа з Евре Стабю.

3. В основу готського алфавіту IV ст. покладено:

а) рунічний алфавіт; б) латинський алфавіт; в) грецький алфавіт; г) кирилиця.

4. Назвіть країну, в якій рунічне письмо використовували до XVI ст.:

а) Норвегія б) Швеція в) Данія г) Англія

5. Визначте час використання каролінгських мінускул:

а) VIII–IX ст. б) XI–XII ст. в) кін. XV ст. – наш час

6. Діалекти яких племен лягли в основу давньоанглійської мови?

а) франків, фризів, саксів; б) англів, саксів, ютів;
в) середньо-, верхньофранкські, ерміонські.

7. Західна гілка давньопівнічної дала основу таким мовам:

а) давньодатська; б) давньоанглійська; в) давньонорвезька;
г) давньонижньонімецька; д) давньоісландська; е) фарерська.
є) давньошведська;

8. Визначте діалекти давньоанглійської мови:

а) кентський; б) баварський; в) східнофранкський;
г) нортумбрійський; д) вессекський; е) алеманський.
є) мерсійський; ж) рейнськофранкський;

9. Назвіть писемні пам'ятки давньоанглійської мови:

а) 'Старша Едда'; б) 'Паркерівська хроніка'; в) 'Муспіллі';
г) 'Сага про Магнуса'; д) 'Гессенський уривок'; е) 'Розрада філософії'

10. Назвіть твори, написані давньонижньонімецькою мовою:

а) 'Старша Едда'; б) 'Молодша Едда'; в) 'Геліанд';
г) 'Фризька правда'; д) 'Весобрунська молитва'; е) 'Салічна правда'.

11. Давньонідерландська мова охоплює період:

а) VII ст. – 1066 р.; б) VIII – XVI ст.; в) 400–1100 рр.; г) 800–1275 рр.;

12. Датська хроніка створена у:

а) 1225 р.; б) 802 р.; в) 1495 р.; г) 842 р.

13. Назвіть першого християнського проповідника серед германців:

а) Вульфіла; б) Кюневульф; в) Альфред; г) Беовульф.

14. Скільки знаків містили Молодші руни?

а) 24; б) 27; в) 33; г) 16.

15. Визначте пам'ятку писемності, написану давньоісландською мовою:

а) 'Пісня про Хільдебранта'; б) 'Гімн Кедмона';
в) 'Геліанд'; г) 'Старша Едда'.

16. Визначте писемну пам'ятку давньверхньонімецької мови:

а) 'Муспіллі'; б) 'Гімн Кедмона'; в) 'Геліанд'; г) 'Розрада філософії'.

17. Коли була написана 'Старша Едда'?
- а) IX ст. ; б) VII ст. ; в) V ст. ; г) X ст.

СЕМІНАР 3. ЗВУКОВА БУДОВА ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОВИ-ОСНОВИ ТА ПРАГЕРМАНСЬКОЇ МОВИ

ЗМІСТ:

1. Звукова система:
 - а) поняття музичного та динамічного наголосу;
2. система голосних у прагерманській мові і її кореляти в індоєвропейській мові-основі:
 - а) якісне і кількісне чергування голосних;
 - б) поняття аблауту; його типи в германських мовах.
 - в) комбінаторні зміни голосних;
 - г) монофтонгізація та дифтонгізація;
 - д) умлаут;
 - є) фонетичні процеси в кінці слів;
3. Інвентар приголосних.
4. Пересуви приголосних:
 - а) закон Грімма;
 - б) закон Вернера;
 - в) другий верхньонімецький пересув приголосних;
 - д) третій пересув приголосних.
2. Причини, що зумовили пересуви приголосних. Концепція А.Мейє.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

1. Визначте тип наголосу в германських мовах за способом творення:
 - а) музичний; б) еспіраторний; в) тонічний; г) фіксований.
2. Автором теорії субстрату є:
 - а) Я.Грімм; б) Дж.Ципф; в) Т.Гамкрелідзе; г) А.Мейє.
3. Поширеним якісним аблаутом в індоєвропейських мовах є чергування:
 - а) і –о–нуль; б) е–о–нуль; в) е–а–нуль; г) і–а–нуль.
4. Визначте дату, коли відбувся і-умлаут в германських мовах:
 - а) V–VI ст. ; б) IV–V ст. ; в) VI–VII ст. ; г) VIII ст.
5. Назвіть кількість довгих голосних у реконструйованій спільно-германській мові:
 - а) 6; б) 4; в) 5; г) 8.

6. В германських мовах на аблауті ґрунтується утворення форм:

- а) слабких дієслів; б) VI–VII класів сильних дієслів;
в) відмінків іменників; г) I–V класів сильних дієслів.

7. Які фрикативні існували в індоєвропейській мові-основі:

- а) f; б) h; в) s; г) þ.

8. Умлаут на *u* мав наслідком:

- а) переломлення голосних;
б) перетворення монофтонгів на дифтонги;
в) регресивну асиміляцію голосних з голосним попереднього ряду;
г) прогресивну асиміляцію голосних з голосним переднього ряду.

9. Умлаут на *i* мав наслідком:

- а) переломлення голосних;
б) перетворення монофтонгів на дифтонги;
в) регресивну асиміляцію голосних з голосним попереднього ряду;
г) прогресивну асиміляцію голосних з голосним переднього ряду.

10. Термін *гемінація* означає:

- а) подвоєння; б) переломлення; в) переголошення; г) чергування.

11. Термін *умлаут* означає:

- а) подвоєння; б) переломлення; в) переголошення; г) чергування.

12. Аблаут – це _____ голосних:

- а) подвоєння; б) переломлення; в) переголошення; г) чергування.

ТЕСТ НА ВСІ ВИДИ ФОНЕТИЧНИХ ЗМІН:

Поясніть співвідношення голосних та приголосних у наступних парах слів, оберіть правильну відповідь зі списку:

(1) гот. <i>waşjan</i> > двн.-англ. <i>weřian</i>	а) спільногерманське переломлення
(2) гот. <i>skip</i> > двн.-в.-нім. <i>scif</i>	б) і-умлаут
(3) гот. <i>hardus</i> > двн.-англ. <i>heard</i>	в) у-умлаут
(4) і.-є. * <i>dhurā</i> > двн.-англ. <i>duru</i>	г) дифтонгізація
(5) гот. <i>satjan</i> > двн.-англ. <i>settan</i>	д) закон Грімма
(6) гот. <i>hlaupan</i> > двн.-в.-нім. <i>loufan</i>	е) закон Вернера
(7) гот. <i>blōma</i> > двн.-в.-нім. <i>bluoma</i>	є) ротацізм
(8) скр. <i>saptá</i> > гот. <i>sibun</i>	ж) другий пересув приголосних
(9) герц. <i>oktō</i> > гот. <i>ahtau</i>	з) гемінація
(10) гот. <i>andeis</i> > двн.-англ. <i>ænde</i>	і) комбінаторні зміни голосних
(11) лат. <i>hortus</i> > гот. <i>gards</i>	
(12) і.-є. * <i>senti</i> > двн.-англ. <i>sind</i>	
(13) скр. <i>bhrū</i> > двн.-англ. <i>brū</i>	
(14) лат. <i>hostis</i> > гот. <i>gasts</i>	
(15) герм. * <i>faljan</i> > двн.-англ. <i>fællan</i>	
(16) гот. <i>greipan</i> > двн.-в.-нім. <i>grīfan</i>	
(17) гот. <i>saljan</i> > двн.-англ. <i>sellan</i>	
(18) скр. <i>pitá-</i> > двн.-англ. <i>fæder</i>	
(19) грец. <i>gomphos</i> > двн.-англ. <i>camp</i>	
(20) герм. * <i>lārian</i> > двн.-англ. <i>læran</i>	
(21) і.-є. * <i>sengwan</i> > двн.-англ. <i>singan</i>	
(22) гот. <i>taikns</i> > двн.-в.-нім. <i>zeihhan</i>	
(23) скр. <i>saptá</i> > гот. <i>sibun</i>	
(24) скр. <i>vidhāvā</i> > гот. <i>widuwō</i>	
(25) гот. <i>harjis</i> > двн.-англ. <i>here</i>	
(26) гот. <i>ubilis</i> > двн.-англ. <i>yfel</i>	
(27) гот. <i>fimf</i> > двн.-англ. <i>fīf</i>	
(28) гот. <i>wato</i> > двн.-в.-нім. <i>wazzer</i>	
(29) гот. <i>dauhtar</i> > двн.-в.-нім. <i>tohter</i>	
(30) гот. <i>fullian</i> > двн.-англ. <i>fyllan</i>	

СЕМІНАР 4. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНІХ І СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ. СИСТЕМА ІМЕНІ

ЗМІСТ:

1. Морфологічна структура слова.
2. Категорії іменника в індоєвропейській мові-основі.
3. Граматичні категорії іменника в германських мовах.
4. Типи основ.
5. Категорія означеності.
6. Сильні і слабкі прикметники.
7. Займенник.
8. Особливості числівника в давньогерманських мовах.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

1. Яку структуру слова реконструюють для індоєвропейських іменників (прикметників)?
а) триморфемна; б) двоморфемна; в) одноморфемна.
2. Які основи в германських мовах є неіндукуючими?
а) основи на *-a-*, *-u-*, *-i-*, *-n-*;
б) основи на *-r-*, *s-*, *-i-* та *кореневі основи*;
в) основи на *-n-*, *s-*, *-i-* та *кореневі основи*;
г) основи на *-r-*, *s-*, *-u-* та *кореневі основи*.
3. Яка структура слова властива більшості германських мов?
а) триморфемна; б) двоморфемна; в) одноморфемна.
4. Якого розряду займенників не існувало в давньоанглійській мові?
а) вказівні; б) зворотні; в) присвійні; г) неозначені.
5. Які основи називають неіндукуючими?
а) основи на голосний; б) регулярні; в) непродуктивні; г) продуктивні.
6. Які граматичні категорії іменника існували в мові-основі?
а) категорії роду і відмінку; б) поділ на основи та число;
в) поділ на основи, рід, число, відмінок; г) рід, число, відмінок.
7. Числівник *один* в германських мовах за походженням є:
а) вказівним займенником; б) слабким прикметником;
в) сильним прикметником; г) неозначеним займенником.
8. До яких типів основ могли належати іменники середнього роду в германських мовах?
а) іменники з основами на *-a-*, *-s-*, *-i-*, *-u-*;
б) іменники з основами на *-a-*, *-ō-*, *-u-*, *-s-*;
в) іменники з основами на *-a-*, *-u-*, *-s-*, *-n-*;
г) іменники з основами на *-a-*, *-u-*, *-r-*, *-n-*.
9. Які основи називають індукуючими?
а) нерегулярні; б) кореневі; в) непродуктивні; г) продуктивні;
10. Визначте індукуючі основи в германських мовах:
а) основи на *-a-*, *-u-*, *-i-*, *-n-*; б) основи на *-a-*, *-ō-*, *-i-*, *-r-*;
в) основи на *-a-*, *-ō-*, *-i-*, *-n-*; г) основи на *-ō-*, *-i-*, *-u-*, *-n-*.
11. Якою була особливість прикметників в германських мовах?
а) наявність двох відмін; б) наявність ступенів порівняння;

в) суплетивні форми ступенів порівняння; г) існування сильної відміни.

12. Іменники жіночого роду відносяться до таких типів основ:

- а) іменники з основами на *-ō-*, *-r-*, *-i-*, *-u-*;
- б) іменники з основами на *-a-*, *-r-*, *-i-*, *-u-*;
- в) іменники з основами на *-ō-*, *-s-*, *-i-*, *-u-*;
- г) іменники з основами на *-ō-*, *-s-*, *-n-*, *-u-*;

13. Іменників з якою основою не існувало в германських мовах?

- а) з основою на *-a-*;
- б) з основою на *-nd-*;
- в) з основою на *-s-*;
- г) з основою на *-iā-*.

14. Визначте форму іменної частини мови:

а) <i>aggilu</i>	1) називний відмінок, однина;
б) <i>sa</i>	2) називний відмінок, множина;
в) <i>meinana</i>	3) родовий відмінок, однина;
г) <i>weis</i>	4) родовий відмінок, множина;
д) <i>meina</i>	5) давальний відмінок, однина;
е) <i>dagis</i>	6) давальний відмінок, множина;
є) <i>ʀus</i>	7) знахідний відмінок, однина;
	8) знахідний відмінок, множина;

15. Визначте частину мови:

а) <i>ik</i>	1) іменник;
б) <i>sunus</i>	2) прикметник;
в) <i>goʀs</i>	3) займенник;
г) <i>ahto</i>	4) прислівник;
д) <i>inna</i>	5) числівник;

СЕМІНАР 5. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАМАТИЧНОЇ БУДОВИ ДАВНІХ І СУЧАСНИХ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ. СИСТЕМА ДІЄСЛОВА

ЗМІСТ:

1. Германське дієслово. Явища словозміни.
2. Граматичні категорії: час, спосіб, особа, число, стан.
3. Морфологічна класифікація дієслів:
 - а) сильні дієслова;
 - б) слабкі дієслова;
 - в) претерито-презентні дієслова;
 - г) неправильні дієслова.
4. Неособові форми дієслова в германських мовах:
 - а) інфінітив;
 - б) дієприкметник.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

1. Визначте германський суфікс, за допомогою якого утворювалися слабкі дієслова I класу:

- а) *-ja; б) *-e-; в) -*nō-; г) *-ō-.

2. Аорист у мові-основі позначав:

- а) закінчену дію чи стан; б) нетривалу, миттєву дію; в) тривалу дію.

3. Який тип аблауту спостерігається в утворенні форм VI класу сильних дієслів:

- а) якісний; б) кількісний; в) якісно-кількісний.

4. Якого способу не існувало в германських дієсловах?

- а) імператив; б) індикатив; в) кон'юктив; г) оптатив.

5. Скільки класів сильних дієслів розрізняють у давньогерманських мовах?

- а) 5; б) 3; в) 4; г) 7.

6. Які вербалії існували в германських мовах:

- а) незмінюваний інфінітив, іменник, дієприкметник I, змінюваний інфінітив;
б) дієприкметник I, незмінюваний інфінітив, дієприкметник II, змінюваний інфінітив;
в) прикметник, дієприкметник I, дієприкметник II, змінюваний інфінітив;
г) дієприкметник I, незмінюваний інфінітив, дієприкметник II, прикметник.

7. Який ускладнювач існував для I класу германських сильних дієслів?

- а) -i-; б) -u-; в) носовий+приголосокий; г) фрикативний.

8. Якої часової форми не існувало в давньогерманських мовах?

- а) футурум; б) презенс; в) претерит.

9. Утворення форм претериту однини та множини сильних дієслів VII класу ґрунтується на:

- а) якісному аблауті; б) кількісному аблауті;
в) якісно-кількісному аблауті; г) редуплікації.

10. Скільки класів слабких дієслів існувало в готській мові?

- а) 5; б) 3; в) 4; г) 7.

11. Назвіть германський суфікс, за допомогою якого утворювалися слабкі дієслова II класу:

а) *-ja; б) *-e-; в) -*nō-; г) *-ō-.

12. Скільки існувало класів претерито-презентних дієслів в давніх германських мовах?

а) 6; б) 3; в) 4; г) 7.

13. Джерелом походження германських неправильних дієслів є:

а) індоєвропейські сильні дієслова; в) індоєвропейські іменники;
б) індоєвропейські слабкі дієслова; г) індоєвропейські атематичні дієслова.

14. Визначте ускладнювач для II класу сильних дієслів:

а) -i-; б) -u-; в) носовий+приголосний; г) фрикативний.

15. За допомогою якого германського суфікса утворювалися слабкі дієслова III класу?

а) *-ja; б) *-e-; в) -*nō-; г) *-ō-.

16. Визначте форму дієслова:

1) nasjam	а) теперішній час однина;
2) salbōdēdum	б) теперішній час множина;
3) sokja	в) минулий час однина;
4) rais	г) минулий час множина.
5) fullnōda	
6) nima	
7) bundum	

17. Визначте клас дієслів:

1. giban – gaf – gebum – gibans;	а) сильні дієслова;
2. gaggan – iddja – iddjēdum – gaggands;	б) слабкі дієслова;
3. skulan – skal – skulda;	в) претерито-презентні дієслова;
4. stojan – stauida – stauidedum – stauip̃s;	г) неправильні дієслова.
5. wittan – wait – wissa – wissēdedum;	
6. greipan – graip – gripum – gripans;	
7. haban – habaida – habaidedum – habaĩp̃s;	
8. nasjan – nasjada – nasidēdum – nasĩp̃s;	
9. fiskon – fiskoda – fiskodedum – fiskop̃s;	
10. driugan – draug – drugum – drugans;	
11. niman – nam – nēmu – nimands;	
12. brinnan – brann – brunnum – brunnans;	
13. falpan – faifal̃p̃ – falpans;	
14. haitan – haihait – haihaitum – haitans;	
15. bairan – bar – berum – baurans;	

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ:

Визначте основні форми дієслів (інфінітив, претерит однина, претерит множина, дієприкметник II):

- 1) huzdjan ‘збирати скарби’, слабке дієсл., I класу;
- 2) bindan ‘зв’язувати’, сильне дієсл., III класу;
- 3) greipan ‘схопити’, сильне дієсл., I класу;
- 4) biugan ‘зігнути’, сильне дієсл., II класу;
- 5) haban ‘мати, володіти’, слабке дієсл., III класу;
- 6) andhafjan ‘відповідати’, сильне дієсл., VI класу;
- 7) mitan ‘виміряти’, сильне дієсл., V класу;
- 8) hneiwan ‘кланятися’, сильне дієсл., I класу;
- 9) galapan ‘скликати, запросити’, слабке дієсл., II класу;
- 10) qiman ‘приходити, прибувати’, сильне дієсл., IV класу;
- 11) letan ‘дозволяти, відпускати’, сильне дієсл., VII класу;
- 12) ran ‘говорити, мовити’, сильне дієсл. V класу;
- 13) arjan ‘орати’, слабке дієсл., I класу;
- 14) standan ‘стояти, перебувати’, сильне дієсл., VI класу;
- 15) uslukan ‘витягти, вийняти’, сильне дієсл., II класу;
- 16) bairan ‘нести’, сильне дієсл., IV класу;
- 17) afmaitan ‘відрізати, відрубати’, сильне дієсл., VII класу;
- 18) graban ‘копати’, сильне дієсл., VI класу;
- 19) karon ‘турбуватися’, слабке дієсл., II класу;
- 20) lastjan ‘навчати’, слабке дієсл., I класу.

СЕМІНАР 6. СИНТАКСИЧНА СИСТЕМА ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВ

ЗМІСТ:

1. Просте речення в давньогерманських мовах.
2. Походження складнопідрядного зв’язку в германських мовах:
 - а) гіпотеза ‘примітивного’ паратаксису;
 - б) принцип уніформітарності.
3. Особливості будови підрядного речення в давніх мовах:
 - а) асиндетичний гіпотаксис: моделі його реалізації;
 - б) парадигма сполучникового складу в підрядних реченнях;
 - в) рамкова структура західногерманського складного речення.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ:

1. Якими частинами мови виражався підмет у давньогерманському простому реченні?

- а) іменником, прикметником, займенником;
- б) іменником, займенником, дієсловом;
- в) іменником, займенником, неособовою формою дієслова;
- г) прикметником, іменником, інфінітивом.

2. Визначте, який підхід походження складного речення обстоюють ці вчені:

- 1) О.С.Мельничук а) в індоєвропейській мові-основі не існувало одиниці вищої, ніж просте речення;
- 2) Ж.Одрі б) теорія про “два шляхи розвитку складного речення”;
- 3) О.П.Рифтін в) індоєвропейське речення залишалося простим в мові-основі, проте функціонувало як еквівалент складного;
- 4) Г.С.Кнабе г) складнопідрядні речення сформувалися частково вже в пізньоіндоєвропейській мові-основі.

3. Головною формальною ознакою залежного компоненту складнопідрядного речення є:

- а) підрядні сполучники;
- б) вживання лексико-морфологічних засобів;
- в) використання особливого порядку слів у головному і підрядному реченнях;
- г) фіксований порядок розташування зв'язаних між собою речень.

4. Який тип простого речення, за даними Р.Ласса, є панівним у рунічних написах?

- а) SVO; б) SOV; в) VSO; г) OSV.

5. Які речення утворюють групу придієслівно-означальних у давніх германських мовах:

- а) мети, умовні, причинові, відносні, допустові, питальні, заперечні;
- б) комплементарні, питальні, заперечні, умовні, мети, допустові;
- в) причинові, заперечні, темпоральні, локативні, умовні, допустові;
- г) причинові, заперечні, відносні, локативні, допустові, заперечні.

6. Скільки типів індоєвропейського речення виокремив Ю.С.Степанов?

- а) 6; б) 3; в) 4; г) 2.

7. Складений іменний присудок складався з:

- а) дієслова-зв'язки та іменника, прикметника або модального дієслова;

- 14) гот. *inna* ‘усередині’;
- 15) гот. *araustaulus* ‘апостол’;
- 16) гот. *osanna* ‘слава’;
- 17) гот. *barizeins* ‘ячмінний’;
- 18) гот. *ahs* ‘колос’;
- 19) гот. *hlaifs* ‘хліб’;
- 20) гот. **þres* ‘три’;
- 21) гот. *eisarn* ‘залізо’;
- 22) гот. *nahts* ‘ніч’;
- 23) гот. *tuggo* ‘язик’;
- 24) гот. *gairda* ‘пояс’;
- 25) гот. *mats* ‘їжа’;
- 26) гот. *kunþs* ‘відомий’;
- 27) гот. *faskja* ‘пов’язка’;
- 28) гот. *brunna* ‘джерело’;
- 29) гот. *boka* ‘літера, мн. книга’;
- 30) гот. *lekeis* ‘лікар’;
- 31) гот. *aggilus* ‘ангел’;
- 32) гот. *drigkan* ‘пити’;
- 33) гот. *rum* ‘місце, приміщення’;
- 34) гот. *lasjan* ‘навчати’;
- 35) гот. *saggws* ‘пісня’.

2. Перекладіть готські слова та визначте їх відповідники в германських та інших мовах:

fairþus, gawaurki, satjan, hairda, waír, ibns, þahan, dauro, stiur, halja, undar, fahan, aba, skeima, wasjan, hlaiw, juk.

КОРОТКИЙ ГОТСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

aba (імен.) ‘чоловік’;

двн.-ісл. *afi*, двн.-в.-нім. *uobo* ‘землероб, рільник’;

скр. *ápas*, лат. *opus* ‘робота’.

aggilus запоз. ‘ангел’;

двн.-ісл. *engell, engill*, двн.-англ. *engel*, двн.-в.-нім. *angil*, двн.-фр. *angel, engil*, двн.-сакс. *angil*;

грец. *ἄγγελος* ‘вісник’, лат. *angelus* (з грец.) ‘вісник, янгол’.

ahs ‘колос’;

двн.-ісл. *ah*, двн.-англ. *éar, æhher*, двн.-в.-нім. *ehir, ah*, дфн.-фр. *ār*;

двн.-інд., *ásgrī-* ‘вістря, наконечник’, грец. *ἀχνη* ‘пух’, лат. *acus*.

aiwaggeli запоз. ‘Євангеліє’;

суч.-нім. *Evangelium*;

грец. *εὐαγγέλιον* ‘блага звістка від ангела’, лат. *euangelium*.

araustaulus запоз. ‘апостол’;

двн.-англ. *apostol*;
грец. *ἀπόστολος* ‘посланець’, лат. (запоз. з грец.) *apostolus*.

B

barizeins ‘ячмінний’;

двн.-ісл. *barr* ‘ячмінь’, двн.-англ. *bære, bere*, двн.-фр. *ber-*;
лат. *far(r)*, ірл. *bara*, ст.-слов. *bŭrŭ*, укр. борошно.

boka ‘літера, мн. книга’;

двн.-ісл. *bôk*, двн.-англ. *bōc*, двн.-в.-нім. *buoh*, двн.-сакс. *bôk, buok*,
двн.-фр. *bōk*;
грец. *φηγός*, лат. *fāgus* ‘дерево бук’.

brūjo запоз. ‘броня’;

двн.-ісл. *brunja*, двн.-англ. *byrne*, двн.-в.-нім. *brunja, rrunja*, двн.-сакс.
brunna;
двн.-ірл. *bruinne* ‘груди’.

brunna ‘джерело’;

двн.-ісл. *brunnr*, двн.-англ. *brunna, burna*, двн.-в.-нім., двн.-сакс.
brunno.
і.-є. **bhrēu*, грец. *φρέαρ*.

D

dauro ‘двері’;

двн.-ісл., *dyrr*, двн.-англ. *duru*, двн.-в.-нім. *turi, tura*, двн.-сакс. *duri*,
dor, двн.-фр. *dore*;
і.-є. **dhver*, скр. *dvâr*, грец. *θυρα*, лат. *fores*, ірл. *dorus*, вал. *dvara*,
лит. *dùrys*, латис. *durvis*, ст.-слов. *dviri*

diups ‘глибокий’;

двн.-ісл. *djúpr*, двн.-англ. *dēop*, двн.-в.-нім. *tiuf, teof*, двн.-сакс. *diop*,
двн.-фр. *diar*;
лат. *dubra*, лит. *dubùs*, рос. *дебри*.

drigkan ‘пити’;

двн.-ісл. *drekka*, двн.-англ. *drincan*, двн.-в.-нім. *trinkan, trinchan*, двн.-
сакс. *drinkan*, двн.-фр. *drinka*.

E

eisarn запоз. ‘залізо’;

двн.-ісл. *îsarn, jârn*, двн.-англ. *îsarn, îsen, îren*, двн.-в.-нім. *îsarn*, двн.-
сакс. *îsarn*, двн.-фр. *îsarn*;
кельт. **îsarno-*, двн.-ірл. *iarann*, ірл. *íarn*, гаел. *isarno-dori*.

F

fahan ‘ловити, схопити’;

двн.-ісл. fâ, двн.-англ. fōn, fēng, двн.-в.-нім. fâhan, fânc, двн.-сакс. fâhan, двн.-фр. fâ;
лат. pango.

faíhu ‘майно, худоба’;

двн.-ісл. fê, двн.-англ. feoh, fēo, двн.-в.-нім. fihu, двн.-сакс. fehu, двн.-фр. fīa;
і.-є. *pek, скр. paçú, грец. πέκος, лат. pesci, pescus, лит. pėkus, прус. pesku.

fairhous ‘всесвіт’;

двн.-ісл. fjör, двн.-англ. feorh, двн.-в.-нім. ferah, ferh, двн.-сакс. ferah, ferh.
і.-є. *perk-, скр. paçu, грец. πόρκης, лат. com-presco.

faskja запоз. ‘пов’язка, похоронне покривало’;

лат. fascia.

figgrs ‘палець’;

двн.-ісл. fingr, двн.-англ., двн.-сакс., двн.-фр. finger, двн.-в.-нім. fingar;
і.-є. *penqe-.

G

gabaurps ‘народження, рід’;

двн.-ісл. burðr, byrð, двн.-англ. (ge)byrd, двн.-в.-нім. giburt, двн.-сакс. giburd, двн.-фр. berth, berd;
скр. bhīṛī, грец. συμφέρεω, лат. fors, ірл. brith.

gaírda ‘пасок’;

двн.-ісл. gjörð, двн.-англ. gyrdel, двн.-в.-нім. gurtil, gurdil, curtil, двн.-фр. gerdel.

gawaurki ‘діяння’;

двн.-ісл. yrki, двн.-англ. geweorc, двн.-в.-нім. giwurchi, двн.-сакс. giwurht.

H

haírda ‘стадо’;

двн.-ісл. hjörð, двн.-англ. heord, двн.-в.-нім. herta, двн.-фр. herda;
скр. çárdha, грец. κόρθος.

hairto ‘серце’;

двн.-ісл. hjarta, двн.-англ. heorte, двн.-в.-нім. herza, двн.-сакс., двн.-фр. herte;
грец. καρδία, лат. cordis, лит. szirdís, латис. sirds, ст.-слов. srċda, рос. сердце, укр. серце, ірл. críde.

halja ‘пекло’;

двн.-ісл. hel, Hel (ім’я богині смерті), двн.-англ. hell, двн.-в.-нім. hella, двн.-сакс. hallja, двн.-фр. helle, hille, норв. hulder;
грец. καλύπτω, ірл. cel.

hlaifs ‘хліб’ герм. походж.;

двн.-ісл. hleifr, двн.-англ. hlāf, двн.-в.-нім. leip, leib, hlaiba, laiba;
запоз. ст.-слов. chlēbŭ, лит. klēpas, латис. klaips.

hlaiw ‘могила’;

двн.-англ. hlāw, hlāw, двн.-в.-нім. hlêo, двн.-сакс. hlêo, hlêwe.
лат. clivus.

I

ibns ‘схожий, рівний’;

двн.-ісл. jafn, двн.-англ. efen, двн.-в.-нім. eban, двн.-сакс. eban, двн.-фр. even;
і.-с. *aiem-, iem-, скр. уамá, лат. imâgo, imitor.

inna ‘усередині’;

двн.-ісл. inni, двн.-англ., двн.-сакс. inne, двн.-в.-нім. inni;

J

juggs ‘молодий’;

двн.-ісл. jungr, двн.-англ. geong, двн.-в.-нім., двн.-скас., двн.-фр. jung;
скр. juvaçá, лат. juvenus, двн.-ірл. ðas, ірл. óas, вал. ieuanc, лит. jáunus, рос. юный, укр. юнак.

juk ‘ярмо’;

двн.-ісл. ok, двн.-англ. geos, двн.-в.-нім. joh, juh, joch, juch, двн.-сакс. juk;
скр. уугá, грец. ζυγόν, лат. jugum, ст.-слов. iго, рос. иго, вал. iau;

K

kaúrn ‘зерно’;

двн.-ісл. korn, двн.-англ. corn, двн.-в.-нім. korn, chorn, двн.-сакс., двн.-фр. korn;
лат. grānum, ст.-слов. zŕno, рос., зерно, укр. зерно, двн.-ірл. grán, лит. žirnis, латв. sirnis.

kunþs ‘відомий’;

двн.-ісл. kunnr, kuðr, двн.-англ. cūþ, двн.-в.-нім. cund, chund, двн.-сакс. kûþ, двн.-фр. kūth.
скр. jñātās, грец. γνωτός, лат. gnarus, ірл. gnath.

L

lasjan ‘навчати’;

двн.-англ. lǣran, двн.-в.-нім. lêren, двн.-сакс. lêrian, двн.-фр. lēra.

lekeis ‘лікар’;

двн.-ісл. læknir, двн.-англ. lǣce, двн.-в.-нім. lâhhi, lâchi, двн.-сакс. lâki, двн.-фр. lêzta.

грец. λέγω, лат. lego, ст.-слов. lěkarī, ірл. liaig.

M

mats ‘їжа’;

двн.-ісл. mart, двн.-англ. mete, двн.-в.-нім. maz, двн.-сакс. mat, meti, двн.-фр. mete;

скр. mādati, грец. μαδάω, лат. madēre, ірл. maisse.

mena ‘місяць’;

двн.-ісл. mâni, двн.-англ. mōna, двн.-в.-нім., двн.-сакс. mâno, двн.-фр. mōna;

скр. mâs-, грец. μήν, лат. mēnsis, ірл. mí, ст.-слов. mĕsęcĭ, лит. mėnesio.

N

nahts ‘ніч’;

двн.-ісл. nâtt, двн.-англ. neaht, niht, двн.-в.-нім. naht, двн.-сакс. naht, двн.-фр. nacht;

і.-є. *nokt-, скр. náкта, грец. νύξ, νυκτός, лат. nox, лит. naktis, латис. nakts, ст.-слов. nošĭ, алб. nate, рос. ночь, укр. ніч., ірл. nocht.

O

osanna запоз. ‘слава’;

грец. ὡσαννά (арам.)

Q

qens ‘жінка, дружина’;

двн.-ісл. kvin, kvæn, двн.-англ. cwēn, cwene, двн.-в.-нім. quena, двн.-сакс. quân, quena;

вед. -jâni, грец. γυνή, прус. ganna, genno, ст.-слов. žena, рос. жена, вірм. kin.

R

raihts ‘правий, справедливий’;

двн.-ісл. *rêtr*, двн.-англ. *riht*, двн.-в.-нім. *reht*, *recht*, двн.-сакс. *reht*,
двн.-фр. *riucht*;

авест. *rāšta*, грец. *ὀρεκός*, лат. *rectus*, ірл. *recht*.

rum ‘місце, приміщення’;

двн.-ісл. *rûmr*, двн.-англ. *rūm*, двн.-в.-нім., двн.-сакс. *rûm*, двн.-фр. *rūm*.

і.-є. **ru-*, лат. *rūs*, ст.-слов. *ravīnŭ*, ірл. *róe*, вал. *ravañh-*.

S

saggws ‘пісня’;

двн.-ісл. *söngr*, двн.-англ. *sang*, двн.-в.-нім. *sang*, *sanc*, двн.-сакс. *sang*,
двн.-фр. *song*, *sang*;

грец. *ὄμφή*.

satjan ‘саджати’;

двн.-ісл. *setja*, двн.-англ. *settan*, двн.-в.-нім. *sazzan*, *sezzan*, двн.-сакс. *settian*,
двн.-фр. *setta*.

скр. *sad*, лат. *sedeo*, прус. *saddinna*, ірл. *seiss*, вал. *sedd*, рос. *садить*,
сидеть, укр. *посадити*.

skeima ‘ліхтар’;

двн.-ісл. *skim*, *skimi*, двн.-англ. *scīma*, двн.-в.-нім., двн.-сакс. *scīmo*;
перськ. *sāyah*, грец. *σκία*, ірл. *scíam*.

stiur ‘бик’;

двн.-ісл. *þjógr*, двн.-англ. *steor*, двн.-в.-нім. *stior*;

скр. *sthavirá*, грец. *ταῦρος*, лат. *taurus*, ірл. *tarb*, вал. *ṡtaora*, ст.-слов.
turŭ, укр. *тур*, прус. *tauris*, лит. *tauras*.

T

tuggo ‘язик’;

двн.-ісл. *tunga*, двн.-англ. *tunge*, двн.-в.-нім. *zunga*, двн.-сакс. *tunga*,
двн.-фр. *tunge*, *tonge*;

і.-є. **dn̄ghvā*, скр. *jihvā*, двн.-лат. *dingua*, лат. *lingua*, двн.-ірл. *tengae*,
ст.-слов. *językŭ*, рос. *язык*, лит. *lėžūvis*.

P

ṡahan ‘мовчати’;

двн.-ісл. *þegja*, *þagna*, двн.-в.-нім. *dagên*, двн.-сакс. *thagian*;
лат. *taceo*.

**þres* ‘три’;

двн.-ісл. *þrîr*, *þrijâr*, *þrjû*, двн.-англ. *þrie*, *þrēo*, двн.-в.-нім. *drîê*, *driô*,
driu, двн.-сакс. *thria*, *threa*, *thrie*, *thriu*, двн.-фр. *thrê*, *thriu*;

і.-є. *tri-, скр. tráyas, вед. trí, грец. τρεῖς, τρία, лат. trēs, tria, ст.-слов. trije, trije, tri, рос. три, укр. три, алб. trê, лит. trỹs, латис. trīs.

U

undar ‘під’;

двн.-ісл. undir, двн.-англ. under, двн.-в.-нім. untar, undar, двн.-сакс. undar, двн.-фр. under;
скр. adhás, лат. inferus, вал. adhairi

W

waír ‘людина’;

двн.-ісл. verr, двн.-англ., двн.-в.-нім., двн.-сакс., двн.-фр. wer;
і.-є. *vīro, скр. vîrâ, лат. vir, ірл. fer, вал. vîra, лит. vûras.

wasjan ‘одягати’;

двн.-ісл. verja, двн.-англ., двн.-сакс. werian, двн.-в.-нім. werjan, werjen;
і.-є. *ves-, скр. vaste, грец. ἔσω, лат. vestis.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

авест.	авестійська
вал.	валійська
вед.	ведійська
герм.	германська
гот.	готська
грец.	грецька
двн.-англ.	давньоанглійська
двн.-в.-нім.	давньоверхньонімецька
двн.-інд.	давньоіндійська
двн.-ірл.	давньоірландська
двн.-ісл.	давньоісландська
двн.-сакс.	давньосаксонська
двн.-фр.	давньофризька
і.-є.	індоєвропейська мова-основа

ірл.	ірландська
лат.	латинська
лит.	литовська
латв.	латвійська
н.-нім.	нижньонімецька
норв.	норвезька
прус.	пруська
р.-н.-англ.	ранньоновоанглійська
рос.	російська
рун.	рунічна
сканд.	скандинавська
скр.	санскрит
слов.	слов'янська
ср.-англ.	середньоанглійська
ср.-нідерл.	середньонідерландська
ср.-н.-нім.	середньонижньонімецька
укр.	українська